

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

J. Madsen.

BISKOP
PEDER MADSEN

EN LEVNEDSSKILDRING

AF

FREDERIK TORM

PROFESSOR, DR. THEOL.

KØBENHAVN

G. E. C. GADS FORLAG

MCMXXVI

INDHOLD

	Side
I. Barndomstiden	9
II. Studenteraarene (1862-1868).....	24
III. Kandidataarene og Udenlandsrejsen (1868-1874) ..	36
IV. Den teologiske Lærer og Forfatter	85
V. Deltagelse i kirkeligt Arbejde	138
VI. Hjemmet og Forholdet til Studenterne	171
VII. Bispetiden	191
Noter og Henvisninger	209

Kort efter at Biskop Madsen var død, overgav Bispinden hans Manuskripter og Papirer til undertegnede og bad mig om at skrive en Biografi af Madsen. Jeg erklærede mig villig dertil paa den Betingelse, at jeg først vilde gøre det efter mindst ti Aars Forløb. Jeg ansaa det for bedst at faa Begivenhederne lidt paa Afstand. Bispinden forstod den Betragtning, selv om hun var ked af, at hun under de Omstændigheder ikke kunde gøre sig Haab om at se Biografien fuldendt.

Det var et meget omfattende Materiale, jeg havde modtaget; der var c. 3000 Breve fra og til Madsen foruden Dyrger af Manuskripter og Optegnelser (bl. a. c. 200 Kollegiehæfter og en Mængde smaa Notebøger). Jeg henvendte mig straks til Madsens Ungdomsvenner og Bekendte for om muligt at faa endnu mere Materiale.

Derefter lod jeg Sagen hvile en Tid. Under Udarbejdelsen var det ikke altid let at afgøre, hvad man turde fremdrage fra de mange private Breve. Jeg har ment at handle i Biskop Madsens Aand ved at vise stor Tilbageholdenhed. Hvad der kan tænkes at faa Betydning for fremtidige Kirkehistorikere, bliver henlagt i Universitetsbiblioteket forseget, saaledes at det frigives til almindelig Benyttelse 1. Januar 1950. Det har været svært at sondre mellem det, som burde bevares, og det som skulde tilintetgøres. Der var ikke andet at gøre end at handle efter bedste Skøn.

Maaske burde jeg i Bogen have meddelt endnu flere Uddrag af Madsens Optegnelser. Men jeg var bange for at gøre Bogen for stor og for dyr. Prisen maatte nødvendig være en Hindring for dem, som ønsker at lære Madsens Per-

sonlighed at kende. Indenfor det beskedne Omfang, som Bogen har faaet, har jeg paa den anden Side i udstrakt Grad ladet Madsen selv tale.

Jeg har stræbt efter at gøre Bogen læselig ogsaa for Ikke-Teologer. Notestoffet findes derfor bag i Bogen. Men naturligtvis har det ikke kunnet undgaas, at der findes Partier, som en Ikke-Teolog vil have svært ved at finde sig tilrette i.

Den historiske Baggrund har jeg kun i ringe Grad medtaget, bl. a. af Hensyn til at Tiden ligger os saa nær ind paa Livet. Jeg har følt det som min Hovedopgave at give et Billede af Madsens Personlighed og hans Virksomhed. Jeg har ikke lagt Skjul paa hans Begrænsning, men heller ikke paa min Sympati for hans Personlighed. Jeg har altid følt mig i Taknemmelighedsgæld til min gamle Lærer, og det Indblik, jeg gennem hans Papirer og Breve har faaet i hans Karakter, har kun bragt mig til i endnu højere Grad at se op til ham som Menneske og Kristen.

Det er mit Ønske og Haab, at Læserne gennem de mange værdifulde Udtalelser af Madsen, som er indoptagne i Bogen, maa faa et stærkt Indtryk af hans paa en Gang ydmyge og myndige Personlighed.

Jeg takker Prof. Dr. theol. J. Oskar Andersen og Pastor Horstmann, fordi de har gennemlæst et Korrekturafttryk og givet mig gode Henstillinger.

København, den 21. Septbr. 1926.

Frederik Torm.

I.

BARNDOMSTIDEN

Peder Madsen fødtes den 28. August 1843 paa Gaarden Toustrup i Vinding Sogn, omtr. 2 Mil Syd for Holstebro. Hans Forfædre havde været Gaardmandsfolk i den Egn gennem flere Slægtled. Hans Fader var daværende Sognefoged Mads Jensen Toustrup; Moderen hed Mette Kirstine Pedersdatter. Efter Kirkebogen blev han hjemmedøbt Dagen efter Fødslen; Fremstillingen i Vinding Kirke fandt Sted den 1ste Oktober.

I det korte Vita, han ved Udnævnelsen til Biskop indgav, udtaler han følgende: »Jeg er opvokset under den jyske Hedes stille beskedne Forhold. Mine dybeste og uforglemmeligste Barndomsindtryk samler sig om min Moders inderlige Fromhed, som drog sin Næring af Brorsons Salmer og det ny Testamente.« I et Foredrag, som han holdt i Bethesda om Brorson den 25. Sept. 1894, hedder det: »Det hører til mine tidlige Barndomsindtryk, at jeg saa min Moder gaa ind i sit Kammer og synge af Brorsons Salmer; og det hører til mine første Ungdomsminder, at de samme Salmer blev sungne i Forsamlingerne, og at man fornå, hvorledes Hjærterne bævede i inderlig Forstaaelse med Salmistens Ord. Den, som har oplevet dette, har faaet et uforglemmeligt Indtryk af, hvad Magt der ligger i Brorsons Salmer«¹⁾. Disse Citater danner den naturlige Indledning til en Levnedstegning af Peder Madsen; de giver os, som vi senere skal se, en værdifuld Hjælp til Forstaaelsen af hele hans aandelige Udvikling.

Talrige Breve fra Hjemmet fandtes mellem Biskop Madsens Efterladenskaber. Ved Læsningen af dem faar man et stærkt Indtryk af, at de stammer fra Mennesker med en fin aandelig Sans. Man faar et interessant Indblik i det forholdsvis høje Kulturstandpunkt, som jævne Gaardmandsfolk i en afsides Egn af Danmark paa det Tidspunkt kunde naa frem til. Det er under de Omstændigheder let forstaaeligt, at Peder Madsen til sin sidste Stund trods de helt forskellige Livsvilkaar, som han førtes ind i, levede i sine Barndoms minder og følte sig nær knyttet til sin Slægt. Om Faderen hører man mindst. Ved Faderens Begravelse udtaler Peder Madsen uforbeholdent, at den længste Tid af Faderens Liv blev levet »i aandelig Søvn og Tankeløshed«, men han giver tillige en gribende Skildring af Faderens alvorlige Omvendelse i de sidste Aar og af hans Kamp for at naa til Frelsesvished. Til sidst har altsaa Moderen »inderlige Fromhed« faaet Magt ogsaa over hendes Ægtefælle. Moderen var, som det allerede fremgaar af de ovenstaaende Citater, den Person indenfor Slægten, som han hang mest ved. I Talen over hende sætter han hende et Æreminde som kristelig Personlighed. I Modgang og Sorg var hun »stærk i sin stille Taalmodighed«, og paa Glædens Dag »stærk i at bøje sig i ydmyg Tak til Gud«. Men ved Siden af Moderen mindedes han mange andre af sin Slægt med dyb Taknemmelighed. Til sin Morbroder, den gamle Jens Fonager, skriver han i sin Professortid stærke Ord om, hvor meget han skylder ham, og betror ham, at han trods Glæden over sin Gerning dog bestandig fra Tid til anden »besøges af Barndomsdrømme om det tillokkende ved at være Præst paa den jyske Hede«. Da hans Moster Karen Meldgaard dør (1874), skriver han, at Minderne fra hendes Hjem hører til »hans Livs bedste Skat«. En flittig Brevveksling med den 15 Aar ældre Broder Jens, som fortsættes lige til Broderens Død (1905), vidner om, at en dyb Følelse af aandelig Samhørighed

findes hos dem begge. I Talen ved Broderens Baare siger Madsen, at det indtil det sidste var saaledes, at »det var som en Fest i vore Hjem, naar vi besøgte hinanden, og vi kunde tale fortroligt om alt.«

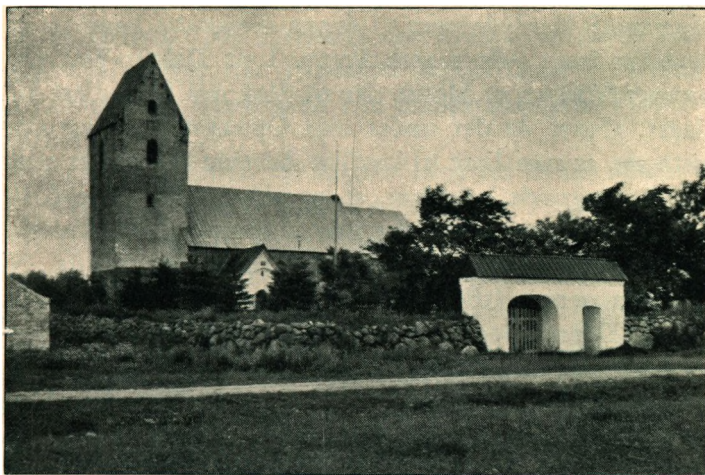
Men der kan ikke være Tvivl om, at næst Moderen var hans syv Aar ældre Søster Else, der allerede døde i Aaret 1872, det Menneske indenfor hans Slægt, til hvilket han var bundet ved de stærkeste Baand. I hendes Hjem (hun var gift med Niels Solds ♂: Ejer af Gaarden Solds) erklærer han at have tilbragt »nogle af sine minderigeste Timer«. Det er Efterretningen om, at en Datter af Else ved Navn Mette er død (1900), der giver Anledning til denne Udtalelse. Endnu da den gamle Biskop ligger paa sit Dødsleje og Aarsdagen for Elses Død (den 14. Juli) oprinder, søger Tankerne tilbage til den længst afdøde Søster. — Mangfoldige Udtalelser fra hans Breve kunde fremdrages, som i al Almindelighed udtaler hans Kærlighed til Hjemmengen. I et Brev til Broderen af 28. Sept. 1875 taler han om Glæden ved »at komme tilbage til de gamle Steder, hvor jeg paany føler mig som Barn, hver Gang jeg kommer dér«²⁾.

Det var i de Tider ret almindeligt, at man lærte Børnene at læse og skrive i Hjemmene, før de kom i Skolen. For Peder Madsens Vedkommende er man begyndt meget tidlig. Paa Vedbygaard opbevares et Eksemplar af Luthers Katekisme, hvori Drengen i en Alder af fire Aar har skrevet: »Denne Bog tilhører mig med Ret og Skjel. Peder Madsen Toustrup. Den 24. November 1847«. Det var aabenbart lovlig tidligt, man var begyndt. I hvert Fald fortæller Traditionen i Familien, som er blevet mig fortalt fra flere Sider, at den lille Dreng højlig har beklaget sig hos Naboen over, at man plagede ham med Bogstaverne, og han skal endog have udtalt det sørgelige Ønske, at han var »i den graa Studs Sted«, thi saa vilde han slippe for den Plage.

I Efteraaret 1850 oprandt den Dag, da han blev ført til Folkeskolen ved sin ovenfor omtalte Søster Elses Haand. Skolens daværende Lærer hed Anders Madsen. Denne Mand fik hurtig Klarhed over, at han her havde en Elev for sig, som var i Besiddelse af en ualmindelig Begavelse. Ikke mange Aar var gaaet, før han derfor begyndte at arbejde Faderen til at lade Sønnen komme i den lærde Skole, idet han uforbeholdent erklærede, at han selv ikke kunde lære ham mere. Hvilke høje Tanker han vedblev at nære om sin Elev ogsaa senere, da denne var blevet Student, fremgaar af et ejendommeligt Brev til den unge Rus i København, i hvilket han forelægger ham et Spørgsmaal, som han forgæves har søgt et tilfredsstillende Svar paa hos tre Præster. Til disse Præsters Undskyldning tjener, at det drejede sig om Spørgsmaalet om Forholdet mellem Sjæl og Legeme. Det kunde have været interessant at se, hvorledes den unge Student har klaret den ikke helt lette Situation. Men Madsens Svar er desværre gaaet tabt. Derimod foreligger der adskillige klare Vidnesbyrd om, at Peder Madsen ogsaa som Professor har bevaret sin trofaste første Lærer i kærlig Erindring. Endnu i 1882 erindrer han hans Fødselsdag^a).

Lærerens Bestræbelser for at overtale Forældrene til at lade Sønnen studere understøttedes af Præsten i Vinding, N. H. Schnegelsberg. Baade han og hans Hustru var blevet opmærksomme paa den begavede Dreng og tog ham ofte ind til sig i Præstegaarden. Et underligt Træf er det, at Fru Schnegelsberg var opvokset paa den gamle Herregaard Vedbygaard, som Professor Madsen senere kom til at besidde, idet hun var en Datter af dennes daværende Ejer Assessor Neergaard. Da Schnegelsberg allerede i Juni 1853 blev forflyttet fra Vinding, er det følgelig paa et meget tidligt Tidspunkt i Peder Madsens Liv, nemlig før han fyldte 10 Aar, at Fru Schnegelsberg spøgende har bestemt »den lille Peder Toustrup« til engang at blive Præst i Vin-

ding. Trods den tidlige Forflyttelse vedblev Schnegelsberg og hans Hustru at staa i Forbindelse med deres unge Ven. De aabnede deres Hjem for ham, saa ofte han ønskede det, og Præstefruen førte ham ind i hendes fint dannede Slægt i København. I sin Tale ved Fru Schnegelsbergs Begravelse i Juli 1879 udtaler Peder Madsen: »Lige fra

Vinding Kirke.

den Tid af, at jeg kom ud i Verden, fremmed for alle Mennesker og alle Forhold, gjorde hun sit Hus for mig til et andet Hjem«. Han giver en interessant Karakteristik af hende som et varmhjærtet Menneske, men tillige et saa sandhedskærligt Menneske, at hun ikke lagde Skjul paa sit Mishag, naar hun fandt, at noget var forkasteligt. Trods Ungdomsaarene i Velstand paa Vedbygaard blev hun en fortræffelig, nøjsom og offervillig Præstekone paa den jyske Hede. Madsen udtaler, at Minderne fra det Hjem er »en Del af mit eget Liv«⁴⁾.

Trods Schnegelsbergs og Lærer Madsens Bestræbelser holdt det haardt med at faa Tilladelsen af Faderen til at

studere. I sit Vita som Biskop siger Madsen derom følgende: »Da jeg var 12 Aar, lod mine Forældre sig bevæge til, om end under mange Tvivl og bange Ængstelser, at sende mig fra Hjemmet ud paa den ukendte studerende Bane«⁵⁾. Man forstaaer saa godt Hjemmets Betæneligheder; det var dengang i de Samfundslag et usædvanligt Skridt. Og vilde det ikke medføre, at han blev fremmedgjort for Hjemmet? Hentydninger til denne Ængstelse kommer undertiden frem i de senere Breve. I sit Doktor-Vita 1879 nævner Madsen et Motiv, der til Slut skal have gjort Udslaget. »Først da det under min Opvækst mere og mere viste sig, at min Lyst til landligt Arbejde bestandigt aftog, saa at det kunde befrygtes, at jeg aldrig vilde blive duelig dertil, tillod mine Forældre mig at komme i Undervisning hos en Nabopræst, den ikke ubekjendte Sønderjyde, Nis Hanssen, senere (1866) død som Præst i Sattrup i Sundevad«⁶⁾. Denne Dom, som Peder Madsen her fælder over sig selv som Landarbejder, bør dog ikke staa helt uanfægtet. I et Brev fra Broderen Jens, sendt til Student Madsen i København, taler Broderen om, at det i mange Henseender kunde være rarere at have ham hjemme paa Besøg paa en anden Tid end i Sommerferien, hvor de alle havde saa travlt med Markarbejde, men han tilføjer saa, at de til Gengæld paa den Tid har megen Nytte af ham til at flytte Kørne, »og Du er jo desuden dygtig og udholdende til at arbejde«. Den studerende Søn har altsaa i hvert Fald med glad Villighed hjulpet til med allehaande. Men i det hele og store havde Madsen ikke desto mindre sikkert Ret i den ovenfor citerede selvkritiske Udtalelse; han vilde næppe nogensinde have lagt fremragende Evner for Dagen som Landmand. Og i hvert Fald maa den danske Kirke være Lærer Anders Madsen og Pastor Schnegelsberg taknemmelig, fordi de saa ihærdig arbejdede paa at føre Peder Madsen ind paa den studerende Vej.

Da Beslutningen blev taget, var det aabenbart foreløbig med stor Forsigtighed og paa Prøve. Man bad den ovenfor nævnte dygtige Nabopræst i Felding Nis Hanssen om at undersøge, hvad Drengen duede til. Med den Dag, da han forlod Fædre hjemmet, d. 1. Okt. 1855, oprandt et nyt Afsnit i Drengens Liv. Han kom ind under en helt ny Indflydelse, som dog først fra den følgende første Oktober 1856 kom til at virke med sin fulde Kraft, idet han først da optoges i Nis Hanssens eget Hjem. Det første Aar boede han nemlig hos Husmand Knud Gade i Felding paa Feldingholm Mark og fik kun Undervisningen i Præstegaarden⁷⁾.

Fra 1. Okt. 1856 til 19. August 1858 var Peder Madsen i dette Hjem og blev behandlet som Barn af Huset. Lykkeligvis fandtes der to smaa Papirslapper mellem Madsens Efterladenskaber, som giver os Oplysning om, hvad Op holdet i dette Hjem har betydet for hans Udvikling. Paa den ene af disse stod Kladden til et Brev, afsendt 1902 til Nis Hanssens Datter som Svar paa hendes Meddelelse om Moderens Død. Madsen taler her om de dybe Indtryk, han stadig bevarede fra Nis Hanssens Hjem. »Disse Aar hørte jo for mit Vedkommende baade til den Alder, da man modtager de stærke Indtryk af alt, og var tillige Begyndelsen til Paavirkning fra en større Verden udover Hjemmets snævre Kreds«. »Han talte med mig om saa mange Ting, som var mig saa ganske nye, og hvorom jeg har beholdt en levende Erindring indtil den Dag idag. Og Din Moders Omsorg for alle sine kom ogsaa mig rigelig til Gode«. — Paa den anden Papirslap fandtes Brudstykker af en lille Mindetale, der synes at være holdt i Præstegaarden i Sattrup ved Nis Hanssens Kiste. Han taler her om, at da han som fremmed Barn kom til Nis Hanssens Familie, lærte han hurtigt at skønne paa Præstens kærlighedsfulde, rige Hjærte. Og hvad der var endnu vigtigere,

han lærte af hans dybe Forkyndelse, der i lige Grad betonedede »Korsets Trængsel og Livets Glæde«. »Han var i Sandhed en Hyrde, hvis Røst Faarene kendte«.

Nu er det saa heldigt, at der ogsaa findes nogle Breve fra Nis Hanssen til hans fordums Plejesøn, der giver os interessante Strejflys over Forholdet mellem Lærer og Elev, Plejefader og Plejesøn. Nis Hanssens Breve begynder altid med »Kære Søn«, »Min kære Plejesøn«, »Mi fili« eller lignende. Et Sted skriver han: »Du er, som Benjamin var for sin Moder, min Smertens Søn. Du véd selv, under hvilke Lidelser og Kvaler jeg har søgt at indblæse Dig mit eget aandelige Liv«. Disse Ord illustrerer Madsens ovenfor anførte Ord om Korsets Trængsel og sigter til Præstens skrøbelige Helbred, der bevirkede hans tidlige Død. Men paa Humør har det — efter hans Breve at dømme — trods alle Lidelser ikke manglet hos Nis Hanssen; Peder Madsens medfødte humoristiske Sans har sandsynligvis i dette Hjem faaet rig Næring. Den gemte sig hos Madsen under en tilsyneladende pedantisk ydre Fremtræden, hvorfor man maatte kende nærmere til ham, før man opdagede den. Under Drengaaarenes Generthed har den sikkert gemt sig endnu mere end senere. Nis Hanssen har øjensynligt søgt at pille det pedantiske ud af ham og at appellere til Spøgen. Han skriver (⁴/₈ 1862): »Du erkjender ogsaa nu meget godt min Hensigt, naar jeg arbejdede saa stærkt paa at faa den Bedemandsstil dreven ud, som Du medbragte fra Landsbyskolen«. I et andet Brev (³¹/₁ 1861) minder han ham om, at han under Opholdet i Præstegaarden plejede at stille ham Bedemandsemdet i Nibe eller Løgstør i Udsigt, hvis alt andet skulde glippe. Nis Hanssen er dog fremdeles lidt ængstelig for, at hans Bestræbelser paa at affile Elevens Stil ikke helt er lykkedes, thi til Tider synes Madsens Breve ham »at være saa tørre som fladtærsket Bønnestraa«. Men til andre Tider mener han dog at kunne spore, at han, »selv om han ikke har

gjort andet, saa dog har ført Skrubhøvlen ret heldig«. Dog, selv om han har ført »Skrubhøvlen« og har maattet gøre det, — han véd med sig selv, at han har sin Elevs Kærlighed. »Du vil aldrig kunne glemme Præsten i Felding«⁸⁾.

Det blev ganske naturlig Nis Hanssen og ikke den ny Præst i Vinding (P. D. Blicher), som konfirmerede Madsen.

Det Indre af Vinding Kirke.

Konfirmationen fandt Sted 11. April i Tviis Kirke (Annekskirken); hans første Altergang fandt Sted den paafølgende Søndag i N. Felding Kirke. Det maa betragtes som sikkert, at Nis Hanssen ogsaa gennem Konfirmationsforberedelsen har øvet en betydelig Indflydelse paa sin Elev.

Under Opholdet i Felding Præstegaard paabegyndte P. Madsen en Dagbog, ligesom han ogsaa førte et omhyggeligt Regnskab over alle sine smaa Udgifter. Det turde i den Sammenhæng maaske være rigtigt at benytte Lejligheden til at aflive den Krønike, at Peder Madsen var en fattig Bondedreng, — en Krønike, som ogsaa har ovøvet

Fr. Torm: Biskop Peder Madsen.

sig frem paa Tryk⁹). Hans Fader var en forholdsvis velstaaende Gaardmand; der blev betalt baade for Kost og for Undervisning hos Nis Hanssen. Regnskabsbogen, der strækker sig lidt ind i Studenteraarene, viser, at Peder Madsen har modtaget rigeligt med Penge hjemmefra. Da Faderen i Aaret 1859 afstod Gaarden til den ældste Søn, fik Peder Madsen udlagt en Boelslod paa 1500 Rigsdaler, som var ham en værdifuld Hjælp i Skoletiden og den første Studentertid, indtil han fik Legater. Det var ikke Pengehjælp, som han trængte til, men aandelig Hjælp og Støtte, — og den fik han i Schnegelsbergs og Nis Hanssens Hjem, til hvilke han derfor altid følte sig i dyb Taknemmelighedsgæld¹⁰).

Baade Regnskabsbogen og Dagbogen, som begge er omhyggeligt og sirligt førte, vidner om den Nøjagtighed og Troskab i det smaa, som prægede Peder Madsen Livet igennem, og som han altsaa allerede har besiddet fra Barneaarene. Men det er ikke meget af aandelig Betydning, vi faar at vide gennem Dagbogen om Opholdet i Felding. Vi erfarer, at han undertiden har gravet Kartofler og passet Kreaturerne, hvilket var ganske rimeligt; det maatte jo ogsaa tjene til at berolige hans Fader, at Sønnen, naar Studierne ikke skulde lykkes, ikke var blevet fremmed for det landlige Arbejde. Ellers er Meddelelserne overordentlig kortfattede, lige til den Dag kom, da han fik den sidste Undervisning hos Nis Hanssen og derefter skulde ind til Prøve i Viborg Skole. Her bliver Drengen pludselig veltalende.

I Forvejen havde Peder Madsen meddelt Schnegelsberg, som dengang var Præst i Ørum, Vejrum og Viskum, at Faderen nu havde givet Tilladelse til, at han maatte komme i Viborg Skole. Schnegelsberg indbød i den Anledning i sit Svar ham og hans Fader til at besøge sig for at tale sammen om Fremtiden. Et saadant Besøg i Ørum Præstegaard fandt Sted den 25.—26. Juli 1858. Schnegelsberg lovede

at komme ind til Viborg den Dag, da Prøven skulde finde Sted.

Saa fandt da den sidste Undervisningstime Sted i Felling Præstegaard den 19. August. Nis Hanssen var ikke rask nok til at følge sin Elev til Viborg. Den 19. Aug. hentede Faderen Sønnen hjem til Toustrup. »Den 21. August tog jeg Afsked fra Toustrup, idet jeg tilligemed min Fader om Morgenen Kl. 2³/₄ kørte til Viborg, hvor vi ankom hos Garver N. Lindholm om Efterm. Kl. 2«. Den næste Dag »var min Fader og jeg tilstede ved Gudstjenesten i Viborg Domkirke, hvor capell. Pastor Schiødte prædikede. Han opholdt sig kun paa Prædikestolen en halv Time, hvoraf den egentlige Prædiken varede et Kvarter«. Prædikenens Korthed har øjensynlig forarget Drengen, der ude paa Heden var vant til noget ganske andet. Dernæst følger Fortællingen om Prøven, som fandt Sted om Mandagen. Pastor Schnegelsberg og Faderen var tilstede. Han blev eksamineret i to fulde Timer. Med stor Selvkritik beretter han om Prøven. Kun i Latin og Religion var han helt tilfreds med sig selv. Værst synes det at være gaaet i Matematik og Naturhistorie. Men Nis Hanssen skriver derom senere i et Brev: »Hvorledes skulde Du blive tyk i de Fag, hvor jeg selv var tynd?« Trods alt opnaaede han det ønskede Resultat at komme ind i 5te Klasse. Der synes at have været nogen Betænkelighed til Stede, men allerede efter en Maanedes Forløb kunde Peder Madsen i et Brev meddele sin Fætter (Ole Jensen Fonager), at han var blevet Nr. 4 i Klassen. »Du indser derfor let, at jeg kan følge Klassen«¹¹).

Meget hurtigt bliver han Nr. 2, og den 29. Febr. 1859 kunde han med Glæde meddele sin Fader, at han var blevet Nr. 1, — en Plads, han beholdt største Delen af sin Skoletid. En af hans Skolekammerater har meddelt mig, at man de første Dage ikke tog Notits af »Bonde-drengen«, men snart fik man den allerstørste Respekt for

ham. Man tyede flittig til hans Hjælp, især forud for Rektors Timer. Nogle Kammerater vidner om ham, at han altid var hjælpsom, aldrig vigtig eller overlegen¹²). Regnskabsbogen udviser, at han allerede efter to Aars Forløb for Betaling hjalp flere Skoledisciple med Lektier. I Klassen under ham gik en Søn af Biskop Laub. Dels gennem denne, dels gennem Skolens Rektor er Biskoppens Opmærksomhed tidlig blevet henledet paa den ualmindelig flinke Elev. Biskop Laub undertegner sig engang i et Brev til Professor Madsen som »Deres allerede fra Deres Skolegang hengivne O. Laub«¹³).

At Madsen fik en grundig og metodisk Undervisning i de fire Aar i Viborg Skole (hvor han gennemgik 5te og 6te Klasse samt 7nde Klasse B og A), især i de gamle Sprog, er utvivlsomt. Og at han altid tænkte med Taknemmelighed tilbage paa Skoletiden i Viborg, er sikkert. Overfor sin Religionslærer C. F. A. Bahnson har han i et Brev den 29. Okt. 1882 ved dennes 40 Aars Jubilæum udtalt sin varme Paaskønnelse. »Baade Deres Gerning og Deres Personlighed har gennem min Skoletid haft en særlig Betydning for mig«¹⁴). Men iøvrigt er det ikke let at afgøre, om Skolens Lærere har haft en dybere, aandelig Betydning for ham. Sandsynligvis har det ikke været Tilfældet. En af hans Klassekammerater betegnede Lærerne som »korrekte, men utilnærmelige«, og Undervisningen som »en tør Forstandsundervisning«¹⁵). Hvorvidt denne Dom er korrekt, faar her staa hen. I hvert Fald har Peder Madsen selv ikke fremhævet andre af sine Lærere end den omtalte Religionslærer samt Rektor, Professor F. C. Olsen, der synes at have fattet en særlig Kærlighed til sin Elev, hvorom et Brev fra Rektoren til Madsen i København i hans Rusaar aflægger Vidnesbyrd. Til dette Brev vil der senere blive Anledning til at vende tilbage.

I alle de fire Aar i Viborg boede P. Madsen i Garver (eller Skomager) Lindholms Hus ved Siden af den saa-

kaldte Karnapgaard i Mogensgade. Huset staar der endnu temmelig uforandret. At der i Madsens Værelse kun fandtes én Stol, fremgaar af, at en lidt yngre Kammerat, som blev hjulpet af ham med Lektier, langt senere minder

Garver Lindholms Hus i Viborg, hvor Madsen boede i sin Skoletid.

Madsen om den Tid, da Lærer og Elev skændtes om, hvem der skulde sidde paa Sengestolpen, og hvem der skulde nyde godt af Stolen¹⁶). I Lindholms jævne Hjem følte Madsen sig tilfreds. I et Brev til sin Broder i Aaret 1881 fortæller han bevæget, at han har modtaget Efterretning fra Viborg om gamle Lindholms Død. »Han var

ret en af de gamle, gode, retsindige Viborgske Borgere, og han var den af den Lindholmske Familie, som jeg altid havde hængt ved med den største Hengivenhed, hvilken jeg ogsaa altid mærkede, at han gengældte⁽¹⁷⁾).

Det var saaledes alt i alt lykkelige Aar i Viborg. Han vandt sig ganske vist ikke mellem Kammeraterne Venner, som Livet igennem kom til at staa ham nær⁽¹⁸⁾). Men han synes at have været afholdt af Kammeraterne; de saa op til ham; de brugte ham som Ordfører, naar Talen for Rektor skulde holdes paa Skoleskovturene. Og indenfor Elevernes literære Forening »Minerva« synes han ogsaa at have spillet en fremtrædende Rolle; der fandtes fra hans Haand et hvast Brev til Foreningen Brage i Randers Skole, med hvilken Viborgenserne stod i Brevveksling, og som havde kritiseret det i Viborg af Drengene udgivne Blad; Madsen værger i sit Indlæg Foreningen Minerva⁽¹⁹⁾).

Da Afslutningen paa Skoletiden kom, gik det, som hans Venner og Velyndere ventede; han fik første Karakter med Udmærkelse. Der blev stor Glæde i Hjemmet i Toustrup, hvor han derefter tilbragte en glad Sommerferie. Hans Optegnelser vidner om den dybe Taknemmelighed, han selv følte. Det var jo lykkelige Barndomsaar, han kunde se tilbage paa. Et Hjem, som til hans sidste Stund stod i gylden Glans for hans Erindring; to andre Hjem, Schnegelsbergs og Nis Hanssens, der havde aabnet sig for ham, og med kærlig Nænsomhed havde foretaget den Afslibning, som var nødvendig, naar han skulde ind i den akademiske Verden. Derefter Aarene i Viborg, hvor baade Skolens Rektor og Byens Biskop fatter Venskab for ham. Da han efter Ferien skulde drage til København, havde han Breve i Lommen fra Rektor Olsen til Professor Madvig og fra Fru Schnegelsberg til hendes Slægt, hvorved Indgangen i Hovedstaden lettedes for ham.

Naturligvis var alt dette ikke blot heldige Førelser. Selv havde han arbejdet med Jærnfliid. Og baade hans Opteg-

nelser og andres Dom vidner om, at han i rigt Maal besad Beskedenhed og Ydmyghed. Uden dette vilde han næppe i den Grad have vundet Hjærterne for sig.

Vejen til København lagde han over Viborg og over Schnegelbergs Præstegaard i Ørum. Fra Ørum gik Rejsen til Randers, hvorfra han med Dampskib tog til København. Han ankom til Hovedstaden den 20. August, — sikkert fuld af Forventninger om alt det nye, som her vilde møde ham²⁰).

II.

STUDENTERAARENE

(1862—1868).

Det faldt aabenbart ikke den unge Student helt let at vælge Studiefag. Hans Sind var delt mellem Teologi og Filologi. Forældrenes Tanker med Studeringerne var fra første Færd Teologien, og efter hvad han selv siger, gik jo hans Barndomsdrømme ud paa at blive Præst paa den jyske Hede. Man undrer sig derfor næsten over, at Tvivl overhovedet opkom i hans Sind. Antagelig skyldes det Paavirkning fra Rektor Olsen i Forbindelse med en stor personlig Interesse for de gamle Sprog. I Sommerferien skrev Madsen og spurgte Nis Hanssen om Raad. Denne sendte den 4. Aug. et Brev til »sin kære Plejesøn«, hvori han udtalte sin Mening uden Omsvøb: »Anvend det første Aar paa Philologien, og hvis Din Tid tillader det, Theologiens Propædeutik. Læs derpaa til den *theologiske* »Embedsexamen«. Hvis Du, naar den Eksamen er overstaaet, endnu ikke er kjed af Eksamensarbejde, saa tag i Guds Navn fat paa Philologien. Du maa paa ingen Maade studere begge Fag paa een Gang⁽¹⁾).

Flidsattesten viser os, at P. Madsen for det første Semesters Vedkommende fulgte dette Raad. Ved Siden af de filosofiske Forelæsninger hos Sibbern og Rasmus Nielsen samt en eksegetisk Forelæsning over Efeserbrevet hos H. N. Clausen fulgte han Madvigs Gennemgang af Euripides, Medea og Juvenals Satirer. Anbefalingen fra Rektor Olsen bragte den unge Student i et personligt Forhold til

den berømte Filolog, — et Forhold, som vedvarede lige til Madvigs Død.

Alligevel blev Madsen hurtig klar over, at han skulde være Teolog. Et Brev fra Nis Hanssen af 6. Oktober viser, at Madsens sidste Brev til ham endnu havde været præget af Vaklen. Men allerede den 8. Okt. skriver Madsens Broderkone til Madsen, at alle i Hjemmet glæder sig over, at han har bestemt sig for Teologien²⁾. Da Rektor Olsen den 15. Dec. skriver et karakteristisk Brev til sin forhenværende Elev, er ogsaa han klar over, at Teologien har sejret. Men Rektoren undlader ikke at minde Madsen om, at han »uden at begaa nogen Utroskab mod det, der er Hovedsagen — ja endog i dennes Tjeneste« kan stræbe videre fremad i de gamle Sprog. »Dit Sprogtalent og den gode Grundvold, du har lagt — især i Latinen — gør dig det næsten til en Pligt«. Han formaner ham til ogsaa som Teolog vedblivende at høre Madvig og besøge ham, — og føjer saa en Paamindelse til om hyppig at besøge Thorvaldsens Museum og Malerisamlingen paa Christiansborg; han henviser ham til en Ven af sig, der sikkert vil laane ham de nødvendige Kataloger. »Du skal blot see og see og see, saa faaer du efterhaanden Øjnene op«. »Er der noget, der strax tiltaler dig, saa bliv længe derved og see ret paa det, og besøg det næste Gang og saa fremdeles. Eet Maleri aabner Adgang til mange andre³⁾.

Disse kloge Raad viser Rektorens kærlige Omtanke. Ligesom Schnegelsberg og Nis Hanssen er han ivrig for at aabne den jyske Gaardmandssøns Øjne for de kulturelle Værdier, som han ikke kendte fra sit Hjem. Der findes tidlig klare Spor af, at den unge Student villig fulgte de ham givne Raad og var i høj Grad modtagelig for Belæring fra Aandslivets forskellige Omraader. Og sin Kærlighed til de gamle Sprog svigtede han aldrig. Han omfattede snart Hebraisk med næsten samme Kærlighed som Græsk og Latin. For at blive endnu mere fortrolig med dette Sprog

lærte han i to Semestre Begyndelsesgrundene i Arabisk hos Professor Mehren⁴).

At Studierne var Midtpunktet i Madsens Liv allerede i Studenteraarene, har vi mange tydelige Vidnesbyrd om. Hans Flidsattest viser, at han hørte mange Forelæsninger — ikke saa faa udover, hvad Hensynet til Eksamenskravene maatte medføre. Hans ualmindelig velskrevne Kollegiehæfter, som næsten alle er bevarede, viser, med hvilken Dygtighed og Modenhed han tilegnede sig Forelæsningsernes Indhold.⁵) Vi besidder desuden nogle Breve fra Studietiden, i hvilke Madsen klart udtaler sit ideelle Syn paa Studierne. Det ene Brev er skrevet den 7. Juli; Sommerferien er begyndt; men han er blevet i Byen for uforstyrret af Forelæsningerne at kunne studere paa egen Haand. »Det er saa fristende i en saadan Ferietid, hvor man Intet har at gjøre færdigt til Universitetet til bestemte Tider, saa at tage sig rigtig gode Stunder til at komme ind i enhver Sag fra alle Sider; og det er jo rigtignok den Maade, hvorpaa Studierne bringe den største Glæde«. Han er klar over, at Hensynet til Eksamen maaske kunde gøre en anden Fremgangsmaade klogere, men han vil ikke benytte den. »Til Overfladiskhed har man Hang nok af Naturen, og jeg kan rigtignok ikke forstaa, at man for sit senere Liv skulde kunne forsvare at drive sine Studeringer efter denne Tilbøjelighed«. I et Feriebrev næste Aar kommer de samme Tanker frem. »Jeg kan ikke tænke mig nogen lykkeligere Stilling end denne, at jeg uforstyrret kan offre min hele Tid til de Betragtninger og Undersøgelser, der drage alle mine Tanker til sig, og at hver Dag saaledes bestandig bringer nyt aandeligt Udbytte«⁶).

Man erkender gennem disse Udtalelser den selvstændige Personlighed og den vordende Videnskabsmand. Blandt hans teologiske Lærere plejede han senere med særlig Taknemmelighed at mindes H. N. Clausen og Hermansen. Om C. E. Scharling hedder det i et Ungdomsbrev, at

»man lærer ikke meget af Scharlings Forelæsninger«⁷⁾. Med Studenternes Klage over Prof. Bornemanns Uklarhed som Lærer og Eksaminator havde han Sympati, men optraadte ikke aktivt i Sagen, hvilket derimod var Tilfældet med to af hans bedste Venner (Schousboe og Tobiesen). Om hans Syn paa Hammerich i Studietiden kan jeg intet oplyse. Men senere kom han som Kollega i et hjærteligt Forhold til ham. Da Hammerich i 1877 laa for Døden, besøgte Madsen ham hver Dag; den sidste Aften fik Madsen en Samtale med ham, »der skal være mig en dyrebar Erindring hele mit Liv. Det var altid opbyggeligt og opløftende at staa ved hans Dødsleje; thi han fik en Død, som enhver af os maa begjære: i ublandet Frimodighed og Fred«⁸⁾. — Dog var Clausen utvivlsomt den af Madsens Lærere, til hvem han følte sig staaende i den største Taknemmelighedsgæld. Ved Clausens 50 Aars Jubilæum i 1871 var Madsen Ordfører for de teologiske Studenter, og ved Clausens Begravelse fra Frue Kirke d. 6. April 1877 var Madsen den ene Taler⁹⁾. Ved begge disse Lejligheder udtalte han sin dybe Beundring for Clausens Tankeklarhed, ligesom for hans redelige, mandige, sandhedskærlige Karakter. Efter en af hans Venners Sigende skal Madsen gentagne Gange have udtalt: »Jeg sætter Mynster og Martensen meget højt. Men H. N. Clausens Personlighed griber mig mere; der er mere af Evighedsluft over den«. Ikke desto mindre er det sikkert, at han som Teolog ikke blev Clausens Discipel. Derimod fulgte han i denne sin Lærers Spor, naar han selv aldrig vilde sværge til nogen enkelt Lærers eller noget enkelt Partis Fane. — At Prof. Clausen paa sin Side ikke blot erkendte den unge Students og Kandidats store Evner, men tillige personlig satte megen Pris paa ham, lagde han klart for Dagen, da Madsen blev hans Efterfølger. Og om det Clausenske Hjemssyn paa Madsen har vi et smukt Vidnesbyrd i et Brev fra H. N. Clausens Søn, den senere Biskop, Dr. Joh. Clau-

sen, skrevet kort efter Faderens Begravelse: »Medfølgende Krucifix, som i en lang Række af Aar har staaet daglig for Faders Øje, bedes De om at modtage som et Minde om ham, hvis Lærestol De nu indtager, og til hvem De i Hjemmet stod i saa kjærligt og fortroligt et Forhold«¹⁰⁾.

Uvilkaarlig spørger man, naar det teologiske Fakultets Medlemmer ikke kom til at præge Madsen, om den unge Teolog muligvis andet Steds fra, især gennem københavnske Præster, modtog en blivende Paavirkning. Af et Brev fra Pastor Nis Hanssen kan vi se, at Madsen kort efter sit Komme til København har udtalt sig meget kritisk om de Prædikener, han har hørt¹¹⁾. En Række Breve fra Madsen i Studenteraarene viser, at han har været en meget flittig Kirkegænger, endvidere at han husker de Prædikener, som han hørte, meget nøje og gengiver dem med Omhu; og endelig at han hørte mange forskellige Præster og staa med selvstændig Kritik overfor dem alle.

I de første Studenteraar har han følt sig mest tiltrukket af Pastor Johan Nikolai Lange ved Almindelig Hospital og Abel Cathrine Stiftelsen, Fader til den bekendte Forfatter Thor Lange. Af de Referater, Madsen giver af hans Prædikener, faar man Indtryk af en Mand, der slaar paa de dybeste Strænge, et Indtryk, der bekræftes ved nogle faa Prædikener af ham, som efter hans Død blev udgivne¹²⁾. Det synes at være Frk. Neergaard, Fru Schnegelsbergs Søster, som har henledet den unge Students Opmærksomhed paa denne af Søren Kierkegaard stærkt paavirkede Præst, som imidlertid allerede i 1865 afgik ved Døden. Ved Siden af Lange hørte han i de første Aar ofte Laurits Henrik Schmidt, der indtil 1867 var Præst ved Frederiks Hospital, derefter blev Kapellan ved Holmens Kirke og i sine sidste Aar var Sognepræst ved Helligaandskirken. Denne Mand samlede en ikke ringe Tilhørerkreds om sig; Stiftsprovst R. Volf taler i Dansk Biogr. Leksikon om »hans alvorlige af Søren Kierkegaards Filosofi prægede For-

kyndelse¹³). Desuden besøger Madsen den bekendte Pastor Blædels Kirke, men er ikke altid tilfreds med ham; en enkelt Gang siger han ligefrem, at det var en »simpel« Prædiken, han hørte af ham, — et Adjektiv, som Madsen endnu i sine senere Aar ofte brugte om Aandsprodukter, som han fandt ubetydelige. I Pinsen 1865, hvor han i de to Pinsedage har hørt ikke mindre end fem Prædikener, har han ogsaa været hos Grundtvig i Vartovkirke og dér faaet »en af de bedste Prædikener, jeg nogensinde har hørt af Grundtvig«, — han har altsaa hørt ham oftere¹⁴). En anden Gang udvikler han i et Brev, at han med Forsæt ofte søger til Grundtvigske Præster, fordi han finder, at »der kan være meget at lære hos dem, uden at man behøver at følge dem i deres hele underlige Væsen«. Han fremhæver særlig deres »Sejrshaab og Frimodighed i Bekjendelsen«¹⁵). — Senere som Kandidat, da D. G. Monrad kom til Brøndby Vester og Øster (1869—71), vandrede Madsen ofte derud og lyttede til den gennem Nederlaget og den lange Ensomhed og Stilhed modnede Mands Forkyndelse.

Det bør maaske endnu omtales, at Madsen i de Aar ogsaa søgte hen under Fogs Prædikestol i Holmens Kirke. Men vi erkender iøvrigt klart, at Madsen ikke var særlig grebet af nogen enkelt Prædikant. Vi finder ingen, som kom til at virke bestemmende ind paa hans Udvikling. Naar alt kommer til alt, faar vi altsaa hverken ved Madsens egne Udtalelser om sine Studier — af dem er der fra Studenteraarene meget faa bevarede — eller ved Henblik til de Prædikanter, han søgte, noget synderligt at vide om hans teologiske Tanker. Mest Oplysning herom faar vi gennem et Foredrag, som han holdt i »Teologisk Samfund« den 23. Marts 1866, altsaa i hans fjerde Studenteraar.

Denne Forening var blevet stiftet i 1858. Det var i Madsens Studenteraar Thomas Skat Rørdam, som især prægede Foreningen og dens Diskussioner. Madsen var den 23. Febr. 1866 blevet valgt ind i Foreningens Bestyrelse

— uagtet han efter Protokollerne ikke synes aktivt at have grebet ind i de afholdte Diskussioner¹⁶). Den første Aften, han tager Ordet, er da han bliver valgt til Bestyrelsesmedlem. Men allerede ved det paafølgende Møde d. 23. Marts holder han saa et Foredrag om Forholdet mellem den kristelige Troselære og den kristelige Tro. Et Par Citater vil vise Grundtankerne: »I den troende kristelige Tænkning er *Spekulationens* Anvendelse uholdbar, men *Reflexionen* paa Troens Grundlag berettiget og nødvendig«. »Reflexionen gaar Erfaringens Vej, vil først analysere den enkelte givne Ting for saaledes efterhaanden at naa til en Anskuelse af Totaliteten«. Teologien skal »ikke forklare og begribeliggøre Troens Kjendsgjæringer«, men »være et Middel til sikrere Klarhed og dybere Tilegnelse«.

Vi har her ligesom in nuce hele det Grundsyn paa det omhandlede Spørgsmaal, som vi senere genfinder hos den dogmatiske Professor¹⁷). — Madsen vedblev i Resten af Studentertiden saavel som i Kandidattiden at være et meget virksomt Medlem af Teologisk Samfund; den 2. Febr. 1869 trækker Rørdam sig tilbage som Formand, og Madsen bliver den ledende lige indtil hans Udenlandsrejse.

En grundig, selvstændig og klart tænkende Student, — det er det Billede, som lyser frem bag de sparsomme Efterretninger, vi besidder. Han lukker sig op baade for de kulturelle Værdier i al Almindelighed og for alle de forskellige Retninger indenfor vort Kirkeliv og inden for Teologien, men han forholder sig sindigt prøvende og vejende overfor dem alle. Det ser ikke ud til, at det meget ny, han i Studieaarene mødte, og som for Gaardmandssønnen fra den jyske Hede i særlig Grad maatte være nyt, i synderlig Grad har kastet ham ud i Tvivl eller Anfægtelser. Ganske vist har han ved en Lejlighed senere i sit Liv udtalt, at han i Studenteraarene har kendt til Tvivl; men de har næppe haft megen Styrke. Hvad hans religiøse Liv angaar, har Paa-virkningen fra Moderen og fra Brorsons Salmer gjort sig

stærkere gældende end det, som han mødte i det københavnske Milieu.

Naar vi efter Omtalen af Madsens Studier i Studenteraarene søger at erfare noget om hans Liv iøvrigt i disse Aar, flyder Kilderne ogsaa paa dette Punkt sparsomt. Noget erfarer vi dog. Naturligvis har Brevvekslingen med Hjemmet taget meget af hans Tid og Tanker; thi han følte sig, som allerede fremhævet, inderlig knyttet til alle de Kære derhjemme. Desværre er de fleste af hans Breve tabt. Selvfølgelig tilbragte han Sommerferierne hjemme; i hvert Fald om den første Juleferie gælder det samme¹⁸⁾. I Sommerferien 1863 har han paa Vejen hjem besøgt de to Præster, til hvem han stod i saa stor en Taknemmelighedsgæld, Nis Hanssen, som nu var i Sønderjylland, og Schnegelsberg i Ørum. Ved en enkelt Lejlighed blev han kaldt hjem ogsaa udenfor Ferietiden, nemlig i Foraaret 1865, da hans Broder mistede en lille Datter. Madsen, som dengang endnu kun var i sit tredje Studieaar, holdt en Tale ved den lille Broderdatters Kiste den 12. April. Den fylder over tre Foliosider og indeholder mange trøstende og formanende Ord baade til Forældrene og til Bedsteforældrene (Madsens egne Forældre) og til de øvrige Tilhørere; den gør utvivlsomt mere Indtryk af at stamme fra en ældre erfaren Kristen end fra en ung Student, — men denne Egenskab har den vistnok fælles med mange unge Mænds første Prædikener eller Taler. Man maa derfor ikke derudfra drage for vidtgaaende Slutninger om Madsens egen daværende Modenhed, — selv om vi ud fra alt, hvad vi ellers har set, har god Grund til at formode, at han i Modenhed var forud for de fleste jævnaldrende¹⁹⁾.

Fru Schnegelsberg havde, som allerede omtalt, draget Omsorg for, at Madsen ikke skulde føle sig for ensom i den store By. Hun havde anbefalet ham til sin Moder Fru Neergaard og sin Søster Frk. Neergaard; især i den sidstnævnte fandt Madsen en moderlig Veninde. Mindst én

Gang om Ugen var han i hendes Hjem, og naar hun besøgte sin Slægt i Jylland eller var paa Landet i Hillerød, skrev Madsen regelmæssig Breve til hende, der viser det smukke Forhold mellem den unge Student og den langt ældre Kvinde. Et Par Linier af et Brev, som han skrev til hende, da han forlod København for at rejse udenlands, vidner om Madsens dybe Taknemmelighed mod Frk. Neergaard: »De har hjulpet og støttet mig lige fra min Ankomst til Byen indtil det sidste Øjeblik af mit Ophold dér«. »Jeg har altid haft den velgørende Følelse af, at vi følte os forbundne med mere end jordiske Baand«. »Mit Forhold til Dem skal følge mig overalt som et af de bedste Minder, jeg bærer med hjemmefra⁽²⁰⁾. — Gennem hende blev Madsen ogsaa indført i andre Hjem, ikke blot hos hendes nærmeste Slægt, men ogsaa i nogle andre, kulturelt højt staaende Hjem. Men han har ikke følt sig tiltrukket af Selskabslivet; han kritiserer dets Tomhed; en Generalmajor, som han en Aften er sammen med i et Selskab, omtales som en »særdeles opblæst og huul Person«, — en Dom, som vi med vort øvrige Kendskab til Madsens Karakter ikke skal tænke os udsprunget af ungdommelig Overlegenhed, men af hans instinktmæssige Afsky for alt opstyltet og uægte. Den er tillige et Vidnesbyrd om, at den jævne Gaardmandssøn ikke lod sig blænde i Samværet med højtstaaende Personer⁽²¹⁾.

Da Madsen kom til København, lejede han sig efter et kort Ophold hos Frk. Neergaard et Værelse i Danmarks-gade Nr. 7, men flyttede allerede nogle Maaneder efter til Kompagnistræde Nr. 5. Hans faderlige Ven Pastor Nis Hanssen bebrejder ham dette, dels fordi han af egen Erfaring véd, at Luften i det Kvarter af Byen ikke er saa god, dels fordi han nu bor for nær ved Universitetet, saa han ikke *tvinges* til at spasere tilstrækkeligt; Nis Hanssen er bange for, at hvad han spøgende kalder Madsens »travle Magelighed« vil bevirke, at han ikke kan løsrive sig fra

Bøgerne udelukkende med det Formaal for Øje at spare²²).

Allerede den 18. Nov. 1863 udnævntes Madsen til Alumne paa Borchs Collegium. Da han kort efter (den 6. December 1863) fik Smiths Studenterstipendium, der dengang betød endnu mere end nu (paa Grund af Pengenes forandrede Værdi), blev han økonomisk ret gunstig stillet²³). Men Borchs Collegium fik langt mere end økonomisk Betydning for ham, — her fandt han snart tre Venner, som blev hans Venner for Livet.

I Vinteren 1864—65 synes det fortrolige Forhold til Carl Jacobi, den senere Stiftsprovst i Aalborg, at være begyndt, og ikke længe efter lagdes Grunden til Venskabet med L. Tobiesen (senere Provst og Sognepræst i Flemløse) og med V. Schousboe (den senere Biskop i Aalborg). Efter hvad der er blevet mig meddelt, skal Tobiesen efter det første Samvær med Madsen spøgefuldt have udtalt: »han er lærd, meget lærd; han er en Aorist Conjunktiv Passiv af et af de mest fortvivlede græske Verber«. Denne Ytring viser den muntre Omgangstone, der raadede i den Kreds, som Madsen nu kom ind i. Alle de tre nævnte Mænd havde en stærkt udviklet humoristisk Sans, medens Madsens Væsen sikkert dengang ligesom senere i Livet i det udvortes snarere var præget af Højtidelighed og Værdighed. Men vi har allerede omtalt (S. 16), hvad alle, der lærte Madsen at kende i Privatlivet, kan bevidne, at Madsen havde en rig humoristisk Aare, hvorfor det er let forstaaeligt, at han kunde føle sig tiltrukket just af disse friske og fornøjelige Kammerater.

Ogsaa en Række andre Venner fandt han paa Kollegiet, saaledes J. J. Lohmann, Janus Thygesen, H. P. Holst m. fl. Diskussionerne i Teologisk Samfund var ikke nok for disse unge; de dannede et »Lille Theologicum«, hvor ivrige Debatter fandt Sted. Madsen var tillige en Tid Medlem af en Diskussionsklub, hvori Studenter fra andre Fakulteter

var Medlemmer, bl. a. den senere Prof. i Statsvidenskab Frederiksen, Juristen W. Scharling, Matematikeren Zeuthen, foruden Teologer som Chr. Richardt, den senere Provst Zeuthen m. fl.²⁴). I disse smaa Kredse udvikledes Madsens Evne som Debattør; han fik snart Ry for at være en farlig Modstander; hans hurtige, skarpe Hovede og uforstyrrelige Ro gav ham en vis Overlegenhed over alle andre.

Der fandtes mellem Madsens Papirer Breve fra alle disse Venner. I et Brev fra Maj 1879 skriver Lohmann: »Der var en Idealitet i vort gamle Borchers-Liv, som vil beholde sin Magt vort Liv igennem«. Men i denne Sammenhæng er det dog især Madsen, Schousboe, Tobiesen og Jacobi, han fremhæver. Utvivlsomt er det dem, som særlig prægede Samlivet paa Borchs Collegium i de Aar. Vi vil ofte senere i Fremstillingen faa Anledning til at komme tilbage til disse Mænd.

Endnu er der kun et enkelt Punkt fra Studenteraarene, som bør berøres. Madsen blev paa Grund af daarlige Øjne (meget stærk Nærsynethed) i Aaret 1865 erklæret for »uskikket til al Krigstjeneste«²⁵). Skønt Madsen selv var klar over sin Uduelighed paa det Punkt, faldt det ham alligevel svært i 1864 at undlade at melde sig som frivillig. Han har for Alvor omgaaedes med den Tanke at melde sig. Fru Schnegelsberg, der er blevet alarmeret af Søsteren Frk. Neergaard, anvender i et Brev megen Møje paa at faa ham til at opgive denne Plan. Hun hævder, at han med sit svage Legeme og sine daarlige Øjne vil blive en ussel Soldat, — og hun har sikkert Ret. Men det tjener Madsens Fædrelandssind til Ære, at et saadant Brev var nødvendigt for at holde ham tilbage fra at gaa i Krigen.

Af et Brev fra 2. Juni 1867 fra Madsens Broder ses det, at han oprindelig havde tænkt sig at gaa op til Eksamen i Sommeren 1867; Broderen melder samtidig, at Præsten gærne vil have ham til at prædike i Vinding Kirke. Det blev imid-

lertid først i Vinteren 1867—68, at Madsen tog den teologiske Embedseksamen med et smukt Resultat; den 27. Jan. 1868 var han oppe til mundtlig Eksamen og fik fire Laud'er og et Egregie (i nytest. Eksegese). Hans Kammerater havde ganske vist ventet et endnu mere straalende Resultat; mange gav det tydelig tilkende i deres Lykønskningensbreve. Men Pastor Schnegelsberg fik Ret, naar han i sit Lykønskningensbrev til Madsen udtaler, at naar der blev Tale om Udenlandsrejse eller Docentplads, vilde Fakultetet nok vide at skelne mellem Madsens Eksamen og de mange andre Kandidater med Laud, og han begrundet dette med, at Professorerne sikkert ikke kan være uvidende om, at Madsen »i Ordets bedste Forstand har *studeret*«. Han sætter tre Streger under dette Ord. De tidligere citerede Udtalelser af Madsen om hans Syn paa Studierne viser, at Schnegelsberg har bedømt hans Arbejdsmetode rigtigt. I det *selvstændige* Studium havde Madsen allerede som Student søgt sin Glæde. Derfor blev da ogsaa de kommende Kandidataar for ham nogle af de lykkeligste i hans Liv. I en Tale for en af Ungdomsvennerne (Carl Jacobi) ser han senere tilbage paa Kandidataarene »som den skønne Foraarstid, som enhver virkelig Student maa have oplevet noget af, da man nyder Arbejdets Glæde blot for dets egen Skyld uden at trykkes af noget Eksamens- eller Embeds-Aag⁽²⁴⁾).

III.

KANDIDATAARENE OG UDENLANDSREJSEN

(1868—1874).

Kandidataarenes »skønne Foraarstid« — for at blive ved Madsens eget Udtryk — kom for hans Vedkommende til at strække sig over godt og vel seks Aar — fire Aar i Danmark, to Aar paa Rejser. Uhindret af andet end de Manuduktionstimer, som var nødvendige for at skaffe ham det nødvendige Underhold, kunde han ganske hengive sig til Studierne. I det første Aar havde han endnu den Fordel at have Fribolig paa Borchs Collegium, og allerede i 1870 fik han det Smithske Kandidatstipendium. Da han 31. Jan. 1869 maatte forlade Borchs Collegium, fordi hans Tid var udløbet, flyttede han til Tornebuskgade Nr. 9, hvor han det første Aar boede i et Pensionat. Men allerede næste Aar hørte Pensionatet op, og Madsen indrettede sig da i samme Lejlighed sammen med Vennen Carl Jacobi og dennes Fætter, den senere Borgmester og Konferensraad Adolf Jacobi, i et hyggeligt Ungkarlehjem; Frk. Neergaard var dem behjælpelig med at ordne alt paa bedste Maade. Samlivet her varede til April 1872. I den Tale for Carl Jacobi, til hvilken der allerede er hentydet, giver Madsen et smukt Udtryk for sin Taknemmelighed mod ham for Samlivet i Tornebuskegade. »Du har været min Medstuderende i en ganske særdeles rig Betydning . . . Vi har gennemvandret næsten alle Københavns Spaseregange, og det kunde ske os, som Du sikkert ogsaa mindes, at Dagslyset og Morgensolen overraskede os under Arbejdet. Den

Slags gør ikke vor Fornuft nogen Ære, men det hører alligevel til de Galskaber, man har ondt ved at fortryde«.

Jacobi har paa sin Side i Samtaler med mig i den første Tid efter Madsens Død med ungdommelig Glød dvælet i Minderne om Aarene i Tornebuskgade, da Diskussionerne ikke endte, før de rullede Gardinerne op og saa Morgensolen skinne paa Volden. Madsen overtalte Jacobi til at sige en Del af sine Undervisningstimer af og godtgjorde ham det derved forårsagede Indtægtstab, for at Jacobi kunde faa Tid til at læse desto flere Bøger og gennemdrøfte disses Indhold med ham i de natlige Timer¹⁾. Det falder naturligt i denne Sammenhæng at tilføje, at Madsen Livet igennem bevarede denne Trang til at diskutere Problemer og Bøgers Indhold sammen med andre, — ogsaa sammen med yngre. Han honorerede ligefrem yngre Kandidater, for at de skulde sætte sig ind i bestemte Værkers Indhold, hvorefter han gennemdrøftede Indholdet med dem i Samtaler. Dette hang sammen med Madsens store Trang til paa enhver Maade at sikre sig, at han kom tilbunds i en Sag, saa intet Synspunkt blev overset.

Madsen ernærede sig i disse Aar som Manuduktør, og blev i denne Egenskab i høj Grad paaskønnet af sine Manucenter. Ikke blot er de utrættelige i at prise hans Klarhed og hans praktiske Læregaver, men man finder ogsaa i Breve Udtalelser fra Manucenter, som gaar ud paa, at Madsens Undervisning har haft Betydning for deres hele aandelige Udvikling; der tales om »den kraftige, af en Personlighed baarne Overbevisning«, som er traadt dem imøde og har gjort et dybt Indtryk paa dem. Vi erfarer herigennem, at lige saa lidt som Tvivl syntes at have gjort sig gældende hos Madsen i Studenteraarene (jfr. ovenfor S. 30), lige saa lidt synes der paa noget Tidspunkt at have været Ebbe i hans religiøse Livs Inderlighed og Kraft.

Fra Madsens Side blev Manuduktionen taget op med en enestaaende Alvor og Grundighed. Mellem hans Pa-

pirer fandtes utallige Optegnelser og Undersøgelser, der gav et imponerende Indblik i den Maade, hvorpaa han forberedte sig til Undervisningstimerne. Han udarbejdede saaledes næsten en hel sammenhængende Fremstilling af Religionsfilosofien; fra hans egen Haand foreligger den ganske vist ikke bragt i nogen endelig Form; — der findes kun Forstudier; men flere af hans Manucenter har besiddet fuldstændige Optegnelser²). Ogsaa dogmatiske og etiske Optegnelser fra den Tid fandtes i Mængde. Madsen drev Manuduktionen ofte ind i Ferietiden; Studenterne »er et glubsk og videbegærligt Folkefærd« skriver han undskyldende i et Brev³). Og trods gode Forsætter om ikke at paatage sig mere end tre Timer daglig, blev det som Regel til omtrent fem Timer daglig⁴).

Som allerede meddelt under Studenteraarene deltog Madsen ogsaa som Kandidat med stor Iver i Livet i »Teologisk Samfund«, siden 1869 som dets Formand. Ogsaa herigenem faar vi et Indblik i hans Studier og Interesser. Han holdt tre Foredrag; det ene handlede om Præsteden. Der var dengang en stærk Bevægelse oppe for at faa Eden afløst af et Løfte; samtidig var der Bestræbelser fra grundtvigsk Side for endnu videre gaaende Skridt i den Retning; disse sidste tog Madsen bestemt Afstand fra, men var derimod ivrig for at faa et Løfte i Stedet for den gamle uheldigt formulerede Præsted. — Et andet Foredrag drejede sig om Forholdet mellem Skæbnetroen og den kristelige Forsynstro. Langt mere aktuelt var det tredje Foredrag, som handlede om Pietismen. Det gav Anledning til et paafølgende Foredrag i et nyt Møde af en anden Foredragsholder. Allerede ved et Møde i den følgende Uge opstillede Madsen nogle Theses om Pietismen, som blev diskuterede ikke blot paa dette Møde, men paa yderligere tre Møder, afholdte med faa Dages Mellemlum. Med andre Ord: det ellers stiltfærdige Samfund kom ved den Lejlighed i meget stærk Bevægelse.

Hvad var Grunden til, at et Æmne som Pietismen paa det Tidspunkt kunde fænge til den Grad? Foredraget blev holdt i Foraaret 1869. Vi befinder os altsaa paa den Tid, da »Indre Mission« begyndte at trænge sejrrigt frem overalt. Nu bestræbte Madsen sig ganske vist øjensynlig for at skelne mellem Pietisme og Indre Mission; men paa den anden Side indrømmer han, at en stærk Lighed er til Stede. Da der det følgende Aar i Teologisk Samfund fandt en lignende Række Diskussionsmøder Sted om Grundtvigianismen, og der fra begge disse Lejligheder forelaa en Mængde Optegnelser fra Madsens Haand, saa faar vi med andre Ord gennem hans Deltagelse i disse ivrige Diskussioner i Teologisk Samfund en fortrinlig Lejlighed til at erfare, hvorledes Madsen som ung Kandidat stillede sig til de to Hovedretninger indenfor vor Kirke.

Desværre forelaa hans Udtalelser om disse Spørgsmaal paa de mange Papirslapper og var meget skødesløst nedskrevne. Men en omhyggelig Gennemgang af dem gav alligevel et klart Indblik i Madsens Tanker. Og de gav os atter Indtrykket af en ganske usædvanlig Grundighed. Der vil sikkert ikke kunne opspores mange Bøger, Afhandlinger eller Artikler i kirkelige Blade og Aviser, berørende Grundtvigianismen eller Indre Mission, som Madsen ikke havde fundet Vej til og læst. Ogsaa med Hensyn til Grundtvigs eget Liv og med Hensyn til de Vækkelses Historie, som gik forud for og forberedte Vejen for Indre Mission, havde han gjort indgaaende Studier.

Hvorledes dømte han saa om disse kirkelige Bevægelser? Han staar overfor dem begge med megen Forstaaelse, men ogsaa med skarp Kritik. Man har det Indtryk, at han er hvassere i sin Dom, end han var i sit senere Liv, — dog skylder man at erindre, at der kun var bevaret de foreløbige Udkast, nedskrevne i Brudstykker, — ikke Foredragene eller de endelige Indlæg i Debatten. Hvad der hos Grundtvigianerne især virker usympatisk paa Madsen, er

deres Deltagelse i Politiken og deres kirkepolitiske Teorier, som efter hans Skøn ikke stemmer med Grundtvigs oprindelige Tanker. Vi mærker i Madsens Udtalelser om det sidstnævnte Punkt den senere Professors og Biskops varme Interesse for Kirkeforfatningsspørgsmaalet. Hvad den Grundtvigske Forkyndelse angaar, saa gælder det efter Madsen om at finde den positive Modvægt: »en ægte, baade med Skrift og Bekendelse stemmende Prædiken *baade af Lov og Evangelium*«.

Med Hensyn til Pietismen — alias Indre Mission — nærer Madsen især Ængstelse for den overdrevne Tale om Følelser og Erfaring, — for den feberagtige idelige Analysering af sine egne Sjælstilstande. Man vil ikke, siger Madsen, søge Hvile i, hvad Aanden virker i os; man vil ikke tillidsfuldt hengive sig til Ordet og Aandens Virkning. Gentagne Gange kommer han i sine Overvejelser tilbage til Ordet: »den, som tror, haster ikke«. Mon det ikke er hans egne Erfaringer om den jævne, stille, stærke Udvikling, som mærkes bag hans Udtalelser paa dette Punkt? — Madsen anklager endvidere Pietismen for, at den kun kan finde Gud, hvor han aabenbarer sit Billede helt, — hvor der næsten saa at sige foreligger en Kopi af ham. Ligesom aandløse Mennesker altid taler om sig selv, fordi de mener, at Mennesket kun gennem direkte Udtalelser om sig selv kan erkendes af andre, — saaledes mener man, at Gud kun er til Stede, hvor han direkte taler til Mennesket. Derfor bliver den naturlige Aabenbaring borte for Pietisterne, ligeledes Interessen for de kulturelle Spørgsmaal. I den Sammenhæng kan Madsen i et Tilbageblik over Kirkens Udvikling endog skrive følgende Ord: »Man har ikke Ret til at glæde sig ubetinget over den gamle classiske, antike Aands Undergang for den christelige Raahedsperiode; — at de gamle Tanker og Idealer maa lægges i Jorden i Tusind Aar, er en *tragisk Begivenhed*«. Man forbavses lidt over et Udtryk som »den christelige Raahedsperiode« hos

den saa forsigtig afvejende Madsen (et andet Sted læser man den Bemærkning: »Pietismen er Barbari«), men man kan deraf slutte sig til Graden af den Ængstelse, han har næret for, at den frembrydende Indre Mission skulde virke nedbrydende paa de kulturelle Interesser hos den studerende Ungdom.

Naturligvis overser Madsen ingenlunde Pietismens Værdi og Berettigelse. I ensidig rationalistiske eller ensidig ortodoksistiske Tider vil den virke til Velsignelse; — men ikke i sunde Kirketider; og man faar nærmest det Indtryk, at Madsen dengang mente, at Livet i den hjemlige Kirke var saa sundt, at det pietistiske Islæt var overflødigt. I hvert Fald var baade Grundtvigianismen og Indre Mission for ensidige i den unge Kandidats Øjne; han kunde ikke sværge til nogen af dem. Et Sted nedskriver han følgende Ord: »Vi er alle ensidige; men havde vi saa kun Sindet til at glæde os over og lære af de andres Ensidigheder, der supplerer mine, — men i Stedet derfor ærgre vi os over disse og hænge os fast i vore egne. Havde dog blot Indre Mission Villien til at glæde sig over og se med Velbehag paa Grundtvigianernes christelige Glæde; men i Stedet spotte de over den glade Christendom; — og havde Grundtvigianerne Evnen til at se med Velbehag paa de andres Alvor og Varsomhed i Handlingen, — men i Stedet spotter de: »hvilke Hængehoveder!«

Af disse Ord erkender vi, at Madsen, selv om han kan nedskrive stærke Ord om de to Retninger i vor Kirke, — og maaske ogsaa i Diskussionerne har ladet falde stærke Ord, — dog staaer med en ærlig Vilje til ikke blot at forstaa dem, men ogsaa lære af dem. Han har da ogsaa utvivlsomt i sit Liv modtaget rig aandelig Befrugtning fra begge Sider. Og i Vennekredsen fra de Aar fandtes Mænd fra begge Lejre. Blandt de grundtvigske Venner fra Kandidataarene fandtes (foruden Skat Rørdam) den senere Pastor Harald Engberg. Fra ham har vi en Udtalelse, som viser, at baade

Engberg og mange andre Studerende dengang hos den unge Kandidat Madsen fandt Erstatning for, hvad de ikke mente at finde hos de teologiske Professorer (blandt hvilke de betydeligste var meget alderstegne): »Jeg traf hos Dem, hvad der i alle måder tilfredsstillende mig, — fandt, hvad jeg havde så godt af at finde. Jeg lærte snart, at så var der da en teologisk lærer herinde, hvis kundskaber der var noget hold og nogen mening i, — som det var værd at have agtelse for . . . Jeg er blevet så vant til at høre Deres stemme lyde i kredsen af mine lyttende jævnunge, — der hvor ordene faldt så klare, indholdsvægtige, rolige — og dog så varme«⁵).

Vi har gennem alt dette set, at Madsen utvivlsomt har givet en betydningsfuld Indsats i »Teologisk Samfunds« Liv i disse Aar. Vi har Vidnesbyrd om, at Madsen paa sin Side er sig bevidst at have hentet et rigt Udbytte gennem Forhandlingerne paa Møderne. Da »Teologisk Samfund« senere til hans Bryllup (1881) sender ham en Lykønskning, udtaler Madsen i sin Tak følgende stærke Ord: »Gennem Theologisk Samfunds Forhandlinger og Deltagelsen i dem har jeg faaet en ikke ringe Del af min theologiske Uddannelse«.

Dog er det indlysende, at vi gennem hans Manuduktionsvirksomhed og hans Optræden i Teologisk Samfund ikke kan vente at faa Oplysning om, hvilke Spørgsmaal indenfor hans Studiers Omraade der særlig beskæftigede ham. Inden vi gaar nærmere ind herpaa, vil det dog være hensigtsmæssigt at undersøge de Indblik i hans inderste Tanker og hans personlige Udvikling, som vi faar gennem en Dagbog, som han begyndte at føre den 20. Febr. 1868, — altsaa kort efter hans Eksamen, — saa meget mere som vi ogsaa ad den Vej faar en Del at vide om hans Studier⁶).

Han begynder denne Dagbog med at meddele, at han tidligere har haft den Hensigt at nedskrive daglige Optegnelser, men han har aldrig formaaget at finde rolige

dertil. »Nu maa Gud vide, om det heller denne Gang lykkes«. Desværre viste det sig snart, at det kun i meget ringe Grad lykkedes. I det første halve Aar er der kun fem Dage, hvor han har nedskrevet nogle — endda meget korte — Bemærkninger. Derfor finder vi da ogsaa den 29. Dec. 1869 et nyt Klageraab: »Hvorledes gaar det med disse Optegnelser? Meget af, hvad jeg oplever, var vel værdt at optegne for kommende Aar; men jeg har jo næsten aldrig et Øjeblik Tid.«

Naar han i saa høj Grad beklager, at det ikke lykkes for ham at gennemføre disse Optegnelser, hænger det sammen med, at hans Hensigt med dem var at faa en Lejlighed til stille Overvejelser, et Værn »mod at gaa tilgrunde i Arbejdet«⁷⁾. Vi kan med andre Ord ikke vente at finde, hvad man i Reglen venter at finde i en Dagbog, Oplysninger om Begivenheder i hans Liv. Af den Slags er der saa godt som intet. Han kan meddele, at han har talt med den eller den, — men kun for at knytte nogle Bemærkninger til den Samtale, han har haft med den paagældende. Hvad Optegnelserne bringer os, er væsentlig Oplysninger om hans Læsning og om de Tanker, som derved fremkaldes i hans Sind, — samt fra Tid til anden Indblik i hans personlige aandelige Vanskeligheder.

Allerede i den første Optegnelse findes en Bemærkning i den sidstnævnte Retning: »Her er nok for det Første min Opgave: Sagen og Samvittigheden Alt, Egoismen Intet. Men hvilke Kampe og Conflicter! *τις προς ταυτα ικανος*«⁸⁾. Madsen er i det hele meget kritisk over for sig selv — hvad han vedblev at være Livet igennem. Han anklager sig selv for sin Tilbøjelighed til Abstraktioner; han er nær ved at misunde den unge Henrik Scharling, som »ikke er besværet af Abstraktioner«. »Hvor det dog er en uhyre stor Ting at kunne tale med Lægmandstunge om de dybeste christelige Ting! Det kan Skat Rørdam«. Og han gaar dybere i sin Selvanklage; hans Tilbøjelighed til Abstraktioner hænger vel sammen med aands

tiske Tendenser. »Jeg maa af med alt Aandsaristokratie, som hænger saa dybt fast i min Naturs Egoisme«.

Man ser, hvor nøje regnende han er med sig selv, — og samtidig hvor skarpt et Blik han har for Nødvendigheden af at kunne tale jævnt og populært, d. v. s. gøre Videnskaben frugtbar for Livet. Han har læst Fogs Bog om »det theologiske Studium«. Denne Bog er »et præcist Udtryk for den Fog'ske Aand, en rolig speculativ og reflecterende Betragtning«, men »slig Methode og Aand er for Fremtiden lige saa lidt umiddelbar brugbar som den tyske abstracte Methode at tage de religiøse Sandheder paa«. Han har lært saa meget af de ved Grundtvigianismen og Indre Mission fremkaldte Vækkelser, at han forstaar, at det gælder for Videnskaben om at føre et almen forstaaeligt Tungemaal. Han mener endog i den Anledning, at hans egen Udvikling er ved at gaa i Retning af Grundtvigianismen; dog ønsker han ikke at blive Grundtvigianer; — andre Udtalelser i Dagbogen viser iøvrigt, at der ikke var nogen Fare derfor⁹⁾).

Et andet Sted nedskriver han følgende Ord, der giver os et dybt Indblik i hans religiøse Liv: »Den christelige Frimodighed, der tør sige: »vi som troe«, er saa langt fra at være Hovmod, at tværtimod de, der ikke tør sige det, snarere lide af Hovmod; thi det grunder sig nok paa, at de for en Deel ville hjælpe sig selv i Salighedssagen og føle saa ganske rigtig, at Sagen saa bliver tvivlsom. Anderledes naar vi ville modtage alt af Guds Naade. Beskedenhed i den Henseende er ikke at give Gud Æren¹⁰⁾. Vi erfarer her det samme, som ovenfor blev berørt, da der var Tale om Madsens Stilling til Grundtvigianisme og Indre Mission. Den fuldstændigste og inderligste Hengivelse til Guds Aand, den urokkelige Tillid til Ordets Virkekraft, ogsaa i ens eget Hjærte, selv om det ikke er ledsaget af stærke Følelser og »Erfaringer«, — derom gælder det fremfor alt i det kristelige Liv. Derfor kan han slutte sig til

den af Th. Rørdam dengang fremsatte Forstaaelse af Salmens Ord: »Uforsagt! Vær paa Vagt!«, ifølge hvilken disse Ord ikke skal være en Formaning til at staa paa Vagt over for Djævelen — det vilde være det samme som at sætte en Due til at passe paa en Høg, — men Meningen skal være: vær paa Vagt, pas paa, alt hvad Kristus har givet os; pas paa »at blive paa den Naades Klippe, hvorpaa han har sat os«.

Adskillige andre Bemærkninger eller Citater af hans Læsning giver os lignende Indblik i hans personlige Liv. Naar han saaledes anfører Dorners smukke Ord »Zur *Sittlichkeit* des Studierenden gehört — (nicht nur fromme Selbstbildung) — das Studieren, ernste, solide, wissenschaftliche Arbeit in eifriger Wahrheitsliebe«, saa er det vel, fordi det dækker Madsens eget Syn paa det grundige Studium som enhver Students hellige Pligt. Naar han citerer den Lykønskning, som Fénelon ved hans Udnævnelse til Ærkebiskop modtog fra sin Onkel: »Der er stor Forskjel paa den Dag, da hele Frankrig kommer for at ønske Dem til Lykke til Udnævnelsen, og hiin Dag, da Døden byder at aflægge Regnskab for Gud over Embedets Forvaltning« — mon det saa ikke er, fordi Madsen dengang som hele Livet igennem i sjælden Grad havde Tanken om Regnskabsdagen levende for sin Sjæl? — Den samme dybe Ansvarsbevidsthed kommer til Orde i et Udtog af et Brev til Schousboe, som blev indført i Dagbogen: »Jo nærmere jeg kommer den Tid, da man skal gaa sin egen Gang og tage fat paa en særegen Gjærning, for hvilken man skal staa til Regnskab i en ubarmhertig og kritiksyg Tid, og jo mindre man er istand til at melde sig ind i et bestemt Parti, — desto mere trænger man til at styrkes ved Bevidstheden om, at der dog er dem, paa hvis Sympathi man altid kan regne«. Disse Ord viser os tillige den Ensomhedsfølelse, som kunde overfalde Madsen, der havde en stærkt udviklet Trang til kirkeligt Fællesskab, hver Gang

han gjorde sig klart, at fuldstændig Tilslutning til en kirkelig Retning ikke var ham mulig¹¹⁾.

Og Dagbogen bekræfter i den Henseende, hvad vi allerede paa anden Maade har erfaret. Overfor Pietismen (Indre Mission) hedder det: »Ikke blot det at anse Kunst eller anden timelig Glæde for Synd, men ogsaa det at være ligegyldig derfor er pietistisk«¹²⁾. Ogsaa paa indirekte Maade aflægger Dagbogen mange Vidnesbyrd om Madsens Stilling i dette Spørgsmaal, idet vi faar Indblik i hans mangedartede Studier, — især i hans æstetiske Interesser; han afskriver endog Stykker af Anmeldelser af Literatur og Kunst, i hvilke han mener at have fundet noget særlig træffende¹³⁾. Et Par Boghandlerregninger, som paa Bagsiden var benyttet til teologiske Optegnelser, viste, at hans Indkøb af æstetisk Literatur var meget omfattende. — Men han er alligevel aldrig ensidig i sin Dom over dem, der har et andet Syn; han formaar altid at tage sig selv i Kraven og sige til sig selv, at dersom et Menneske »ikke kan sympathisere med en Retning, da taber hans Kritik sin Betydning, fordi Tilhængerne føle, at han gør dem Uret«¹⁴⁾.

Men vi maa nu vende os til de, ganske vist ikke talrige, Bemærkninger om specifikke teologiske Spørgsmaal, som Dagbogen indeholder. I Forbigaaende bemærket er det interessant at finde følgende løst henkastede Udtalelse: »Kunde der ikke skrives godt og interessant (og tillige overkommeligt) over »Sproget i N. T. efter dets historiske Stilling til det classiske og hellenistiske Græsk«?¹⁵⁾. Fra denne Bemærkning, som viser Madsens vedvarende Interesse for den filologiske Side af Studiet, gaar vi over til at betragte de Udtalelser, der berører de systematiske Fag, som afgjort fra første Færd var Midtpunktet i hans Studier. Han er bl. a. inde paa Spørgsmaalet om Forholdet mellem Teologien og Videnskaben. Han kan ikke slaa sig til Ro med Rasmus Nielsens lidt for massive Adskillelse, selv om Teo-

logien efter Madsens Mening har noget at lære af ham, — men samtidig maa den ogsaa lære af Kierkegaard og Grundtvig, »Livstankernes Mestere«. Martensen kan ikke her give nogen væsentlig Hjælp. »Martensen mener i den af Christendommen forklarede Speculation at være hævet over de empiriske Videnskaber, — umuligt efter at Hegel, der jo netop opstillede dette, er prostitueret«. De Veje, ad hvilke den rette Erkendelse af Forholdet mellem Teologien og Videnskaben kan vindes, er dels den at blive klar over vor Videns Begrænsning, dels den at begrænse Teologiens Opgave til dette »at udvikle Aabenbaringstankernes Rigdom«, »Jesu rige og store Livstanker — ikke som theoretiske og videnskabelige Abstractheder, men som de, der kaste Lys over Livet, forklare dettes højeste Indhold og Vilkaar, og atter ville belyses mere ud af Livet selv end ud af Tankens Systemer«. Men her gælder det om »fremfor alt at skye at give det Ubegrebne Udseende af at være begrebet«. »Troessandhedernes fuldkomne *Uafhængighed* og *Sikkerhed* naaes kun ved, at man ikke gør Fordring paa Begriben«. »At ville forsvare Troen paa Videnskabens Vej og Grund, er at forraade Troen«. Man mærker gennem alt dette en ærlig Vilje til med intellektuel Redelighed at sondre mellem Videnskaben og Teologien, og mærker tillige fuldt Kendskab til den moderne Naturvidenskabs Metode¹⁶).

Ligesom vi her allerede skimter Retningslinierne for Madsens senere dogmatiske Tanker, gælder det samme om nogle Udtalelser om Skriftens Betydning for den kristelige Tænkning. »Der er i Skriftens Begrebsbestemmelser en vidunderlig og mærkværdig Sikkerhed. Kunde vi blot faa lidt Mere frem af denne istedetfor af dogmatiske Udviklinger. En Indgaaen i Skriftens Dybder og en Udvikling af dens Tankerækker«. »Inspirationen som de hellige Skrifers Kilde maa sikre dem, at Forfatterernes Syn paa de historiske Begivenheder, de skildre, er adæquat for en

troende Forstaaelse og Tilegnelse af disse Begivenheder, — at hvor mange chronologiske Unøjagtigheder og Uoverensstemmelser o. s. v. der end findes, saa er dog hvert Billede i og for sig istand til at dække den rette troende Opfattelse af Begivenhederne, og Afvigelserne have alene Betydning for Kritiken (Videnskaben)«. Her har den unge Kandidat udtrykt det bibelteologiske Grundsyn, som ligger bag ved den senere Professors Dogmatik¹⁷⁾.

Inden vi benytter de andre Midler, der staar til vor Raadighed, til at faa at vide, hvilke teologiske Enkeltspørgsmaal Madsen i disse Aar syslede med, skal der fra Dagbogen endnu kun fremdrages det Kuriosum, at han et Par Gange med stor Iver bekæmper Diktatforelæsningerne og i Stedet derfor anbefaler Eksaminatorier og frie Forelæsninger¹⁸⁾. Vi kan heraf slutte, at naar Madsen i største Delen af sin senere Lærervirksomhed just benyttede Diktatforelæsningen, maa han dertil have haft stærke Grunde. Hovedsagelig hængte det vel sammen med, at han paa Grund af sin skarpe Selvkritik ikke saa sig i Stand til hurtig at udgive i Trykken de Bøger, hvis Eksistens var en nødvendig Forudsætning for, at han kunde anvende Eksaminatoriets og den frie Forelæsnings Form i større Maal. Men naar han ofte hos sine Elever stødte paa Kravet om Udgivelse af hans Forelæsninger, saa har han vel i hvert Fald næppe kunnet undgaa at mindes, at han i sin Ungdom selv til sine Lærere havde stillet det samme Krav om Befrielse for Diktatforelæsningen¹⁹⁾.

Der er allerede blevet fortalt om Madsens Studiefællesskab med Carl Jacobi. Denne betonedes i sine Samtaler med mig efter Madsens Død, at det Æmne, der mere end noget andet optog dem i de Aar, var Individualitetsbegrebet. Derfor kastede de sig med Iver over Studiet af Søren Kierkegaard²⁰⁾. Jacobi ytrede i en af mine Samtaler med ham: »Vi var enige om, at Søren Kierkegaard gjorde et Menneske til Kristen, Martensen gjorde ham til Teolog, Monrad

gjorde ham til Præst«. Jeg skal lade det staa hen, om Jacobi havde Ret til at udtale disse Ord helt og fuldt ogsaa i Madsens Navn. Men sikkert er det, at Jacobis Beretning om de fælles Studier i Søren Kierkegaards Skrifter har fundet fuld Bekræftelse i Madsens Papirer. Og naar Jacobi udslyngede den Sætning: »Individualitetsbegrebet skal sikre Individets evige Ret«, saa findes denne Sætning næsten Ord til andet blandt Madsens tidligste Optegnelser om dette Begreb.

Det er derfor næppe for meget sagt, naar man siger, at Individualitetsbegrebet stod i Midtpunktet af alle Madsens Overvejelser i de Aar. Og han var tilbøjelig til endog meget skarpt og ensidigt at understrege Individualiteten. »Det Almene maa udtrykkes *individuet* for at udtrykkes *levende*«. Uendeligheden behøver Begrænsning for at indeholde Liv. Overfor Panteismens Fremhævelse af det almene som det eneste blivende, det eneste uforgængelige, og overfor dens Paastand om, at enhver Begrænsning udtrykker Forgængelighed, stiller Madsen det Postulat, at kun gennem Begrænsning bliver det Liv til, som er udødeligt. En *Vilje*, hedder det, maa ifølge Sagens Natur virke begrænsende, selvbegrænsende. Ogsaa Guds Vilje ved Skabelsen er selvbegrænsende. Selv Panteismen maa jo, naar alt kommer til alt, indrømme, at ogsaa Gud er begrænset, for saa vidt han tænkes begrænset af hans Væsens evige Love. — Derfor bør vor Erkendelse særlig rette sig imod *alt* det individualiserede. Han vender her tilbage til sin Anklage mod Pietismen for Snæverhed. »Ethvert humant Gebet er istand til at oplyse det Grundchristeliges Væsen«; det har derfor altsammen sin Interesse. — Baade Rationalismen og Ortodoksien fejler — hver paa sin Maade — i Synet paa Forholdet mellem det almene og Individualiteten; de er begge *nødvendige* for hinanden. Og for vor Erkendelse er Individualiteten den primære. »Ethvert Væsen kan aabenbare Gud i Former, som aldrig før eller siden er set«. »Indi-

vidualiteten kommer aldrig for silde, — finder aldrig sit Arbejde gjort, sin Plads optagen og sig selv overflødig«. — Dogmatiken har ikke i tilstrækkelig Grad bearbejdet dette Begreb. Indenfor den eksisterer det nærmest kun i Form af Subjectiviteten. Og »Subjectivismen har ikke Sans for det individuelle, men kun for Inderligheden«²¹).

Af nogle Breve véd vi, at Madsen allerede før sin Udenlandsrejse arbejdede paa en Afhandling, som han agtede at indsende til Erhvervelse af Licentiatgraden. Dens Æmne nævnes ikke paa de paagældende Steder, men et Brev fra Rom viser, at Æmnet var det samme, som en Gang mange Aar senere blev Æmnet for hans Doktordisputats, nemlig det almindelige eller det aandelige Præstedømme. Fra Individualitetsbegrebet er der da ogsaa en let forstaelig Overgang til »det aandelige Præstedømme«, — der indenfor den kristne Dogmatik langt bedre end Subjektivitetsbegrebet giver Udtryk for den enkelte Individualitets Betydning og Højhed. Det er af stor Interesse, — netop i Betragtning af Madsens senere Dogmatiks Ejendommelighed, der bl. a. bestaar i en stærk Betoning af det objektive Moment — at erfare, at Madsens første Studier drejede sig om Individualitetsbegrebet. Man vil ikke kunne anklage ham for, at han nogen Sinde har overset dette Synspunkt. Han har i sin Tanke fulgt det og prøvet det ud i det yderstes Konsekvenser, — men kom senere til paa visse Punkter at bestemme Forholdet mellem Individualiteten og det objektive noget anderledes.

Allerede i 1870 spørger Broderen Madsen i et Brev om, hvorledes det gaar med »Disputatsen«. Før sin Bortrejse har Madsen læst Dele af den højt for Jacobi²²). Ligeledes skriver Madsen kort før sin Udrejse i 1872 om Afhandlingen til Broderen, at det gaar godt fremad med den, men den bliver ikke færdig til Indsendelse inden Afrejsen; han vil tage den med og lægge sidste Haand paa den i Rom. Han har talt med Professor Clausen herom, og denne har

billiget dette. — Skønne Planer! Der skulde gaa mange Aar, inden det lykkedes ham at fuldføre sit Arbejde. Bag Disputatsen fra 1879 ligger der med andre Ord ti Aars Syslen med Æmnet. — Dog handlede han sikkert ret i at benytte Opholdet i Udlandet til noget andet end at afslutte dette Arbejde. Hvad han dér lærte, fik alligevel ad mange *indirekte* Veje Betydning ogsaa for hans Syn paa det Spørgsmaal, som han paa saa indgaaende Maade gjorde til Genstand for sine Overvejelser²³).

Før vi skrider til at fortælle om Rejsen, skal det ganske kort omtales, at Madsen i Kandidataarene prædikede nogle Gange. Første Gang var det i Vinding Kirke — den Kirke, i hvilken han var døbt. Han begynder sin Prædiken med nogle hjærtelige Ord til Tilhørerkredsen, blandt hvilken han føler sig ganske hjemme; han takker Gud for den trofaste Deltagelse, han altid dér har fundet. — Prædikenen er i øvrigt et jævnt, enfoldigt Vidnesbyrd om det centrale i Kristendommen. Det samme gælder to andre Prædikener, som er bevarede fra disse Aar, og af hvilke i hvert Fald den ene er holdt i Vinding. Overhovedet vedblev han i mange Aar, ogsaa som Professor, at prædike i sit Fødesogn, naar han besøgte det. I 1870 prædikede han engang i Tillitse og Dannemare Kirker, hvor hans Ven Tobiesens Fader var Præst. Pastorseminariet gennemgik han i 1870²⁴). Madsen noterer i sin Dagbog, at hans gamle Skolelærer i Vinding anklagede ham for at prædike i et for hurtigt Tempo — naar man har kendt Madsen, føler man sig overbevist om, at det var med Urette (hvad Madsen selv beskedent udtaler overfor sin gamle Lærers Kritik); men Skolelærerens Bemærkning aflægger Vidnesbyrd om Langsomheden af det Tempo, i hvilket man dengang i de Egne mente, at der burde prædikes²⁵).

Kort før sin Bortrejse fik han uventet en sørgelig Anledning til endnu en Gang at tale for den hjemlige Kreds. Den 14. Juli 1872 døde hans eneste Søster Else, — den

Søster, i hvis Hjem han, som allerede i første Kapitel meddelt, havde tilbragt »nogle af sine minderigeste Timer«. Dette Dødsfald gjorde et dybt Indtryk paa Madsen. Han forandrede straks de Rejseplaner, han havde lagt, om forskellige Afskedsbesøg hos Venner inden Udenlandsrejsen, og tog lige hjem, hvor han den 20. Juli talte ved Søsterens Kiste. Talen indeholder hjærtelige Ord rettede til hendes Mand, men kun lidt om hans egen Sorg. Paa desto mere gribende Maade kommer denne til Udtryk i et Brev til Pastor Nis Hanssens Datter, skrevet under Rejsen over et halvt Aar senere. Han taler her om, at ingen som helst Skygge hidtil er faldet over hans Rejse med Undtagelse af den Sorg over Søsterens Død, som han maatte tage med hjemmefra. »Hun var det Menneske, med hvem mine tidligste Barndomserindringer var sammenvoxede«. »For mig selv blev det saa meget tungere derved, at jeg ikke fik taget Afsked med hende; hvor gjerne vilde jeg dog have deelt hendes sidste Strid med hende og ledsaget hendes flygtende Sjæl med min Forbøn ind for vor Frelseres Ansigt. Denne Sorg vil endnu stadigt gjerne besøge mig og hviske mig i Øret den bestandigt lige tiltalende, minderige Fortælling om fordums Dage; Gud ske Lov for den Forjættelse om et fremtidigt Samliv, som lyder herigennem; han give af sin Naade, at den ikke maa blive uopfyldt. Forøvrigt maa jeg jo ikke sige, at denne Sorg har gjort min Rejse mindre rig; tværtimod troer jeg, at den har Deel i nogle af mine bedste Timer«. — Disse Ord giver et smukt Indblik i den unge Kandidats Sjæl. Som vi skal faa at se, var han dengang endog meget stærkt betaget af Italiens skønne Natur og Kunst. Men blandt de bedste Timer regnede han dog dem med, da Mindet om den afdøde Søster og hendes Hjem og om alle de Kære paa den jyske Hede besøgte ham²⁶).

Første Gang, vi sporer Rejseforhaabninger hos Madsen, er i Dagbogen 12. Juni 1870. Han meddeler her, at en

Præst har raadet ham til et længere Ophold i Lausanne, men han tilføjer straks: »Kunde dette forenes med Erlangen?« Altsaa har han allerede dengang set hen til Erlangen som det Sted, han i hvert Fald vilde besøge, naar han engang kom ud. I Foraaret 1872 antager Planerne fastere Former. Allerede i Maj kan han meddele Forældrene, at han har faaet nogle Stipendier, og i de nærmeste Maaneder derefter forøgedes disse. I Juli skriver han, at han har faaet baade Rosenkrantz's, Ware's, Hopners og Resen-Winstrups Legater og desuden 400 Rigsdaler af Universitetet, samt 300 Rigsdaler af Kultusministeriet. I alt kan han nu gøre Regning paa over 3000 Rigsdaler; han har derfor til Hensigt at blive ude omtrent 2 Aar. Han er fyldt med Taknemmelighed over den Tillid og Imødekommenhed, som han overalt har mødt. Hans foreløbige Rejsemaal er Italien, derefter England og tilsidst et langt Ophold i Erlangen²⁷).

Selvfølgelig faldt et Opbrud ikke let for en Natur som Madsens; han følte sig stærkt knyttet til Vennerne herhjemme og havde endnu ingensinde været uden for Landets Grænser trods sine 29 Aar. Han aflagde et længere Afskedsbesøg hos Jacobi, der opholdt sig i Faderens Præstebolig i Stubbe-kjøbing; Madsen havde haabet at komme til at overvære Vennens Ordination (han var udnævnt til personel Kapellan i Horbelev); men den gamle Fru Neergaards (jfr. ovenfor S. 31) Død hindrede det; han maatte tilbage til København for at overvære hendes Begravelse. Om han fik opfyldt sin Plan at dvæle et Par Dage hos Skat Rørdam i Sønderup Præstegaard, kan ikke ses af Brevene. I den første Uge af Oktober besøgte han Schnegelbergs i Ørum og Vennerne i Viborg. Tilsidst var han et Par Dage i Toustrup hos sin Slægt²⁸).

Stærkest kommer hans Følelser til Orde overfor Jacobi — der hele Livet igennem vedblev at staa ham nærmest af alle Vennerne — og overfor Hjemmet. Til Jacobi skriver han efter Afrejsen: »Vort Samliv har ikke været iført nogen

Søndagsdragt, men er gaet igennem Hverdagslivets Møje og Afvexling, snart med gode, snart med magre Tider«. »I det mindste for mig staar disse Aar som en Modnelsens og Befæstelsens Tid, hvor Dagen vistnok saa tidt bragte nye Problemer og Indtryk, inden vi ret vare færdige med de gamle, men hvor der dog uagtet de ydre Forstyrrelser gik den samme uforstyrrelige Strøm, et Arbejde henimod aandelig Klarhed paa flere og flere Omraader«. Og med den ham egne Beskedenhed tilføjer Madsen: »Jeg har den stærkeste Bevidsthed om, at Broderparten af Arbejdet og Udfaldet falder paa Din Side«. »Tak fordi Du alligevel ikke slog Haanden af mig«⁽²⁹⁾).

Og til Hjemmet skriver han den 28. Okt. fra Venedig: »Det var, som I vide, ikke uden Tunghed i Sindet, at jeg denne Gang tog Afsked fra Eder«. »Det var mig ligesom anden Gang at drage ud af Hjemmet«. »Jeg mindes ikke nogen Lejlighed, hvor jeg paa een Gang er blevet saa stærkt greben af Bevidstheden om al den Kærlighed og Omhu, jeg der har nydt, og den Taknemmelighed, jeg derfor altid vil være skyldig, — og hvor rigt det gamle Hjem endnu er for mig, selv efter det tunge Slag, der i Sommer bortrev et af de kæreste og uundværligste Led i vor Kreds«. Og da Madsen sidder i Hamborg og vil begynde sin Rejse-dagbog, er de første Ord, vi læser, følgende: »I een Henseende var det uheldigt for min Rejses Begyndelse, at jeg tiltraadte den umiddelbart fra Hjemmet; thi det kunde ikke andet end svække for mig den Glæde og Frimodighed, hvormed jeg altid før havde tænkt paa den«. Men han trøster sig med, at Følelsen af Hjemmets Rigdom skal blive »en lykkelig Ledsager paa Rejsen til at bevare den Continuitet i Livets Række, som først kan anvise de nye Indtryk deres rette Plads«⁽³⁰⁾. — Nu maa vi dog ingenlunde af alt dette drage den Slutning, at Madsens Tanker var saa stavnsbundne, at han ikke var modtagelig for de nye Indtryk. Tværtimod! Baade Rejsedagbog og Breve af-

lægger mangfoldige Vidnesbyrd om hans aabne og modtagelige Sind. Vi ser lige fra Begyndelsen, at han fulgte det Raad, som Minister Hall havde givet ham, ikke at indskrænke sig til Biblioteksstudier og Hjemmestudier, men lukke Øjnene op og se sig om³¹).

Det var den 9. Oktober, at han drog af Sted paa Langvejsfærden. Rejsen gik meget hurtigt ned ad mod Syd. Kun en halv Dag i Hamborg, hvor han imponeres af Børsen, men ikke af noget andet; herfra næsten uden Ophold til München, hvor han den første Formiddag spaserer om i Regnvej, men glemmer Regnvej og alt andet for Byens Skønhed. Man kan »næppe gaa ti Skridt uden at blive noget Nyt vaer, der gør Fordring paa Ens Opmærksomhed med lige saa stor Ret som det forrige, der dog endnu ikke er saaledes fordøjet, at det vil give det Plads i Sindet«. Han har øjensynligt været saa optaget af at se det mest mulige i München, at han ikke har faaet Tid til at skrive Dagbog om disse Dage (den 11. til den 16. Oktober), men lader nogle Sider staa aabne til senere Udfyldning (hvilket han saa heller ikke har naaet). Fra München gaar Farten — med et Par Timers Ophold i Innsbruck — videre til Verona, hvor han ankommer den 17. Okt. om Aftenen.

De Stemninger og Indtryk, som har fyldt ham paa den første Del af hans Rejse, kommer bedst til Udtryk i et Brev til Frk. Neergaard. Skønt han tilstaar at have kendt til vemodige Følelser i Ensomheden, erklærer han: »Jeg har ikke hidtil prøvet noget, som kaldes Hjemvee«. Tværtimod har Ensomheden været ham en Glæde og en Hjælp: »Men tillige er i en ganske anden Forstand, end jeg havde ventet, dette ensomme Liv skikket til, at Ens Indre i uforstyrret Ro kan fordybe sig i Alt, hvad der sætter det i Bevægelser og saaledes fordybe sig i sig selv. Jeg har aldrig saaledes som i denne Tid haft den glædelige Fornemmelse af at være i indvortes Udvikling og Væxt«. »Jeg kan nu

ganske rolig og uhindret hengive mig i Alt, hvad der møder og optager mig. Og dette er jo den egentlige Glæde ved en Rejse, — ikke at have været og udvortes seet det og det, men at have følt Glæden og Rigdommen af dette Syn⁽⁸²⁾.

Karakteristiske er ogsaa hans Udtalelser i Rejsedagbogen om Verona. Han indsuger i fulde Drag alt, hvad han ser, Kunstens og Naturens Skønhed saa vel som det ejendommelige Folkeliv. »Det var et Par dejlige og uforglemmelige Dage, jeg der oplevede, hvor der kom en Stemning over mig som Barnets, der føler Livets friske Indhold svulme omkring sig og ikke har andet at gjøre end at give sig hen i den Opgave, som ikke skal fremtvinges, men er Hjertets uimodstaaelige Trang, at orientere sig i og indoptage den Verden, hvori det finder sig stillet«. Han er klar over, at saadanne Dage maa være sjældne for et Menneske med det altid reflekterende Sind, som er hans Ejendommelighed, men »desto mere var og er jeg taknemmelig for, at jeg oplevede disse rige, barnlige Dage⁽⁸³⁾.

Var Verona ham en Glæde, blev Venedig ham en Skuffelse. Hans Udtalelser maa dog ses i Lyset af, at det var Regnvejr den meste Del af Tiden. Han kan endog bruge et Udtryk som »den forfærdelig skumle By« om den By, der for de fleste staar i straalende Glans. Fattigdommen i Byen gjorde et dybt Indtryk paa ham; Befolkningen fandt han utiltalende; de var alle utilfredse og længtes tilbage til Tiden under Østrigs Herredømme, hvilket i Madsens Øjne viste en ubegribelig Mangel paa Nationalfølelse. — Ved alt dette fremkaldtes et Tungsind hos Madsen, der unægtelig har nogen Lighed med Hjemvé, skønt han, som vi ovenfor har set, i et senere Brev benægter at have kendt dertil. Ved Læsningen af Dagbogens Beretning om de ti Dage i Venedig faar vi i hvert Fald et levende Vidnesbyrd om, hvad Madsen mente, naar han i Brevet til Nis Hanssens Datter (se ovenfor S. 52) skrev, at Sorgen over Søsteren Elses Død havde Del i nogle af hans bedste Timer

paa Rejsen. Thi i Ensomheden paa Hotelværelset dukkede Minderne om Else frem igen med uimodstaaelig Magt. »Jeg savner hende saa ubeskriveligt«. I alle de lykkeligste Timer fra Barndommen havde hun eller Moderen været Midtpunktet. Han nedskriver paa Dagbogens Blade den varmeste Lovsang til disse to Kvinders Pris. Og han bebrejder sig selv, at han maaske i Samlivet med Else som voksen i altfor høj Grad har ladet det blive ved den jævne Fortsættelse af Barneaarenes Samliv i Stedet for rigtigt at forsøge paa at dele Gudslivets Rigdom med hende. Dog véd han jo, at ogsaa hun levede med Gud. »Den evige For dømmelse! — hvor vanskelig dog at forene med de menneskelige Følelsers Ret. Jeg kan ialfald ikke forstaa Muligheden af hendes, hvis den Naade skal blive mig til Deel at blive salig; meget af mit reneste Liv er sammenknyttet med hendes Trofasthed«. Det vilde være ham en ganske umulig Tanke, at deres Samliv ikke skulde fortsættes i Evigheden. Derfor føler han det for sig som en Nødvendighed at indbefatte hende i sin daglige Bøn³⁴).

Gennem Madsens senere Forfattervirksomhed mærker man som bekendt kun lidt til det Væld af Følelser, som her giver sig Udtryk. Derfor kunde man fristes til at aftrykke endnu mere af den halve Snes Sider, hvor han saa uforbeholdent nedskriver sine Stemninger. Ogsaa Danmark med dets skønne Natur stiger frem for hans indre Blik. Dog er hans Sind endnu fyldt af Beundring over Alpernes Storhed. Hvad er »Alpernes lønlige Tanke?« »Den livløse Naturs Herlighed baade ved de Skatte, den skjuler i sit mørke, uigjennemtrængelige Dyb, og ved sin himmelstræbende Højde, der gør den fortrolig med alle de jordiske Livsbetingelser, som ellers ere fordelte mellem Skabningen; med deres Fod staae de paa den varme Jord i den blideste Luft og med deres Isse i en bestandig Vinter, — og i Venskabspagt med alle Naturens Kræfter. Tordenen og Regnen omsværme dem og bejle til deres Gunst«.

Og alligevel »er en venlig Dal eller Huus eller By med glade danske Ansigter nok til, at vi fornemme den samme Livets Rigdom, som her sprudler omkring os«.

Men vi maa høre op — og vende tilbage til Venedig. Thi det maa dog understreges, at Dagbogen ogsaa beretter ikke saa ganske lidt andet fra Venedig. Hvis Madsen ikke trods alt dette havde haft Sans for Venedigs Rigdom paa god Kunst, var han næppe blevet der saa længe som en halv Snes Dage. Markuskirken er han dog ikke begejstret for; »dens Facade gjør som Helhed et barokt Indtryk«. Først nogle Maaneder senere lærer han at se paa Markuskirken og Dogepaladset med mere Forstaaelse. Fra Rom skriver han senere, at hvis han dengang, da han var i Venedig, havde kendt mere af Italien, vilde han have haft en ganske anden Interesse for denne »specielt venetianske, halvbarbariske Blanding af italiensk Skønhedssans og østerlandsk Pragtlyst³⁵⁾. — Under selve Opholdet i Venedig var det derimod især Malerierne, som gjorde et dybt Indtryk paa ham. Man mærker, at han møder godt forberedt ved kunsthistorisk Læsning, men hans Bemærkninger er forøvrigt altid meget fordringsløse. I et Brev til Frk. Neergaard indrømmer han aabent, at han paa dette Punkt trænger meget til at lære. »Jeg mærker jo nok, at jeg staar langt tilbage, til jeg faar Blikket aabent for Kunstens egentlige og fulde Rigdom, men jeg agter ikke at opgive at stræbe derefter³⁶⁾. — Han havde ingen Glæde af sit Besøg i den protestantiske Kirke i Venedig; en rationalistisk Prædiken, næsten ingen Salmesang, alt virkede koldt og bart. »Hvor »Lidenskaben« ikke er tilstede i Protestantismen, og hvor Formerne saa ovenikøbet præsentere sig i deres nøgneste Skikkelse, dér er samme Kirkeafdeling rigtignok en temmelig ynkelig Skikkelse³⁷⁾«.

Med korte Ophold i Bologna og Ravenna tog Madsen til Florents, hvortil han kom den 31 Oktober, og hvor han opholdt sig en Maaned. Opholdet blev kun afbrudt

af et Par Udflugter til Lucca og Pisa den 21. og 22. November, — Domkirkepladsen i Pisa stod for ham som noget enestaaende; han giver i et Brev en fin Skildring af dens harmoniske Skønhed. Iøvrigt tilbragte han 3 à 4 Timer daglig mellem Malerierne i Pitti og Uffizierne. Den 30 November forlod han Florents, og efter korte Ophold i Siena, Orvieto og Perugia ankom han til Rom den 4. December³⁸⁾.

Rom og Neapel gav ham lige stor Glæde og et lige rigt Udbytte. Oprindeligt havde han kun tænkt sig et Par Uger i Neapel, men da han kom derned, blev det til fulde fem Uger. Han kunde ikke løsrive sig. Ikke blot var der meget at lære med Hensyn til Katolicismen, men Naturskønheden betog ham. »Det er som en Opfyldelse af alle Barndommens Drømme, om hvad der kan være af jordisk Skønhed«³⁹⁾.

»Jeg havde ikke troet, at man kunde komme til at holde saa meget af et Land og dets Folk, som jeg er kommet til at holde af Italien og dets Folk, efter at være kommet ud over Forargelsen over dets store, overfladiske Skavanker«. Naar man har læst en Del gnavne Udfald i Dagbogen i de første Uger mod saadanne Skavanker, er det en Glæde at læse følgende Ord om det italienske Folk, som Madsen skriver kort efter at have forladt Landet: »Den store Masse af Befolkningen ligger endnu i al Naivitet, optaget af de lavere Interesser, men der er i Baggrunden en saa ædel og rig Folkebund, at de, uden selv at vide det, uvilkaarligt aabenbare et naturligt Slægtskab med Menneskelivets højeste Aandsformer (unægtelig altid nærmest den æsthetiske), som ikke kan andet end gribe med Forundring. Det er et mærkeligt Folkefærd at forsone sig med i Begyndelsen, og i det Hele fuldt af Unoder, men naar man først har lært at trænge igjennem til det Bagvedliggende, kan man ikke leve mellem behageligere og lærerigere Folk«⁴⁰⁾. Man mærker, at den unge Teolog nu helt har levet sig ind i

Forholdene. Han har lært Sproget og set Menneskene ind i Sjælene.

Uvilkaarlig spørger man først sig selv, hvilket Indtryk Teologen Madsen fik af Katolicismen. Gik det ham, som det gaar mange, at Forargelsen over mange af de iøjnefaldende Misbrug stødte ham bort? Nej, dertil var han for grundig og omhyggelig med at komme til Bunds, — og dertil besad han ogsaa for megen Forstaaelse for andre Standpunkters Berettigelse. Han satte sig nøjagtig ind i alle Forhold; — som overalt aflægger ogsaa her de talrige Notitser, som han nedskrev paa smaa Lapper Papir, et Vidnesbyrd om hans Grundighed. Han studerede nøje de ny Love vedrørende Forholdet mellem Staten og den katolske Kirke. Men naturligvis anvendte han endnu mere Tid til at høre Forelæsninger paa de katolske Præsteseminarier, samt til at lytte til Præsternes Prædikener og overvære deres Excercitier og Disputationer. Om Forelæsningerne ved Collegium Romanum skriver Madsen: »Jeg kan ikke sige, at jeg ved Undervisningen traf meget Nyt, men selv de gamle velbekjendte Sætninger faae jo altid i en saadan Situation en ny Interesse. Det er med en ejendommelig Følelse, halvt af Forskrækkelse, halvt af gammelt Bekjendtskabs Fortrolighed, at man møder disse Spøgelser, præsenterede som lyslevende Sandheder. Desuden har jo mange Begrundelser sit Lærerige, ikke at tale om, at deres Moral og kanoniske Ret er en videreførende Anvendelse af og et velkomment praktisk Supplement til det, der ellers væsentlig kun er Protestanterne bekjendt som dogmatiske Læresætninger«⁽⁴¹⁾).

Hvad Prædikenerne angaar, havde Madsen i Rom faaet et meget ugunstigt Indtryk. Men i Neapel er Forholdet et andet. »Da jeg kom til Neapel, traf jeg en Katholicisme, som i alle Henseender beskæmmede Rom, ja virkelig — med Skam at tale om — for en samvittighedsfuld Betragtning kunde udholde Sammenligning med den meste Prote-

stantisme«. »Hvad Katholicismen er for en Magt i Livet, i hvilken Fylde den kan optræde, og hvilken ejendommelig Klang der for et katholsk Hjerter er i den Talemaade »at finde Hvile i Kirkens Moderskjød«, det kan hvad der foregaar i Neapels Kirker illustrere i lysende Træk«. »Jeg hørte ganske jævne Prædikanter tale om Stykker af den katholske Dogmatik og Moral med en saa ærlig og eenfoldig Overbeviisning, at de syntes mig at gjøre selv de græsseligste Lærdomme uimodstaaelige for Enhver, som ikke paa Forhaand var paa det Rene med Christendomsidealernes Stilling til den katholske Tankegang«. Ja, Madsen kan endog vove sig frem til følgende Bemærkning: »Med den Katholicisme i Tanker kan man blive noget betænkelig ved at sympathisere med de halvt calvinske og halvt secteriske Bevægelser, der arbejde paa at »evangelisere« Italien«. Især beundrer han i Neapel Prædikanternes praktiske Sans. »Her er ikke blot mange udmærket veltalende Gejstlige, men tillige en Række af fortrinlige praktiske Prædikanter, hvis Tale røber et saadant Kjendskab til Livet, en saa ærlig Overbeviisning og eenfoldig Overtalelsesgave, at man vanskeligt kunne ønske sit eget Kirkesamfund noget Bedre end ret mange af Saadanne. Man seer ogsaa paa de fulde Kirker og Forsamlingens Iver i Bøn og Sang, at Katholicismen her har dybe Rødder i Befolkningens store Fler- tal«⁽⁴²⁾.

I et meget langt Brev til Vennen Engberg har Madsen paa karakteristisk Maade sammenfattet sit Syn paa Katholicismen — praktisk talt; thi teoretisk dømte han ikke anderledes om den katolske Lære, end han havde gjort før sit Komme til Italien. Han skriver til Engberg, at han sikkert ofte under Samtalerne med ham har drevet en Sag paa Spidsen; »det hører til mit gamle Menneskes Unoder«. Men forhaabentlig har det ikke bragt nogen Forstyrrelse ind i vort Forhold. »Jeg kan i det Hele ikke betragte Enighed i de christelige Oplysningssspørgsmaal som nødvendig Be-

tingelse for *fuld christelig Sympathi*«. Madsen udtaler Haabet om, at Engberg vil anerkende denne Sætnings Rigtighed for det Stridsspørgsmaals Vedkommende, som er dem imellem (det grundtvigske Dogme om Trosbekendelsen). »Men De vil vel neppe følge mig i den Udstrækning, som jeg maa give den. Jeg har aldrig seet Kløften mellem os og Katholikerne saa stærkt som i denne Vinter, fordi jeg har seet den i Praxis, og dog har jeg tidt kunnet høre ærkekatholske Prædikanter med virkelig Opbyggelse, — er netop blevet bedre istand dertil, jo mere jeg blev fortrolig med deres praktiske Tankegang og saae, hvorledes ærlige og dygtige Mænd kunde følge den i fuld Overbevisning. Hvis dette forekommer Dem som en noget mistænkelig Betragtning, saa har den ikke desto mindre i de ganske nye christelige Omgivelser, hvori jeg har levet i den forløbne Vinter, bragt mig saa megen Glæde, at jeg haaber, at den skal blive mig kjær og uopgivelig for bestandig. Den Modstander derimod, som altid berører mig lige uhyggeligt, er den, som kun halvt vil overgive sig til Christendommen, vil beholde sit Eget og liste sig fra Lydigheden, hvor man kun kan finde et Paaskud. Men naar jeg staar overfor ærlige Mennesker, paa hvem jeg mærker, at det er deres eenfoldige Glæde at høre Christus til, saa udvider jeg Uenighedernes Spillerum og er vis paa, at Skrankerne ligge i Individualiteternes og Udviklingsvilkaarenes Ejendommeligheder, og at det kun er for Timelighedens Maal, at Differentserne synes saa væsentlige (selv om de strække sig ind paa Trosbekendelsens Omraade). Jeg indser ikke, hvorledes man paa anden Maade, under den skrøbelige Menigheds Kamp for at naa til Klarhed, kan gjøre »de Helliges Samfund« sin Ret«⁴³).

Og ikke blot havde Madsen saaledes under Samlivet med Katoliker erfaret Kraften i »de Helliges Samfund«. Han havde ogsaa erkendt, at den katolske Kirke endnu havde en Mission. »Paa mig gjør den romerske Katholicisme det

Indtryk, at den er en gammel Fortidskæmpe, hvis Bedriftstid vel er forbi, og som vel har lidt mange Nederlag og med Rette kan kaldes en Fortidslevning, men i hvem dog den gamle Kraft, som aftvinger Ærbødighed, ulmer endnu, og som endnu ikke kan dø, fordi den besidder en ejendommelig Gave, som intet andet Religionssamfund har til-egnet sig i en saadan Form, at det kunde gjøre den gamle Vogter overflødig«. — Det er vel ikke nødvendigt at bemærke, at der selvfølgelig ogsaa mellem Optegnelserne findes kritiske Bemærkninger over de katolske Prædikener; især føler Madsen det som et Savn, at Kærligheden til Jesu Person, til Frelseren, træder tilbage som Motiv i Sammenligning med saa meget andet. Men Udtalelser som de ovenstaaende er de overvejende; Madsen føler aabenbart dette som en ny indvunden Erkendelse; og at han vandt den, skyldes, som især Udtalelsen i Brevet til Engberg viser, den Selvtugt hos Madsen, der altid tvang ham ind i sympatisk Forstaaelse af de Fænomener, overfor hvilke han øvede Kritik.

Enkelte Udtalelser i det foregaaende lader formode, at Protestantismen i Italien havde skuffet Madsen. Herom er der da heller ikke nogen Tvivl. Kun synes han at have gjort en Undtagelse med Valdenserne. Dog selv om dem hedder det: »Det er en elskværdig Naivitet, hvormed Valdenserne kunne mene sig at udslette Calvins Læres Fejl uden at sætte noget andet istedet«. Men alle de andre protestantiske Bevægelser syntes ham at have en sekterisk Karakter; de var stærkere i det polemiske, end i det positive. Kun i den tysk-protestantiske Kirke i Rom fandt Madsen Opbyggelse — dog mere end i Prædiken gennem den smukke Liturgi, som her fandtes⁴⁴).

I et Brev fra Rom den 16. Januar meddeler Madsen, at han nu har taget den hjemmefra medbragte Afhandling om det almindelige Præstedømme frem og har begyndt igen at arbejde med den. Endnu den 3. Febr. skriver han, at

»Afhandlingen«, som Vennen har spurgt til, fører »en lovende Tilværelse«. »Det har hørt til de velgjørende Panter paa, at den forløbne Rejsetid er vel anvendt, at see, hvorledes alt fornyer sig for mig nu, da jeg igjen har optaget det gamle Arbejde«. Ja, han haaber endog at faa Afhandlingen færdig, inden han forlader Rom⁴⁵). Men alle de nye Oplevelser overvældede ham; der blev næsten intet af de stille Studier. Anden Pinsedag skriver han, at han siden Midten af Februar kun ganske lejlighedsvis har kunnet beskæftige sig med »det *almindelige* Præstedømme« — som han stadig kalder Æmnet (ikke, som den senere Bogs Titel blev, det *aandelige* Præstedømme)⁴⁶). Nu haaber han paa Sommeren — et Haab, som atter skulde beskæmmes.

Men det er forstaaeligt, at han ikke i Rom og Neapel fandt Stunder til Arbejde af den Art, naar han sad inde med den vaagne og levende Interesse, som han gjorde, for alt muligt i de nye Omgivelser. Han *vilde* netop benytte Tiden ogsaa til at sætte sig ind i de for Kristendommen fremmede Sider af Kulturen. »Jeg troer, at man skal vogte sig for at gjøre en theologisk Rejse altfor theologisk, og at man gjør vel i at opsøge de Steder, hvor de store Verdensforhold for Alvor røre sig. Jeg har i Vinter lært at fornemme det Velgjørende i at faa et Indblik i den fra Christendommen løsrevne Dannelses store Rige, — den Tankegang, som dér er raadende, og den Maade, hvorpaa man dér stiller sine Personligheds- og Samfundsideal og dømmer om Christendommens Indhold⁴⁷). »Jeg kan ikke skjule for mig selv, at jeg vistnok kjender altfor lidt til den moderne Verdensdannelses Tankegang, saaledes som den har udviklet sig løsrevet fra Christendommen. Og dette er vistnok en Mangel, som netop en saadan Rejse burde benyttes til saavidt muligt at afhjælpe⁴⁸).

Derfor søgte da Madsen ogsaa gærne i Rom Omgang med Mennesker, som var vidt forskellige fra ham selv. »Her i Rom er jeg ogsaa kommen i med hele det unge

Kunstnerlag, som med Undtagelse af en tre Stykker ikke har Anskuelse om dybere Spørgsmaal, som jeg blot tilnærmelsesviis kan sympathisere med; de ere i den Henseende af daarligere Malm, end jeg havde troet. Men der er Enemærker nok, hvor jeg kan trænge til befrugtende Correctiver fra dem; vi have fra begge Sider altid nok at forhandle om, og jeg troer nok, at vore Middagssammenkomster fra Kl. 5—7 baade i Spøg og Alvor omtrent naae det Maal af Indhold, som kan ventes præsteret i sligt fordringsløst Selskab⁽⁴⁹⁾. Der berettes et karakteristisk Eksempel paa, hvorledes Madsens sindige Humor kunde gøre sig gældende paa virkningsfuld Maade ogsaa i disse Omgivelser. Madsen sad tilbords sammen med en Del lystige Kunstnere, »hvis stemning steg, jo mere Chiantivinen sank. En af disse, som havde nået den absolute højde, kom da hen til Madsen og gav sig til at holde et langt, dybsindigt foredrag for ham. Længe hørte professoren tålmodigt efter; tilsidst afbrød han dog og sagde med vanlig sindighed: »Før, da jeg drak af denne vin, forekom den mig nok at virke meget stærkt på mig. Men nu bekræfter denne min formodning sig; thi jeg forstår ikke det allermindste af hvad De siger«⁽⁵⁰⁾.

Denne Lyst til at se sig om i »den fra Christendommen løsrevne Dannelses store Rige« bevirkede en Forandring i Madsens Rejseplaner, da han skulde forlade Italien. Han havde oprindeligt tænkt sig at tilbringe Sommeren i England, men han besluttede nu i Stedet derfor at blive noget længere Tid i Paris som det Sted, hvor de moderne Bevægelser »røre sig i deres livskraftigste og almenyldigste Skikkelser. Jeg kan derfor ikke let tænke mig nogen nyttigere Anvendelse af en to à tre Maaneder end at hengive sig i Opmærksomheden for disse Røster og see at blive fortrolig med dem, ligesom jeg her i Italien har lyttet til Katholicismen«⁽⁵¹⁾. England maatte da opsættes til det paafølgende Aar; ligeledes maatte Tanken om et Besøg i Palæ-

stina, som han følte stærk Lyst til, hvis Pengene kunde strække til, skydes ud. Den foreløbige Plan maatte blive over Schweiz at begive sig til Paris for derefter at tilbringe Vinteren i Tyskland — hovedsagelig i Erlangen⁶²).

Den 14. Juni forlod Madsen Rom. I Forbigaaende bør det bemærkes — med Henblik paa hans senere Livsskæbne — at han under Opholdet i Rom havde gjort Bekendtskab med Vedbygaards Ejerinde, Fru Lund, sammen med hvem han foretog en kort Rejse til Salerno, Pæstum og Amalfi⁶³). Iøvrigt skal det kun kort omtales, at han paa Rejsen mod Nord standsede i Assisi nogle Dage, endvidere i Parma (for at fordybe sig i Correggios Malerier) og i Piacenza. Han tilbragte tre Dage i Milano; ligeledes kunde han ikke modstaa at anvende nogle Dage paa de herlige nord-italienske Søer, hvis Naturskønhed vakte hans Glæde, — selv om Dagene her tog et stærkt Greb i Pengepungen. Han kørte saa i Postvogn over Simplon (halvanden Dags Kørsel), og slog sig for en Maanedstid ned i Genf⁶⁴).

Desværre flyder Kilderne meget sparsomt for de følgende Maaneders Vedkommende. Vi erfarer, at Madsen har glædet sig over Schweiz's Skønhed, at han som Turist har været omkring paa de mest kendte Steder, og at han i Genf har sat sig noget ind i den protestantiske Kirkes Forhold; — men dermed er ogsaa alt sagt⁶⁵). Fra Schweiz tog han til Paris, hvortil han synes at være ankommen henimod Midten af Maaneden. Heller ikke om de godt og vel to Maaneder, som her tilbragtes, faar vi meget at vide. Han kom der, som vi har hørt, for at studere »den fra Christendommen løsrevne Dannelses store Rige«. Han tog dette i saa vid Betydning, at han endog besøgte nogle »Ballalocaler og Café-chantant'er«; han havde ventet, at Fornøjelseslivet i Paris havde været præget af æstetisk Skønhed, men blev i den Henseende dybt skuffet. Naar han alligevel ingenlunde følte Besøget i Paris som en Skuffelse, hang det sammen med, at han mente dér at have faaet et saa

levende Indtryk af den moderne Kultur, som intet andet Sted vilde have kunnet skænke ham. Han læste en Del nyere fransk Literatur. Han priser de franske Filosofers praktiske Sans og finder det en Mangel, at vi i Danmark næsten udelukkende har ladet os paavirke af de tyske Filosofers højt flyvende Systemer.

Vi hører endvidere, at Madsen midt i Verdensstaden genoptager Arbejdet paa sin Disputats; han udtaler atter det forfængelige Haab, at den meget snart vil være færdig til Indlevering. I Erlangen venter han, at sidste Haand skal kunne lægges paa den. Thi Fremtidsplanerne drejede sig nu om Opholdet i Erlangen. Tanken om England var udsendt til Foraaret, Tanken om Palæstina blev mere og mere usikker. Hvad Tyskland angaar, havde han dog dengang den bestemte Hensigt foruden Universitetet i Erlangen at besøge et Universitet, hvor rationalistisk Teologi sad i Højsædet. Han ønskede ogsaa at høre denne doceret gennem dens mest fremragende Talsmænd⁵⁶⁾.

Før han begav sig til Erlangen, tilbragte han dog en halv Snes Dage i Danmark, dels i Toustrup, for at se til sin gamle Fader, hvis Svaghedstilstand utvivlsomt var Hovedgrunden til, at han lagde Vejen fra Paris over Danmark, dels i København. Da han atter drog ud i Begyndelsen af November, gjorde han Ophold forskellige Steder paa Turen ned mod Syd. Han glædede sig over »den Verden af tydsk Middelalder, der i forbausende Klarhed oplader sig for Besøgeren af Lübeck, Brunsvig og Hildesheim«. Han stansede i Göttingen for at høre nogle faa Forelæsninger. Om Lünemanns Forelæsninger hedder det: »Det Hele bestod i arme Trivialiteter, som han dicterede for tre Tilhørere saa slavisk som i en Pogeskole«. »Af Wiesinger faar man rigtignok ikke et aandløst Indtryk, men dog ingenlunde et saa betydeligt, som man venter efter hans Commentarer. Han mangler ganske Docentgaver og foredrager sit Indhold i en kjedsommelig Mangel paa Originalitet«.

Anderledes er Dommen om den opgaaende Stjerne Albr. Ritschl. »Derimod er Ritschl en Docent med misundelsesværdige Gaver. Studenterne kalder ham »den tykke Slagter« (»der dicke Metzger«), og unægtelig er hverken hans Physiognomie eller hans Udtryksmaade synderlig theologisk; men med en frigjørende Overlegenhed snakker han, fjern fra alle theologiske Skoleudtryk, over en dicteret Paragraf, som om det var den letteste og jævreste Sag af Verden, men uden at slaae af paa Grundighedens Fordringer«. »En anden fremragende Docent har det samme Universitet i Philosophen Lotze; ogsaa hans Forelæsning var mere et underholdende Causeri, skjøndt ganske forskjellig fra Ritschls noget massive Behandlingsmaade⁵⁷⁾.

Paa den øvrige Del af Rejsen ned mod Erlangen gjorde Madsen Ophold i Weimar, Erfurt, Eisenach (Wartburg) og Coburg, — for de tre sidstnævnte Steders Vedkommende var det Luther-Minderne, som drog ham.

Omsider naaede han den 13. November om Aftenen Erlangen, hvor han forblev til den 8. August 1874 — altsaa omtrent ni Maaneder⁵⁸⁾.

Madsen følte stærkt Modsætningen mellem Erlangen og al den megen Skønhed og Herlighed, som næsten overalt hidtil paa hans Rejse havde omgivet ham. »Her er i hele Byen ikke det Mindste, som kan lægge Beslag paa noget Øjeblikks Opmærksomhed«. Et andet Sted skriver han en ganske lille Tone mildere: »Erlangens Omegn er vel ingenlunde styg, men dens Skønhed rækker dog ikke videre end til den sommetider meget velkomne og tilfredsstillende, men til andre Tider højst drilagtige Mindelse, at der bagved ligger en Verden af Rigdom og Skønhed. Og Erlangen selv er et simpelt Spidsborgerhul, som kun er i Besiddelse af én Ting, der gjør Fordring paa at gjælde som Kunstværk, en Statue af Universitetets Stifter, der er opstillet paa Torvet«. »Det eneste, der i Byen minder om det 19de

Aarhundrede, er en Læsesal, der er vel forsynet med Tidsskrifter og Aviser⁽⁵⁹⁾).

Enhver, der kender Erlangen med dens kedelige, ensformige Gader og Huse og lidet tillokkende Omegn, dens stærke Kulde om Vinteren og frygtelige Hede om Sommeren, vil sikkert give Madsen Ret i, at ingen Fremmed vilde tage længere Ophold i den By af nogen anden Grund end af Hensyn til Byens Universitet. Men just paa det Tidspunkt havde ganske særlig det teologiske Fakultet ved dette Universitet et stort Ry, — Forklaringen paa, at Erlangen, som det allerede tidligere er omtalt (S. 53), lige fra første Øjeblik for Madsen stod fast som det Sted, hvor han hovedsagelig vilde slaa sig ned med teologiske Studier for Øje.

Da en nulevende fremragende tysk Systematiker ved Aarhundredskiftet vilde kaste Blikket tilbage paa den tyske Teologi i det 19de Aarh., giver han en uforbeholden Anerkendelse af Erlanger-Fakultetets store Betydning, — og ganske særlig paa den Tid, hvor Madsens Besøg faldt. »Den lutherske Teologis Blomstring i det 19de Aarh. er nøje knyttet til Universitetet i Erlangen. Det er ikke ofte hændet, at et teologisk Fakultet samtidig i næsten alle teologiske Discipliner har haft saa fremragende Repræsentanter, som Erlangen havde i de første Aartier af Aarhundredets anden Halvdel; man tænke paa Navne som Hofmann, Delitzsch, Thomasius, Frank, Zezschwitz, Th. Harneck«. Det er, siger samme Forf. videre, Erlanger-Teologiens store Fortjeneste at have arbejdet paa at sætte Lutherdommen i Forhold til den ny Tids aandelige Trang. »Vil man kort karakterisere Erlanger-Teologien, saa er følgende Synspunkter af Betydning: Troskab mod den lutherske Bekendelse med den angivne Begrænsning, den principielle Overvindelse af det 17de Aarh.'s Dogmatik, det subjektive Udgangspunkt for den dogmatiske Tænkning (»Erfaring« og »Vished«), Bestræbelsen efter at forme den sy-

stematiske Teologi til en afgjort religiøs Totalanskuelse, den videnskabelige Godtgørelse af Troen som et Hele, det »frelsehistoriske« Syn paa Skriften, Anvendelsen af den sidste som »Norm« for kristelig Sandhed, Tilbagevendelsen til Luthers egen Teologi, den »frie« Opfattelse af Forholdet mellem Kirken og Verden⁽⁶⁰⁾.

Undertiden har man talt meget om den strænge Ortodoksi i Erlangen, — ikke med Rette, naar man ser hen til Fakultetet. Et uvildigt Vidne som Friedr. Nippold siger langt mere træffende om Erlanger-Teologien i hin Periode, at »Heterodoksi og Ortodoksi i den rakte hinanden Haand«⁽⁶¹⁾. Madsens Udtalelser fra hans Ophold dernede gaar nøjagtig i samme Retning. Derimod skildrer Madsen Studenterne som meget ortodokse og staar noget satirisk overfor deres overdrevne Ortodoksi. »Erlangerstudenten er født orthodox: der er mellem dem en stor Flid og Sands for Grundighed, men mærkværdigt er det at see en Ungdom, hvis store Flertal, hvor Professorerne ikke ligefrem nøde dem til det Modsatte, helst suspenderer sin Kritik overfor de gamle Dogmatikere, og hvis dogmatiske Extralæsning jævnlig bestaar i Chemnitz eller Baier«⁽⁶²⁾. Et andet Sted henkaster Madsen sarkastisk den Bemærkning: »Tvivl er her Contrabande«⁽⁶³⁾. Men Forklaringen paa dette Forhold søger Madsen altsaa ikke i Fakultetets Medlemmers personlige teologiske Stade, men i deres Mangel paa Evne til med Forstaaelse og Sympati at fremstille Standpunkter, som afveg fra deres egne. Madsen kan beundre »den fuldkomne aandelige Frihed, hvormed de (∴ Professorerne) besidde deres theologiske Anskuelser«, men han kan for de fleste Professorers Vedkommende ikke beundre deres Fremstillingsform. »Det gælder her som eneste Cardinalpligt at gjøre ordentligt og grundigt, hvad man foretager sig, saa kan man gjerne spare sig alle Forskjønnelsesmidler, — hvad rigtignok gaar til den Yderlighed, at man taler og skriver i et Sprog, der minder om Sibberns Logik«⁽⁶⁴⁾.

Madsen vedblev Livet igennem at se op til sine Erlanger-Lærere, til Mænd som Hofmann, Thomasius, Frank og Zezschwitz. I hans Arbejdsværelse paa Vedbygaard hang Billeder af disse Mænd. Madsens fine Evne til at karakterisere giver sig tydelig tilkende i hans Omtale af dem i Breve fra Opholdet i Erlangen. Om Thomasius skriver han: »Facultetets Senior er den gamle Thomasius; han gjør slet ikke Indtrykket af at besidde egentligt imponerende videnskabelige Gaver; hans dogmatiske og exegetiske Forelæsninger staar heller ikke mellem Studenterne i noget særligt Ry; derimod gælder Dogmehistorie for hans egentlige Styrke; han holdt netop i Vinter denne Forelæsning; og det var unegteligt ikke blot lærerigt, men velgjørende ved sin historiske Ærlighed og den kjærlighedsfulde Fordybelse i den kirkelige Bevidsthed«. »Han er en Personifikation af eenfoldig Christendom, et godt Hjerte og et ydmygt Sind«. »Man finder næppe et klarere Billede paa »en Retfærdigs Alderdom« end saaledes som han, uden næsten selv at vide det, staar omgiven af den bayerske Gejstligheds levende Taknemmelighed og endnu den Dag idag er Studenternes Yndling«. . . . »Nr. 2 i Facultetets Orden er Exegeten Hofmann. Han er i Individualitet og Begavelse saa temmeligt den diametrale Modsætning til Thomasius. Hans kirkelige Iver og personlige Fromhed er sikkert lige saa dyb og alvorlig; men han er en indesluttet Natur, hvem Hjertet slet ikke ligger paa Tungen; ja, hans personlige Indtryk har noget Formelt og Koldt. Saa munter og inladende han er i sit Hus, naar Samtalen drejer sig om frie Gjenstande, saa sparsom er han med Ord, naar han kommer paa Cathedret. Skarpsindighed er hans eminente Gave; hans Bøger foredrager overalt — afset hans enkelte dristige Indfald — Videnskabens strenge Logik«. »Man kan ikke tænke sig en Mand, der mindre lægger an paa at spille den Overlegne eller at glimre ved sine Præstationer«. Men »han har den for en Exeget noget betænkelige Tilgift af et heelt. ejen-

dommeligt, theologisk System, som man maa kjende for ikke at besnæres af hans skarpsindige Behandling af de enkelte Steder«. »I Virkeligheden er der næppe et eneste Dogme, hvor han er i ligefrem Overensstemmelse med den overleverede Retroenhed. Hans theologiske System er hverken tiltalende eller overbevisende; thi det er baaret af en ejendommelig theosophisk, i mange Henseender næsten gnostisk Speculation; men det har to fremtrædende Egen-skaber, der altid gjøre det vækkende og lærerigt: en eminent logisk Consequents og en fuldkomment original og uafhængig Skriftforskning til Grundlag«. — Zezschwitz er den eneste, der faar Ros for sine Docentgaver: »Han er en Skjønaand, som ogsaa veed, at han er det. Hans Foredrag er snart aandrig Conversation, snart svulmende Veltalenhed, snart spændende Skildring, — altid frisk, men ogsaa altid noget aphoristisk«⁶⁵).

Den Professor, med hvem Madsen senere i Livet længst bevarede Forbindelsen, var Frank. Om ham udtaler han sig under Opholdet i Erlangen paa følgende Maade: »Frank er den personificerede Systematik; han besidder Kraft og Besindighed i en sjelden Forening«. Det hedder endvidere om ham, at han »i en sjelden Grad er udrustet med den nyere Tids philosophiske Dannelses Midler«. Men om ham har vi tillige Udtalelser af Madsen fra en senere Tid, der viser, hvor dyb hans Taknemmelighed overfor Frank var. I et Udkast til sit første Brev til ham siger Madsen: »Jeg har ikke siden den Dag, da jeg sagde Dem Farvel, faaet Lejlighed til at *udtrykke* Dem min Taknemmelighed, men jeg har *levet* i den, lige siden jeg forlod Dem. De hører med i forreste Række af de uberegnelige Indvirkninger, jeg har modtaget fra Erlangen, og hvis Spor jeg haaber ingensinde skal udslettes i min Virksomhed«. Og senere i Anledning af Franks Død skriver Madsen: »Jeg regner det for en af mit Livs lykkeligste Førelser, at ogsaa jeg blev hans Discipel. Han staar bestandig saa levende for min

Erindring, — denne paa Cathedret og i sine Skrifter saa imponerende, i sit Hjem og som Menneske saa beskedne Mand⁽⁶⁶⁾).

Det var hos de nævnte fire fremragende Mænd, at Madsen hørte Forelæsninger i de to Semestre, — hos Thomasius over Dogmehistorie, hos Hofmann over Matth. Evang., over Indledningen til det ny Testamente og over Bibelsk Teologi, hos Zezschwitz over Praktisk Teologi, over Pædagogik og Didaktik, Homiletik og Katechetik, samt over Hebræerbrevet, endelig hos Frank i begge Semestrene over Dogmatik⁽⁶⁷⁾). Blandt Madsens efterladte Papirer fandtes der et stort Antal Notebøger og løse Optegnelser, der vidnede om hans flittige Erlanger-Studier. Men hvis man af den nys citerede Udtalelse af ham om »de uberegnelige Indvirkninger« og om et Discipelforhold til Frank vilde drage den Slutning, at Madsens dogmatiske Grundsyn blev til under Opholdet i Erlangen, vilde man være paa Vildspor. I et Brev fra den Tid skriver han: »Naar man i Forvejen baade hjemme og ude har haft Lejlighed til at orientere sig i Tidens aandelige og theologiske Hovedretninger, kommer man jo ikke til Tydskland for at søge sig et theologisk Standpunkt, og det gaar af sig selv saaledes, at den vedkommende Theologs Resultater kun faar meget underordnet Interesse, medens det er selve det videnskabelige Arbejde, at man ønsker at tage Deel i«. Og »i denne Henseende er det, at jeg har følt mig fængslet til Erlangen⁽⁶⁸⁾». »Hvad der har holdt mig fast i Erlangen saa længe, er den Overbevisning, at man intetsteds bedre end her kan lære, hvad man i Tyskland forstaar ved videnskabeligt Arbejde; og det synes mig just et passende Led i en videnskabelig theologisk Rejses Gang, at man, førend den afsluttes, har Lejlighed til at kaste de paa andre Enemærker erhvervede aandelige Forudsætninger i en theologisk Smeltedigel, under Omgivelser, der er skikkede til at tilføre kraftige Impulser⁽⁶⁹⁾»

Et andet Sted udtrykker Madsen det saaledes, at han i

Erlangen i særlig Grad har faaet Øjet opladt for Metodens Betydning i det videnskabelige Arbejde. »Methode er netop det correkte Navn for den ene Side af det systematiske Arbejde, — ved Siden af dens anden: Indholdets Højde, Tankernes Kraft. Metoden er tom og blot Routine uden denne; denne er kun Aphorismer, ikke systematisk Arbejde, uden hin. Clausens ræsonnerende og Martensens dialektiske Methode fortjene begge Navn af Metoder«. Man ser, at det er ikke Metode i sig selv, Madsen priser; han vil ikke lægge en overdreven Vægt paa det udvortes. Metoden skal vokse ud af Sagen. »Idealet er, at Tankeindholdet ud af sin Fylde driver Tankerne fremad og af sig selv ordner sig i den methodiske (dialektiske) Form, som er adæquat med dets Væsen«. Det er ud fra dette Syn paa Metoden, at Madsen kan udraabe: »Kunde jeg tilraabe alle danske Studenter: Methode, Methode!! Uden den kun løse Bemærkninger *udenom* en Text (i Exegesen) eller Indfald om et systematisk Spørgsmaal (som ikke derved kan udtømmes: de væsentlige Sider og Momenter maa opsøges)«. Og idet han ser tilbage paa sin egen Studietid derhjemme, fortsætter han: »Det er jo en Gru at tænke paa, hvor aldeles uden Vejledning man i den Henseende har været i sin Studietid — og dog gives der jo ingen videnskabelig Tilfredsstillelse eller Arbejde uden Methode«. »Al *Sammensætten* af Tanker duer ikke, bliver ikke systematisk. Tanken maa føle sig saaledes identisk med Indholdet, at den i sin Beskæftigelse dermed uno tenore driver det i de rette Baner. Al (videnskabelig) Tænken er en Tænken *indenfor, i og udaf Indholdet*«⁷⁰).

Hidtil har vi dvælet ved Madsens Forhold til Professorerne; der er ikke saa lidt at berette ogsaa om hans Forhold til de yngre Kandidater og Studenter. Dog skal det forinden kort omtales, at hans lange Ophold i Erlangen to Gange blev afbrudt af nogle smaa Rejser paa et Par Dage. Begge Gange var det i Ferierne og ved store kirkelige Fester.

Han kunde vanskeligt tænke sig at tilbringe en saadan Fest i Erlangen; der var ingen Prædikant, som han følte sig tiltrukket af, — og det stod meget ringe til med det praktiske Menighedsliv. I Julen søgte han derfor til Neuen-dettelsau, der paa den Tid var vidt bekendt i kirkelige Kredse ved det kraftige Liv, som W. Löhe, der var død i Aaret 1872, her havde fremkaldt. Med god Grund er Löhe blevet betegnet som »en kirkelig Personlighed i stor Stil«⁽⁷¹⁾. Madsen er fuld af Beundring over, hvad han her saa. »Löhes Navn er gaaet over i Kirkehistorien som knyttet til en overspændt Embedslære; men man tier om den Menighed, hvori han havde sin daglige Gerning, og som sikkert er et Efterladenskab, der endnu bedre fortjente at ihukommes. Allerede det at overvære en Gudstjeneste dér er som at see for sig i ejendommelig Skikkelse, hvad en Menighed med kirkelig Sands vil sige«. Madsen fremhæver ikke blot det store Tal af kristelige, praktiske Institutioner: Diakonisseanstalt, Redningshjem, Hospitaler, Industriskole, Uddannelsesskole for Teologer, der vil tage en Præstegering op blandt de tyske Lutheranere i Amerika, — men hvad han særlig fæster sig ved, er, at Löhes Tanker med alle saadanne Institutioner ikke var at skabe Midtpunkter, hvorfra en Indflydelse kunde udgaa til fjærne Egne, men i første Linie var, »at Menigheden i dem skulde have en daglig Anledning til at deeltage i christelige Kjærlighedsværker; og han vilde tillige give et Exempel paa, hvad han mente maatte have sit Tilsvarende i enhver Menighed, naar dens christelige Sands ret vaagnede«. Löhe havde ogsaa ved Gudstjenesten lagt mere Vægt paa den liturgiske Side, end det er almindeligt indenfor den protestantiske Kirke. Han var i den Anledning blevet anklaget for katoliserende Tendenser. Madsen finder her ingen Grund til Kritik; han deltager med stor Opbyggelse i Gudstjenesterne. »For enhver, som har modtaget et uforglemmeligt Indtryk af den katholske Gudstjenestes Fylde, var det her

som at træffe en gammel Ven, der havde aflagt sine frastødende Egenskaber, saa at man nu ikke længere behøvede at føle sig selv fremmed i hans Selskab«. — Allerede i Forvejen havde Madsen jo, som vi har set, et klart Blik for Betydningen af en nær Forbindelse mellem Teologi og praktisk Menighedsliv. Det var derfor ikke underligt, at han maatte føle sig meget tiltalt af, hvad han her saa. At Löhe tillige, som Madsen hentyder til, havde »en over-spændt Embedslære«, maatte yderligere vække hans Interesse for hele dette kirkelige Fænomen, for saa vidt som hans Syslen med det almindelige Præstedømmes Problem med Nødvendighed maatte føre ham ind i stadige Overvejelser om det kirkelige Embedes Teori⁷²⁾.

Da Paasken kom, gik Turen til Augsburg. Hvad der her trak, var atter en Mand med en særlig Embedsteori, nemlig den bekendte fremragende Teolog, Irvingianeren Heinrich Thiersch. Madsen besøgte ham i Følge med to unge Erlanger-Venner, som senere udbredte sig til Kammeraterne om de lærde Diskussioner, som Madsen havde ført med Thiersch. Madsen selv beretter beskedent om sine Besøg og fremstiller sig selv som alt andet end aktiv. »Thiersch er unegtelig en meget betydelig Mand, og han har den Egenskab, at hans Begavelses Ejendommelighed klart fremtræder i enhver Samtale, der fra hans Side er som et sprudlende Væld fra Begyndelsen til Enden. Hans Prædikener har meget mindre Præget af den henrivende, varme Begøjstring, der er hans Skrifters Ejendommelighed. Jeg var flere Gange hos ham og havde da ogsaa noget Udbytte af disse Besøg, — skjøndt mindre end man med Grund kunde vente hos en saa indholdsrig Mand; thi for det Første var han altid omgivet af en lille forgudende Kreds, som gjorde en ordentlig Samtale med ham temmelig umulig; og dernæst synes han i en saadan Grad, som jeg hidtil aldrig har truffet, at have den Forestilling, at en Fremmed kommer for at høre ham istedetfor at samtale med ham«⁷³⁾.

Vi vender os nu til Samlivet med de yngre Teologer i Erlangen. Disse var af forskellige Aldersklasser. Snart taler Madsen om, at han med en Kreds af Privatdocenter driver filosofiske Studier, snart om at en Licentiat i 14 Dage i Rad har optaget ham hver Morgen og hver Aften med sine Disputer⁷⁴). Men lige saa interesseret er han i sin Omgang med de unge Studenter; han er Medlem af deres Forening, spiser daglig til Middag sammen med dem og deltager i deres hyppige Diskussioner. En af de unge, som senere i 1876 besøgte Madsen i København, skriver i et af sine Breve til ham: »Du er ti Aar ældre end jeg, — jeg begriber egentlig ikke, hvorledes vi er kommet til at omgaas saa fortrolig og ungdommelig med hinanden«⁷⁵). Den samme Mand, der har skrevet disse Linier, og til hvem jeg efter Biskop Madsens Død henvendte mig skriftligt, udtalte i et Brev til mig: »Bescheiden — selbstlos — wissensdurstig, det var Madsens tre Hovedejendommeligheder her i det Afsnit af hans Liv, da hans Vej krydsedes med Foreningslivet i Erlangen«. Og i en Beretning om sine Ungdomsminder fra hine Aar i Erlangen, som han paa min Anmodning sendte mig, meddeler denne Mand, at Madsen hurtig blev en af alle yndet Personlighed. Forklaringen herpaa var, fortsætter han, at han interesserede sig for *alt* og *alle*, selv for den yngste Student; alle »fühlten den Pulschlag eines frommen liebewarmen Herzens«⁷⁶). En anden Erlanger-Ven, til hvem jeg ligeledes henvendte mig efter Madsens Død, udtaler om ham: »særlig har bidt sig fast i min Erindring paa den ene Side Indtrykket af hans Skarp-sindighed, paa den anden Side den frie noble Maade, paa hvilken han altid gik ind paa afvigende Anskuelser og stræbte at vurdere Begrundelserne for dem, ligesom ogsaa den Besindighed og Varsomhed, der prægede alle hans Domme«⁷⁷). Dette Indtryk, som nedskrives af en Mand 40 Aar efter, skønt Forbindelsen i over 30 Aar ikke havde været holdt vedlige, er et Vidnesbyrd om, i hvilken Grad Madsens

Personlighed allerede den Gang maa have været præget af stor Selvtugt og af dyb Sympati for alle, som han mødte paa sin Vej. Og talrige Breve fra Erlanger-Vennerne i de første Aar efter Madsens Ophold viser, at alle saa paa ham med samme Velvilje som den Mand, hvis Ord ovenfor blev fremdraget.

Og ikke blot med Velvilje, — men med stor Respekt for Madsens fremragende Evner. Da Madsen er blevet ansat ved Universitetet, skriver en af dem spøgefuldt til ham: »Vi har jo dog altid sagt Dig, kære Madsen, at Du ikke kunde bruges til noget som helst andet («dasz du zu nicht Anderem zu gebrauchen wärest»), og Du bliver jo dog nu nødt til at anerkende vort Skarpsyn⁽⁷⁸⁾). En pudsigt Oplevelse fra Erlangen har jeg erfaret gennem en anden af Madsens tyske Venner. Madsen kom med denne Ven, som var Licentiat, i en Kreds af Docenter og Privatdocenter fra alle Fakulteter. Efter at hans første Gang havde været i denne Kreds, spurgte en Matematiker, som antagelig havde paa hørt Madsens filosofiske Udviklinger med en Følelse af, at de gik over hans Hovede, interesseret, hvem han var. Da han fik Oplysning herom, sagde han: »Der muss entweder dumm oder *furchtbar* gescheit sein«. Det behøver næppe at tilføjes, at Madsens Ven erklærede, at det sidst nævnte Alternativ var det rigtige⁽⁷⁹⁾).

Et Indblik i det nære Venskabsforhold, som Madsen i en Del Aar bevarede til Kredsen, faar man gennem nogle Breve fra Madsens Haand til Kredsen som Helhed. Ved Adskillelsen besluttede Vennerne nemlig at danne en »Briefkränzchen«; enhver lagde et Brev ind i den cirkulerende Brevbestand; naar Brevene omsider naaede tilbage til Brevskriveren selv, udtog han selv sit gamle Brev og indlagde et nyt. Der eksisterer fra Madsens Haand fem saadanne Breve; først i 1879 meldte han sig ud af denne »Brevkreds« med den Begrundelse, at han som Regel af Mangel paa Tid lod Brevene ligge altfor længe hos sig og derved ge-

nerede de andre; at Madsen faktisk havde begaaet denne Forsyndelse ofte, derom foreligger der tilstrækkelige Vidnesbyrd i spøgende Bebrejdelser i Vennernes Breve⁸⁰).

I det første Brev, som Madsen lagde ind i Kredsens Brevmappe, og som begynder med et hjærteligt »Velkommen tyske Gæst paa dansk Jord, med de gamle bekendte Ansigter og Efterretninger fra fjærn og nær«, — udtaler han følgende: »Det var mig bestandig en Vederkvægelse at leve med i det frie, glade Studenterliv i Eders Kreds, — i ganske andre Former, end jeg selv har kendt Studenterlivet, men dog paa saa beslægtet Maade, at jeg altid følte mig som hjemme. Og jeg regner Eders Venskab blandt mit Livs bedste Skatte«. Og i senere Brev siger han, at han altid mindes dem alle, og ofte har dem med i sin Forbøn — det sidste et Vidnesbyrd om, at Vennekredsen ikke blot følte sig knyttet sammen ved Minderne om det glade Samliv, men først og sidst ved det kristelige Fællesskab⁸¹).

At man i Erlanger-Foreningen ikke glemte sit danske Medlem, — derom fik Madsen et Vidnesbyrd, da man i 1885 i Anledning af, at Foreningen — og samtidig Professor Frank — fejrede 25 Aars Jubilæum, indtrængende anmodede Madsen om at skrive et Bidrag til deres Festskrift. Efter nogen Nølen indvilgede Madsen deri; i Festskriftet findes en Afhandling: »Bischof Martensen als Theolog«, — væsentlig identisk med den, som blev trykt omtrent samtidig i vort hjemlige teologiske Tidsskrift⁸²). —

Mod Slutningen af Erlanger-Opholdet sattes Madsens Sind i levende Bevægelse ved en Henvendelse fra det hjemlige Fakultet. Antagelig den 1. Juli modtog han et af Professor Scharling den 27. og 29. Juni skrevet Brev, i hvilket denne meddelte ham, at Prof. Clausen havde indgivet Ansøgning om Afsked fra 1. Sept., at baade Sthyr og Rørdam antoges at ville blive i deres Præsteembeder, — Scharling lagde ikke Skjul paa, at dette ogsaa stemmede med Fakultetets Ønske —, og at Fakultetet under de Omstændig-

heder agtede at foreslaa Ministeriet at ansætte Madsen som midlertidig Docent paa tre Aar, idet Meningen var, at han derefter skulde rykke op i Professoratet⁶³). — Rygtet om denne Beslutning var hurtig kommet ud derhjemme. Alle-rede 1. Juli skriver en Ven fra Danmark til Madsen, at baade C. E. Scharling og Madvig har talt uforbeholdent til ham om denne Sag⁶⁴).

I sit Svar, til hvilket jeg kun har set et Udkast, har Madsen udtalt sin levende Overraskelse over dette Tilbud. Han havde vel regnet med, at Sthyr, naar Vakancen engang kom, vilde melde sig, — og det er sikkert nok, at Sthyr, der som Privatdocent i et Par Aar havde læst baade over Eksegese og Dogmatik, nærede Ønsker i den Retning. Men Sthyr stillede Krav om Tilskud til Gagen, hvilket ikke kunde gennemføres, — og Fakultetet var alt andet end overbevist om, at han var særlig egnet til Posten. — Ogsaa fra et andet Synspunkt maatte Tanken om et saadant Tilbud have ligget Madsen fjern. Han havde jo stadig ikke fuldendt og indleveret den Disputats, han saa længe havde syslet med.

Det er saaledes forstaaeligt, at Brevet kom ganske over-raskende for Madsen. Han betoner i sit Svar, at det havde kastet ham ind i alvorlig Selvprøvelse. »Men jeg kan dog gennem denne Selvprøvelse ikke komme til anden Slutning end, at jeg vilde kunne tiltræde en saadan Virksomhed med Haab om at udrette noget nyttigt, i den Forvisning, at den Gud, som har ledsaget mit tidligere Liv med sin naadige Velsignelse, ogsaa vilde medgive mig den til denne Gjærning«. Da Professor Hammerich den 3. Aug. som De-kan skriver til ham om Sagens videre Gang, faar Madsen Lejlighed til at betone, at han klart ser alle Vanskelighe-derne ved den Gærning, som aabner sig for ham. »Der er i Danmark for Tiden Orme nok i Bevægelse, som gnaver ved Træets Rod, og mod hvilke der ikke gives andet Mid-del end Alvor og Troskab i det daglige Arbejde og Kold-

blodighed overfor andres Dom, — hvilket vil lægge saadanne Byrder paa denne Stilling, at kun Kjærligheden til selve Gjerningen og dens Maal kan opfordre den, der har nogenlunde aabne Øjne, til for Tiden at søge den. Jeg vilde heller ikke vove det, hvis jeg ikke troede at handle paa andet Grundlag end egen, vilkaarlig Lyst. Men jeg kan ikke frigjøre min Samvittighed for den Følelse, at der har gaaet en skjult Strøm gennem de senere Aar af mit Liv, der har tilført mig bestandig rigere Forudsætninger for en saadan Virksomhed⁸⁵).

De modtagne Breve maatte kuldkaste Madsens daværende Rejseplaner. Efter det første Brev saa det ud til, at en Hjemkomst allerede i August var nødvendig, men senere fik han dog Frist til Slutningen af September. Alligevel maatte nu ikke blot alle Planer om et Besøg i England ganske skrinlægges, hvad Madsen ofte senere beklagede; men ogsaa de mere beskedne Ønsker om at tilbringe en Tid ved et eller flere Universiteter, hvor »rationalistiske« Teologer dominerede, — han havde særlig haft Zürich og Jena for Øje — maatte opgives.

Men en af hans Planer vilde han ikke lade falde, — han vilde ikke undvære nogle Uger i Tübingen. Det var den kendte Ekseget og Systematiker Johann Tobias Beck, som trak. Han fik efter i næsten tre Uger daglig at have hørt ham et meget blandet Indtryk af denne Personlighed. Han var Professor i Dogmatik og Etik, men Madsen kunde ikke finde synderlig »Systematik« i hans Forelæsninger. Becks Interesse var overvejende bibelsk. Men ogsaa hans Eksegese gav Madsen Anledning til Kritik; den dvælede kun ved de store Grundbegreber, — alle Enkeltheder, og overhovedet den filologiske Side, lod han for største Delen ligge. Dertil kom hans voldsomme Polemik »Han skjænder ved enhver Lejlighed i sine Forelæsninger«. Tager man et større Antal Timer sammen, siger Madsen spøgende, er der næppe nogen kirkehistorisk Størrelse, som gaar fri for

Tiltale. Men paa den anden Side maa det indrømmes, at »Baggrunden for hans Vrede altid er Forargelse over, hvad han anser for Krænkelse af den sande og eenfoldige Christendom«. Derfor kan Madsen trods alt sammenfatte sin Dom i følgende Ord: »Fremfor alt vil man medbringe et uforglemmeligt Indtryk af den imponerende Olding, der med hele sin Personligheds Kraft og urokkelige Strenghed overalt fastholdt det ene afgjørende christelige Synspunkt, beredt til med hellig Indignation at afsløre alt Blændværk«⁸⁸).

Efter Opholdet i Tübingen satte Madsen Kursen hjemad. Han gjorde et kort Ophold i Bad Boll for at se paa nærmere Hold den helbredende Virksomhed, som den kendte Pastor Blumhardt her udfoldede. Forholdene her vakte ikke hans Sympati⁸⁹). Blandt det, som han iøvrigt saa paa Hjemrejsen, var det især Menighederne i Kornthal og Wupperthal, som gjorde Indtryk paa ham. Det er let forstaaeligt, naar vi erindrer hans Interesse for det almindelige Præstedømme. Begge disse Steder havde han jo i særlig Grad Lejlighed til at studere dette i Praksis. Om Kornthal skriver han: »Det var velgjørende at se, hvilke Bidrag Lægmandselementet gav i Menighedslivet«. Han hørte her en Søndagmorgen en gammel Lærer, »en mild, venlig gammel Mand« holde en »Christenlehre«, som »vidnede om et vidunderligt dybt praktisk Syn«. Og Søndageftermiddag ved Bibel-timen beundrede han de korte, rammende Bemærkninger, som faldt fra de jævne, enfoldige Bønder. Ogsaa i Wupperthal glædede han sig over, i hvilken Grad Vækkelsen havde grebet Lægfolket og skabt betydningsfulde, virkekraftige Personligheder. Alt dette interesserede ham meget mere end Gammelkatolikernes Kongres i Bonn, som han overværede. Han fik ikke megen Tillid til dette Samfunds Livskraft; Alliancen mellem Gammelkatolikerne, Anglikanerne og de Græsk-Katolske tiltalte ham ikke. Det bedste, han tog med sig derfra, var Indtrykket af Döllingers Personlighed. »En saa fordringsløs, fredfyldt, from og dygtig Mand

skal man søge længe efter; hans paa én Gang vindende og ærværdige Skikkelse beherskede, næsten uden at man mærkede det, den hele Forsamling⁽⁸⁸⁾).

I Slutningen af Sept. naaede han hjem til Danmark. Han fandt Situationen, som han maatte vente den efter Fakultetets Breve. Et Docentur blev opslaaet ledigt, og han indgav sin Ansøgning. Han følte det som en Lettelse, at Afgørelsen saa godt som var truffet, mens han sad intet anende i Erlangen. Ingen kunde beskyldte ham for at have trængt sig paa. Han selv fandt, at det var et mærkeligt Indfald, at man vilde gøre ham til Docent, — »den dristige Beslutning, som indtil Dato er mig en Gaade⁽⁸⁹⁾).

Selv de, der ellers havde gjort sig eller kunde have gjort sig Forhaabninger om at blive Clausens Efterfølger, nærede da heller ikke nogen Misundelse mod den unge Kandidat, som blev ansat ved Universitetet, uagtet han endnu ikke havde offentliggjort en Linie. Dette hang ikke blot sammen med, at alle, som kendte ham, ikke kunde nære den ringeste Tvivl om hans store Evner, — men ogsaa dermed, at hans fromme, stilsfærdige, beskedne Personlighed uvilkaarlig bragte Kritiken til at forstumme. I et Brev til Erlanger-Venerne skriver han om Thomasius i Anledning af Efterretningen om hans Død: »Et Indtryk af uforglemmelig Værd har vi sikkert alle taget med os fra hans Færd: den Hjærterne vindende Forening af Lægmandsfromhed og teologisk Forsker-Aand. I disse to Ejenommeligheder haaber og beder vi vel alle, at vi maa vokse⁽⁹⁰⁾. Med de Ord »Lægmandsfromhed« og »teologisk Forsker-Aand« har Madsen givet den bedst mulige Karakteristik af sig selv, som han var dengang, og som han vedblev at være Livet igennem. I Foreningen af de to Elementer havde den Mand sin Styrke, som nu skulde overtage den dogmatiske Lærestol ved Københavns Universitet.

Den 5. November kunde han meddele sine gamle Forældre, hvem han selvfølgelig umiddelbart efter sit Komme

til Danmark, havde besøgt i Begyndelsen af Oktober, at Ansøgningsfristen for Docenturet var udløbet, og at han var den eneste Ansøger. Den 10. December kunde han meddele, at hans Udnævnelse til midlertidig Docent nu var en Kendsgerning⁹¹).

III.

DEN TEOLOGISKE LÆRER OG FORFATTER

Da Madsen begyndte sin første Forelæsning, indledede han med nogle faa Udtalelser om sin Forgænger H. N. Clausen. »Han besad mange Egenskaber som Docent, der til enhver Tid fortjener at være forbilledlige: hans Tankes Klarhed og — om jeg saa maa sige — den harmoniske Ynde, der hvilede over hans Gjerning paa Cathedret, vidnede om, at han var en Mand, der i en udmærket Betydning var skabt for dette Kald. Og dog var der hos ham en Egenskab, som jeg endnu hellere ønsker, at jeg maatte ligne ham i: den Personlighedens Fasthed, der gav hans Læreforedrag Præget af Leveviisdom og ikke af abstracte, for Personligheden fjerntstaaende Sandheder. Enhver Individualitet har fattet Christendommens uendelige Rigdom fra sin ejendommelige Side og har derfor ogsaa sin ejendommelige Theologi; og derfor har ogsaa enhver Mands Theologi sin Tid og sin Tids Præg og kan ikke i umiddelbar Forstand tjene en Anden til Efterfølgelse. Men hint personlige Forhold til og Fasthed i Overbeviisningen er og kan være et Forbillede for os alle⁽¹⁾).

Med dyb Pietet overfor Forgængereren, — men med uforbeholden Tydelighed siger Madsen her, at hans Dogmatik ikke bliver den samme som Clausens. Vi har jo da ogsaa gennem alt det foregaaende faaet et bestemt Indtryk af stor Selvstændighed hos Madsen. Skat Rørdam skriver just paa det Tidspunkt i et Brev til Otto Møller om Madsen, at han stiller sig kritisk overfor alle Retninger. »Faar

han nogensinde fast Grund, saa bliver det paa hans eget Standpunkt²⁾. Det vil derfor næppe heller være muligt at hævde, at Madsens Teologi overvejende skyldes Paavirkning fra nogen enkelt Side.

Men der er én Ting endnu i de anførte Ord, som bør understreges. Han vil gjerne ligne Clausen deri, at han helst vil bringe Levevisdom, ikke abstrakte Sandheder. I et Brev til Erlanger-Venerne taler han om sin begyndende Lærervirksomhed og udraaber i den Sammenhæng: »det er ikke ny Systemer, man nu begærer af Teologien, men Fylde og Liv«. »Man vil paa Kathedret spore den samme Interesse for de kristelige Sandheder, som besjæler Menigheden³⁾. Hertil svarer det, at Madsens Dogmatik ikke blev et dogmatisk System, men en systematisk Fremstilling af de kristelige Sandheder. Og naar i den senere Del af Madsens Lærervirksomhed den unge Slægt undertiden mente, at der i Madsens Dogmatik fandtes en Del, som ikke stod i nær Forbindelse med Livet, saa var det, fordi den glemte, at Spørgsmaalet om, hvad der af det kristelige Læreindhold kan siges at staa i nær Forbindelse med Livet, i Virkeligheden er et rent individuelt Spørgsmaal. For Madsens eget Vedkommende var der ikke noget i hans Dogmatik, som stod uden Forbindelse med hans religiøse Liv. Hans »teologiske Forskeraand« — for at blive ved de tidligere benyttede Kategorier — gjorde sig gældende i en saadan Grad, at hans »Lægmandsfromhed« kunde spænde over og besjæle et stort *Tankeindhold*. For ham er Lære og Liv kun »to forskellige Strømme«, som kommer fra samme Kilde og maa befrugte hinanden. De teologiske *Tanker* var for ham i Virkeligheden en Del af hans *Fromhedsliv*.

At Madsen selv var klar over, at Omfanget af det *Tankeindhold*, som kan optages i den enkelte Personligheds »Dogmatik«, ikke blot er individuelt bestemt, men ogsaa afhænger af Individets intellektuelle Udviklingstrin og Habitus, fremgaar af, at han straks fra Begyndelsen gjorde Studenterne

opmærksom paa, at de sikkert ikke i deres Studieaar formaede personlig at tilegne sig alle Sider af det kristelige Læreindhold; hvad det gjaldt om, var kun at faa Tilegnelsesprocessen paabegyndt, — at faa Øje for Forpligtelsen ogsaa til erkendelsesmæssig Tilegnelse.

Løvrigt kan Grundtankerne i hans første Forelæsning sammenfattes deri, at han først gør opmærksom paa, at hver enkelt Personlighed, der »i Hjertet har indoptaget Christendommens Midtpunkt i en sund Tilegnelse, mærker, at han dermed er kommen i Forhold til en i sig selv klar og sammenhængende Aandsmagt, der strax ved sin Indtrædelse i ham meddeler ham et Instinct, der uvilkaarlig viser ham det Rette« (man sporer atter her det almindelige Præstedømme). Men det aandelige Liv kan ikke nøjes med »at fuldbyrde sine Functioner paa instinctiv og umiddelbar Maade«. Det vil naa til klar Selvbevidsthed. Og som den enkelte maa Kirken blive sig selv bevidst. Teologien kan bestemmes som »den alsidige Udtalelse af Kirkens Selvbevidsthed«. Men en saadan Udtalelse kan man kun naa frem til gennem en skolet og metodisk Tænkning. Og Forudsætningen er, »en inderlig Fordybelse i og Fortrolighed med den hellige Skrifts Forfattere«. — En fuldkommen Teologi naar Kirken først til, naar det fuldvoksne Trin er naaet. Men deraf maa man ikke drage den Slutning, at man kan lægge Hænderne i Skødet. Det er enhver Kirketids Pligt »ogsaa ad denne Vej at arbejde paa sin Modnelse«⁴).

Der er mange Vidnesbyrd om, at Madsen straks vandt Studenterne. C. E. Scharling og Hermansen var for gamle til at have nogen Kontakt med Ungdommen, og Hammerichs og den unge Scharlings Indflydelse synes ikke at have været stor. Madsens Optræden følte som et forfriskende Pust. Og hans store menneskelige Interesse for hver Student gjorde ogsaa sin Virkning. Det er derfor ikke til at undre sig over, at Fakultetet hurtigt opgav Tanken om

en tre-aarig Prøvetid. Allerede inden det første Aars Udgang gjorde man Skridt til at faa ham ansat som Professor, og den 23. December fandt Udnævnelsen Sted. I et Brev til Hjemmet kort efter ser han i den Anledning med en inderlig Taknemmelighed tilbage paa sin Livsførelse hidindtil. »Der er en lang Vej fra en Bondegaard paa Jyllands Hede til en Lærestol ved Universitetet. Men Gud har forkortet mig Vejen og gjort mig den let og fornøjelig fra den første Dag indtil nu«. Han synes ikke, at han kan faa takket nok »for den Strøm af Velgjerninger, som Gud har udøst over mig ringe Menneske«⁶⁾. Det er sandt nok, — alt havde føjet sig for ham paa sjældent heldig Maade; i en tidlig Alder kom han ind i den Livsgjerning, som han mest af alle ønskede. Ogsaa i Resten af Madsens Liv vedblev i ydre Henseende Lykken at følge ham. Det er vel sjældent i et Menneskeliv, at store Evner tidlig faar saa gunstige Muligheder for at udfolde sig, som Tilfældet var her, — men det er ogsaa sjældent, at den paagældende under saadanne Omstændigheder er fyldt med en saa dyb Taknemmelighed, som Madsen var Livet igennem. Ydmygheden blev trods Medgangen den bærende Grundtone i hans Liv.

Madsens Virksomhed som Professor blev ikke blot betydningsfuld, men meget alsidig. Hans Indflydelse blev lige saa stor i det praktiske Kirkeliv som i den teologiske Forskning. Og hans Hjem blev et Samlingssted saa vel for Studenter som for mangfoldige ældre Teologer (ogsaa fra de skandinaviske Lande). Hermed er angivet de tre Dele, i i hvilken en Skildring af Madsens Professor-Virksomhed naturligt falder. I dette Afsnit vil vi samle os om Madsens Betydning som teologisk Forfatter og Lærer.

Og vi vil først vende os til hans literære Produktion. Under den maa ogsaa omtales hans uudgivne Forelæsninger. Den foregaaende Skildring har allerede vist, hvor svært det faldt ham at lægge den sidste Haand paa et Arbejde. Følgen heraf blev, at hans Dogmatik og flere eksegetiske

Skrifter først udkom efter hans Død, — og nogle værdifulde Forelæsninger udkom aldrig. — Naturligst vil det være her først at meddele om Afslutningen af det Arbejde, hvorom alle hans Ungdomsstudier havde bevæget sig, nemlig Bogen om det almindelige Præstedømme.

Der maatte endda en ydre Anledning til for at frem-

Det teologiske Fakultet i 1879.

tvinge Afslutningen og Udgivelsen. Ved Universitetets 400 Aarsfest opfordredes han af Fakultetet til at disputere for Doktorgraden, — og hertil benyttede han det Skrift, som han saa ofte havde taget frem paany, men atter maattet henlægge. Udarbejdelsen af de mange nye Forelæsninger i de første Aar som Professor havde ikke givet ham den fornødne Tid til Koncentration om Æmnet.

Men i Aaret 1879 udkom saa »De Christnes aandelige Præstedømme«. En tysk Oversættelse ved E. Schumacher udkom 1882. En ret Forstaaelse af hele Madsens senere

Teologi kræver som Forudsætning, at man opmærksomt dvæler ved Grundtankerne i dette Skrift.

De Kristnes almindelige, eller som Madsen foretrækker at betegne det, de Kristnes *aandelige* Præstedømme var for ham som for Luther blevet det Begreb, der rigest udtrykker »die Ehre und Höhe eines Christenmenschen«. Madsen vil i Bogen bestemt begrænse sig til Udredningen af dette Begreb, skønt han i sine Studier allerede indgaaende havde beskæftiget sig ogsaa med det særlige Embede — hvorover han senere offentliggjorde ikke mindre end to Arbejder. Denne Begrænsning kunde fremkalde Misforstaaelser, — hvad Madsen kom til at erfare baade gennem Breve og især ved en skarp Anmeldelse i et norsk kirkeligt Blad. Dog har Madsen ved klare Udtalelser i Skriftet søgt at forebygge saadanne eventuelle Misforstaaelser.

Forbilledet for det aandelige Præstedømme i det ny Test. søger Madsen i det gammeltestamentlige levitiske Præstedømme, — ikke i de Tilløb til Hævdelsen af et almindeligt Præstedømme, som ogsaa kan findes i det gl. Test. (2 Mos. 19, 5-6), hvoraf Følgen vilde blive, at det levitiske Præstedømme blev Forbilledet for det særlige Embede indenfor den kristne Kirke. Det er imidlertid det levitiske Præstedømmes Funktioner, som i det ny Test. i aandelig Betydning overføres paa de Kristne i deres Egenskab af Præster, bl. a. det at ofre. Det er derfor i dette, at vi skal søge Forbilledet. Og dette levitiske Præstedømmes centrale Væsen er udtrykt i det: at være i Guds Nærhed, — derimod ikke i det at være Midler mellem Mennesker og Gud. Midlertanken findes da heller ikke antydnet i det ny Test., hvor der tales om de Kristne som Præster. Ikke heller Kirken eller Samfundet ses som Midlere. Det nytestamentlige Gudsforhold kender vel til Brugen af *Midler* (∴ Naademidler, Ord og Sakramenter), — men ikke til Brugen af *Midlere* (se S. 66 f.). — Brugen af Naademidlerne kan aldrig skygge over Gudsforholdets Umiddelbarhed, som

udelukker menneskelige Autoriteter. »Den, der er bleven overbeviist af Sandheden selv, er dermed ogsaa døv for alle Auctoriteters Magtsprog« (S. 74). »Derfor bliver Tilsegnelsen af Christendommen et Liv i den dybeste Frihed« (S. 70). »Der er ikke *egentlige Lægfolk* blandt virkelige og sande Christne« (S. 78). — Dog glemmer Madsen ikke paa den anden Side at betone, at den Kristnes Liv er et Liv under Autoritet. »Protestantismen bøjer sig endnu mere ubetinget end Catholicismen for Aabenbaringsens egne sande Auctoriteter og staaer ingenlunde i Pagt med den humanistiske Paastand paa menneskelig Autonomi, der gaaer ud for at søge Sandheden paa egen Haand« (S. 87). »Ingen har talt rigere Ord om en Christens Forbindelse med Samfundet, med Christi Legemes øvrige Lemmer, end den samme Luther, der saa stærkt hævder det almindelige Præstedømme« (S. 89).

Den Kristnes »præstelige Virksomhed« udtrykkes gennem Ofret. Men dette maa ikke forstaas blot som Optagelse af de gammeltest. Ofre i aandelig Forstand, f. Eks. Takofre. Nej, Ofret er den personlige Hengivelse, og deraf følger, at *alle* den Kristnes Livsytringer uden Undtagelse gaar ind under Ofrets Begreb (S. 119). Ogsaa paa dette Punkt hersker den fulde individuelle Frihed. Ingen menneskelige Midlere maa trænge sig ind, — om end den Kristne altid skal have Ydmyghed nok til at være villig til at lære af de viderekomne. »Paa denne Maade er en Christen aldrig umyndig, skjøndt han er Lærling hos alle videre Fremrykkede« (S. 130). Men det er ikke Ydmyghed, — men Troløshed og Utaknæmmelighed (S. 132), — hvis en Kristen nogensinde glemmer, at han aldrig er umyndig, at han har den fuldkomne Adgang til Gud, — kort sagt hvis han glemmer »et Christenmenneskes Ære og Højhed«.

Det nærliggende Spørgsmaal om, hvorvidt de Kristnes aandelige Præstedømme giver Ret og Pligt for alle til at udføre alle Samfundsfunktionerne i de Kristnes Samfund

afvises, som allerede sagt, i denne Bog som et altfor kompliceret Spørgsmaal, der kræver særlig Behandling. — Iøvrigt indeholder Skriftet et interessant dogmehistorisk Af-snit, som vi her kan se bort fra⁶⁾.

Som man vil se, hævder Madsen bestemt den kristne Individualitets ubegrænsede Uafhængighed af andre Men-nesker — dens fuldkomne Frihed. Det er karakteristisk, at det blev en norsk Anmelder i »Luthersk Ugeskrift«, hvem dette faldt stærkest for Brystet⁷⁾. Han retter hæftige Bebrejdelser mod Madsen, fordi han undervurderer Kir-kens Betydning, — fordi han glemmer den paulinske Tanke om Kirken som Kristi Legeme. Han anklager Madsen for, at »han finder en Tilslutning til den unge Luther mere virkelig berettiget end en Tilslutning til den gamle Luther« (S. 311). I Lyset af langt senere Forhandlinger om »den unge Luther« forekommer denne Anklage mod Madsen os lidt paafaldende, — men er ikke desto mindre meget in-teressant. Den er nemlig ikke blot begrundet i — hvad den norske Anmelder i en Replik til et Indlæg fra Madsen for-klarende fremhæver — at Lægmandselementet dengang spillede en langt stærkere Rolle indenfor den norske Kirke end indenfor den danske og derfor gjorde Anmelderen æng-stelig overfor Madsens Anskuelse. Men den er ogsaa be-grundet i, at den norske Anmelder ikke kan anerkende Madsens frie Syn, — eller rettere ikke forstaar, at dette frie Syn kan forenes med en stærk Fremhævelse af Autori-tetssynspunktet. Thi af de ovenfor fremdragne Citater af Madsens Skrift fremgaar det klart, at han ikke oversaa det sidstnævnte Synspunkt. Og i sit Indlæg mod Angriberen faar Madsen Lejlighed til atter at urgere dette i følgende stærke Ord: »Det er mig en selvfølgelig Forudsætning, hvorom jo vor Kirke er enig med den romersk-katholske, at den Christnes Liv er et Liv i Autoritet; thi Aabenbarin-gen er en som Autoritet fremtrædende Sandhed«⁸⁾. Denne Udtalelse er ikke i Realiteten stærkere end de fra selve

Disputatsen ovenfor fremdragne Ord. Sagen er, at det ejendommelige ved Madsens Standpunkt — og ved hele hans senere Teologi — er just dette, at han vil gøre Alvor af begge Synspunkter: den kristne Individualitets fulde Frihed og Autoriteten, — han vil forsøge at gennemføre begge disse Synspunkter *tilbunds*.

Men selvfølgelig indeholdt Madsens Anskuelser om det aandelige Præstedømme ikke blot betydningsfulde teologiske Konsekvenser, — de maatte ogsaa medføre praktisk-kirkelige Konsekvenser, som den norske Anmelder vejrede, nemlig gennem det Syn paa det kirkelige Embede, som de maatte føre ind i. Herover var Madsen selv klar; han havde allerede længe syslet med Embedsbegrebet. I to senere Skrifter behandler han dette. Det vil være naturligt her med det samme at gaa ind paa disse Skrifter, hvis Samhørighed med hans første Arbejde Madsen selv har betonet⁹⁾.

Samhørigheden kommer klart frem i en Udtalelse i Indledningen til det første af disse Skrifter: »Det kirkelige Embede« (1890 — Universitetets Festskrift): »Er det Christendommens Væsen at frigjøre Menneskene til et aandeligt Personlighedsliv i umiddelbart Samliv med Gud, kan Embedet kun faa den Stilling at være den tjenende Medhjælper for dette Livs frie og modne Udvikling«. Her drages Konsekvensen af Synet paa det aandelige Præstedømme. Derfor maa Madsen i det nævnte Skrift tage Afstand fra de forskellige Udformninger af de saakaldte »nylutherske« Teorier om Embedet, som dengang var almægtige indenfor tysk Teologi, og som har haft saa skæbnesvanger Betydning i Retning af at holde Lægmandsvirksomheden nede i den tyske Kirke. Det indskærpes igen i denne Bog stærkt, at vi kun har Brug for Midler (Naademidler), ikke for Midlere. Hvad der siges om Naademidlerne, maa ikke overføres paa Embedet. Ganske vist kommer der nogen Uklarhed ind ved, at Madsen alligevel hævder en guddommelig

»Indstiftelse« af et særligt Embede. Han kommer hertil gennem Fremhævelsen af, at Menigheden ikke blot er Naademidlernes Produkt, men ogsaa er Husholder over dem, og at ganske vist principielt *alle* Kristne har Del i dette aktive Forhold med Hensyn til Naademidlerne, men at der alligevel, naar Samfundet skal optræde som Samfund overfor de enkelte, kræves et særligt Embede, hvorfor Herren har indstiftet et saadant. Men Madsen lægger ikke Skjul paa, at Ordet Indstiftelse her bruges i en mindre direkte Forstand, end naar der er Tale om Indstiftelse af Naademidlerne (S. 36). Det væsentlige i Madsens Grundanskuelse fra det første Skrift fastholdes derfor bestemt gennem Hævdelsen af, at Naademidlernes Forvaltning ikke er *bundet* til Embedet, og af, at Embedet kun handler paa Menighedens Vegne. Ligeledes indskræpes det stærkt, at Embedet ikke blot er begrundet ved den historiske Udviklings Nødvendighed, ikke blot ved Hensynet til Orden og Ro i Kirken, men hovedsagelig er aandelig begrundet i Naadegavernes Forskel hos de enkelte kristne Personligheder.

Endnu stærkere peger Madsen i det sidste af de tre Skrifter (»Embedets og Menighedens Samvirken i det kirkelige Arbejde, 1894) paa de praktiske Konsekvenser af sin Teori om det aandelige Præstedømme. Han ser klart den lutherske Kirkes Forsyndelser paa dette Punkt. »Den lutherske Kirke har, trods sine rigtige Grundsætninger, fra Begyndelsen af forsømt at organisere Lægmandskræfternes Brug« (Udgaven af 1895, S. 10). Han hævder bestemt Lægmandsforlyndelsens Berettigelse. Og han gør ikke det mindste Forsøg paa at dække over, at han derved kommer i Modsetning til den bekendte fjortende Artikel i Augsburgerbekendelsen, som udtaler, at ingen bør lære offentlig i Kirken, medmindre han er rettelig kaldet. Madsen afviser alle Fortolkningskunster, men gør samtidig gældende, at man ikke bør fastholde en bogstavelig Forstaaelse af en saadan

Forskrift, naar de udvortes Forhold er bleven ganske forandrede. Saafremt Lægmandsforkyndelsen finder Sted under *Samvirke* med Embedet, sker der ingen Forsyndelse mod Aanden i hin Artikel. Og et saadant Samvirke maa ogsaa af praktiske Grunde kræves, hvis man vil undgaa de Farer, der let opstaar, hvor Lægmandsforkyndelsen foregaar uden Samarbejde med det kirkelige Embede. — Endnu mere nødvendig er Lægmandsvirksomheden paa de praktiske Kærlighedsgjerningers Omraade; her kan man ikke engang hævde Nødvendigheden af, at Embedet indtager den ledende Stilling (S. 45).

Ogsaa i Styrelsen af Kirken er Lægmandens Medvirken naturlig. Madsen gaar i denne Sammenhæng ret udførlig ind paa Kirkeforfatningsproblemet under vore hjemlige Forhold. Naar nu Styrelsen ganske er i Hænderne paa en Minister og en Rigsdag, der begge vælges efter politiske Hensyn, saa siger Madsen herom: »Denne Tilstand er baade i sig selv meningsløs, og medfører bestandig, hvad ogsaa noksom har vist sig, Fare for, at Kirkens Interesser ofres for politiske Hensyn. Det burde derfor indrømmes af alle, at Kirken har et uafviseligt Krav paa en Forfatning« (S. 70). Ved den nærmere Udformning af denne tilkender han Lægmandselementet en stor Betydning.

Disse Skrifter af Madsen udarbejdes og udkommer, samtidig med at Lægmandselementet herhjemme i stedse højere Grad gør sig gældende i det kirkelige Arbejde. Vi behøver blot at tænke paa Indre-Missionærerne samt paa Kirkefond-Bevægelsen. At denne Udvikling ikke helt gik af uden Gnidninger, er bekendt nok. Men naar Gnidningerne blev saa faa, — naar det saa hurtigt næsten fra alle Sider blev anerkendt ikke blot som naturligt og berettiget, men som ligefrem ønskeligt, at der skulde være fri Bane for Lægmandsvirket i den danske Kirke, saa turde det være utvivlsomt, at en meget betydningsfuld Faktor i denne Udvikling var de Tankegange, som Madsen i de omtalte Skrifter

fremsatte, og i hvilke han under sin Lærervirksomhed indviede de vordende Præster. I hvor stor Taknemmelighedsgæld den danske Kirke i den Henseende staar til P. Madsen, blev maaske først mange klart bevidst, da han i Aaret 1901 ved den internationale »Allgemeine evang. luth. Konferent«s Møde i Lund til stor Forbauselse især for de tyske Lutheranere, som endnu var hildede i Augsburgerbekendelsens fjortende Artikel, traadte varmt i Skranken for Lægmandsforkyndelsens Ret¹⁰). Først nu i Tiden efter den tyske Revolution begynder Lægmandselementet at spille en mere fremtrædende Rolle indenfor den tyske Kirke. Det har været for den danske Kirke til stor Velsignelse, at vi i denne Udvikling har været langt forud. Og det bør ikke glemmes, at det var Madsen, der herhjemme fremsatte en dogmatisk Grundbetragtning, som maatte støtte og fremme den frisindede Udvikling i det praktiske Kirkeliv¹¹).

Det vil herefter være naturligt at vende sig til Madsens utrykte Forelæsninger; den første Udarbejdelse af disse hører jo hjemme i Professortidens Begyndelse. I et Brev til Erlanger-Venerne skriver han i Aaret 1878, at han ved Slutningen af sit syvende Semester er kommet sin Forelæsningscyklus til Ende første Gang, og at den omfatter Dogmatik, Apologetik, Symbolik, nytest. Teologi, Hermenevtik og nogen Eksegese (Efes. og Petersbrevene)¹²). Sikkert har det været strænge Aar, som krævede Udarbejdelse af saa mange selvstændige Fremstillinger paa ret forskellige Omraader. Man mærker da ogsaa gennem Udtalelser i Breve, at han har følt Arbejdets Byrde tungt, — om end han samtidig ogsaa udtaler sig i varme Ord om Glæden derved.

Hans Forelæsning over Apologetiken blev ikke gentaget ofte; men den foreligger ikke desto mindre i to meget forskellige Skikkelser; i den sidste er indarbejdet store Stykker, som blev til ved den tredje Gennemgang¹³). Apologetikens Opgave er efter Madsen ikke den at forsvare Kri-

stendommen; et egentligt Forsvar for Kristendommen kan kun gives ved Livets Vidnesbyrd og ved en ren og sand Forkyndelse af den, d. v. s. ved en Forkyndelse, som er lige fjærn fra død Ortodoksi, fra Rationalisme og fra Pietismens Snæversyn paa det menneskelige. — Apologetikens Opgave er derimod den at paavise, at Stillingen overfor Kristendommen i sidste Instans beror paa et personligt Valg, og endvidere »at rydde Grunden for dette Valg«. — Dette kan kun ske gennem et Opgør med de andre i Tiden herskende Aandsmagter, som til de forskellige Tider kan være forskellige. Madsen følte sig i den Tid, da disse Forelæsninger blev til, med god Grund især staaende overfor Naturvidenskaben. Han gaar derfor grundigt ind paa Udviklingslæren og alle de i Forbindelse med denne staaende Problemer. — Men selv om de store filosofiske Systemer ikke har samme Magt over Sindene som tidligere, anser han sig for forpligtet til ogsaa at gaa ind paa dem (Panteisme, Deisme, Materialisme, Positivism, Ny-Rationalisme). Ved den sidste Gennemgang gaar han særlig omhyggeligt ind paa den moderne Psykologi, — bl. a. paa Tanken om kristelige Erfaringer som Illusioner. Herom udtaler han bl. a., at man selvfølgelig ikke kan tvinge nogen til at tro paa, at der er en objektiv Realitet bag hans Indtryk og Erfaringer. Men praktisk talt kan man med god Grund sige, at »man har lige saa lidt Ret til at nægte de christelige Erfaringers objektive Kilde, som man har Ret til at nægte Indtryk af Historie overhovedet«. — I et tredje Afsnit gaar Madsen ind paa Spørgsmaalet om Aabenbaringens historiske Virkelighed og tager Stilling til Forsøgene paa at opløse Aabenbaringshistorien i Myter og til den moderne Historieforsknings kritiske Behandling af den bibelske Overlevering. Man mærker her det forstaaende Syn paa den nyere gammeltestamentlige Kritik, som Madsen senere offentlig fremsatte og energisk forsvarede. — I et Slutningsafsnit taler han om »Christen-

dommens praktiske Selvbevisning som den sejrende Magt i Historien og Menneskehjærtet«. Dersom man vil afskaffe Kristendommen, er det i Virkeligheden det samme som at afskaffe *al Religion*; thi man har faktisk intet andet at stille i Stedet end de antike filosofiske og religiøse Livsanskuelser — naturligvis i noget modificeret Form —, som Kristendommen i Historien besejrede. — Og Afskaffelsen af *al Religion* vil ende i Pessimisme. I denne Sammenhæng giver Madsen en god Skildring af de moderne Pessimister, som har stor Medlidenhed med sig selv og gode Tanker om sig selv, — men ikke vil have gode Tanker om Verdensordenen. — Literaturfortegnelser, som fandtes vedlagt ved Forelæsningerne, aflægger Vidnesbyrd om en meget bred og omfattende Literaturbenyttelse.

I Forelæsningen over Symboliken lægger man særlig Mærke til, at Systematikeren formaar at gaa rent historisk til Værks. Han advarer i Indledningen mod den Fare at være tendentiøs i Fremstillingen. Det gælder »at forstaa hvert Kirkesamfund i dets egen Aand«; det gælder ligeledes om »at opfatte alle Tanker af Betydning, som det vedkommende Kirkesamfunds Kristendomsopfattelse rummer«. Mod Slut vender han tilbage hertil; han har ikke tilsigtet at række Tilhøreren Vaaben i den konfessionelle Kamp. I vor Tid har vi mere vigtige Kampe at føre end Kampene om konfessionelle Differenser. Vi maa »blive os Kirkens Enhed bevidst«. I Forbigaaende bekender han sig personligt til den lutherske Opfattelse. Men han har ærlig stræbt at give en upartisk Fremstilling af hvert Kirkesamfunds Kristendomssyn, ogsaa i nogen Grad med Henblik til dets Kultus og Praxis. Man vilde netop af den Grund have ønsket, at han ikke havde indskrænket sig til at behandle de større Kirkesamfund; en indgaaende Fremstilling af Sekternes Opfattelser, givet med samme Redelighed og Grundighed, vilde have været af Værdi¹⁴).

Den historiske Sans, som Madsen i denne Forelæsning

lægger for Dagen, var medvirkende til, at han kunde være en saa ypperlig Ekseget, — paa samme Tid som hans systematiske Begavelse tvang ham til grundig at tænke over de rette Principer for Fortolkningen. Resultatet af denne Tænkning foreligger i hans Forelæsning over den bibelske Hermenevtik. Ogsaa denne Forelæsning foreligger i flere Skikkelser; efter sin Sædvane gennemarbejdede Madsen Stoffet paany hver Gang. Det maa beklages, at han ikke fik den udgivet; de studerende har i høj Grad savnet en Fremstilling af Fortolkningsprinciperne. Men den forelaa ved Madsens Død ikke i en Skikkelse, som tillod Udgivelse. Desuden var Dele af den allerede forældede, især de sproglige Afsnit, med Hensyn til hvilke de sidste Aartiets Forskning har bragt saa meget nyt. Man kan ogsaa mod Madsens Hermenevtik indvende, at hans systematiske Interesse bragte ham til lidt vel udførligt at gaa ind paa Spørgsmaal, der maa siges at ligge paa Grænsen til Dogmatiken, ja endog snarest hører helt hjemme dér. Men paa den anden Side faar de filologiske, historiske, delvis ogsaa de psykologiske Vanskeligheder, som Fortolkeren kommer til at staa overfor, en grundig og mønsterværdig Behandling. De studerende fik gennem denne Forelæsning en værdifuld Hjælp til at drive et selvstændigt eksegetisk Studium, — ligesom ogsaa til at faa Øjnene aabnede for de mange forskelligartede Misgreb, som man i Kirken ned gennem Tiderne har gjort sig skyldig i under Fortolkningsarbejdet.

Højt skattede af de studerende var utvivlsomt ogsaa Madsens eksegetiske Forelæsninger. I Modsætning til de fleste af de trykte Kommentarer, som Studenten fik i sin Haand, og som ofte paa kaotisk Maade opregnede et Virvar af Fortolkninger, havde Madsen en forunderlig Evne til at vise, hvorledes de forskellige Muligheder naturligt vokser frem af Teksten selv. Hans korte, knappe, men klare Behandling af Vanskelighederne med Undgaaelse af alle Omsvøb og alle overflødige Forsøg paa at lægge Lærdom for Dagen

maatte virke tiltalende og har vel sin Forklaring bl. a. i den metodiske Sikkerhed, som han havde erhvervet sig gennem de hermenevtiske Studier. Men mest af alt berøede hans rige Gaver som Fortolker sikkert paa hans dybe Fortrolighed med og Kongenialitet med de bibelske Tanker.

Den eneste Kommentar, som Madsen selv naaede at faa udgivet, er Fortolkningen til Joh. Aab., — et meget omfattende Arbejde (første Halvdel 1885, anden Halvdel 1887; anden Udg. 1894—96). Man spørger uvilkaarlig, hvilke Motiver der har bevæget ham til saa grundige Studier paa et Omraade, der af mange anses for at ligge i Periferien. Da han første Gang skulde holde en eksegetisk Forelæsning over Joh. Aab., skriver han i et Brev til sin Broder, at han glæder sig til Arbejdet, »thi det er jo en Sag, hvori Secterne udbrede saa megen Forvirring, at der er al Anledning til at forsøge, hvad man kan udrette«¹⁵). Dette kan have været et medvirkende Motiv, — og flere Breve fra Præster til ham, da Bogen var udkommet, vidner om, at man var taknemmelig for den Hjælp, han i den Henseende havde ydet dem i deres Gerning¹⁶). Men Hovedmotivet har ligget dybere. En virkelig eskatologisk Interesse maa have drevet ham. Bogen vidner saaledes om det, som allerede ovenfor blev fremhævet (S. 86), at Madsens Fromhedsliv spændte vidt, omfattede næsten alle, selv de fjærnt liggende, Sider af den kristne Forkyndelses Indhold.

Kommentaren til Joh. Aab. er et videnskabeligt set meget betydeligt Arbejde. Madsen betragter Skriftet som en helstøbt Enhed. I anden Udgave tager han Stilling til de Forsøg paa at opløse Skriftet i Kilder, som i Mellemtiden var blevet gjort, men mener, at de kun vil blive en Episode indenfor Forskningen. Han har for saa vidt faaet Ret, som man allerede nu igen har faaet Øje for den faste Enheds-Konstruktion, som Skriftet — rent uafhængig af, hvor de forskellige enkelte Billeder maaske kan være hentet fra — tydelig bærer Præget af. — En særlig Fortjeneste har Bogen

endvidere ved den sjældent grundige Fremstilling af Fortolkningens Historie ned gennem Tiderne. Paa dette Omraade har næppe nogen anden gravet saa dybt. — I et Brev til Jacobi¹⁷⁾ udtaler han selv med vanlig Beskedenhed, at Bogen er mere vejledende end vejbydende og omtaler Kliefoth som den Fortolker, af hvem han har lært mest, samtidig med at han paa en Del Punkter tager stærkt Afstand fra ham. Med Rette gør han samtidig opmærksom paa, at ingen hidtidig Fortolker har udskilt de store principielle Vanskeligheder, som melder sig ved Fortolkningen til dette Skrift, og underkastet dem en særlig og omfattende Behandling før Fortolkningen af Enkelthederne. Det lader sig ikke nægte, at meget er vundet herved; der er næppe noget andet Skrift, om hvilket det i samme Grad som om Joh. Aab. gælder, at Fortolkningen af Enkelthederne afhænger af Løsningen af de store Principspørgsmaal. En sammenhængende Behandling af hvert enkelt af disse bidrager derfor meget til Klaring.

Af hans øvrige eksegetiske Forelæsninger blev Efeserbrevet, Kolossenserbrevet, Filemonsbrevet og 1ste Petersbrev udgivet efter hans Død i Henhold til et af ham selv paa Dødslejet udtalt Ønske; derimod blev Forelæsningen over 2det Petersbrev og Judasbrevet overgivet til Universitetsbiblioteket¹⁸⁾. Jeg har hørt mange af Madsens gamle Elever udtale, at Forelæsningerne over Efeserbrevet og Kolossenserbrevet hørte til det allerbedste, de havde modtaget i deres Studietid.

Et Overgangsled til hans Hovedforelæsning Dogmatiken danner hans Forelæsning over bibelsk Teologi. Dog behandler han denne Disciplin som en rent historisk Disciplin. »Den nytestamentlige Theologi er en historisk Fremstilling af, hvad det ny Testamente lærer om Forholdet mellem Gud og Mennesket (eller i en senere Formulering: »om Guds Riges Væsen og Indhold«). Man maa her ikke »indblande noget af sit eget«, men skal tro gengive det fore-

liggende. Men selv om Madsen saaledes med Rette betoner, at Opgaven her er rent historisk, danner denne Forelæsning dog en Overgang til hans Behandling af Dogmatiken, for saa vidt som det bibelske Grundlag indtager en saa betydningsfuld Plads i Madsens Fremstilling af Dogmatiken.

Løvrigt bærer ogsaa Madsens bibelske Teologi det samme Præg af Selvstændighed som alle hans øvrige Værker. Man vil ikke i Literaturen kunne pege paa et ligefremt Forbillede. Han tager bestemt Afstand fra den gængse Fremgangsmaade indenfor den tyske Forskning, ifølge hvilken man fremstillede de forskellige Forfatters »Lærebegreber«. Madsens sunde Sans lod ham forstaa, at det ikke lader sig gøre paa Grundlag af et enkelt eller nogle faa Lejlighedsbreve at fremstille en Forfatters »Lærebegreb«. Paa den anden Side oversaa Madsen ikke de individuelle Forskelle hos de nytestamentlige Forfattere. Men han mente, at »Mangfoldigheden af Former, hvori Læreindholdet foreligger i det ny Testamente, vil komme til sin Ret, ikke ved at Fremstillingen udstykses i forskellige Lærebegreber, men ved at det paavises, hvorledes det samme Indhold fremstilles forskelligt efter Udviklingsstadier, efter Forfatterens Individualiteter og efter Forholdenes Anledning«. Madsen søgte med andre Ord bag ved de forskellige Forfatters Tankegange at finde en vis »fælles apostolsk Bevidsthed«, et »fælles Grundlag«. Idet han enkeltvis fremdrager Hovedpunkterne indenfor den kristne Forkyndelse, søger han først at give, hvad han kalder de »fælles Grundtræk«, for derefter i en særlig Paragraf at fremstille de individuelle Synspunkter. Det er beklageligt, at Madsen ikke fik offentliggjort dette Arbejde. Efter at have holdt Forelæsningen fire Gange, lagde han den hen og holdt i de senere Aar kun en kortere Forelæsning over de nytestamentlige Grundbegreber, som kun var en fattig Erstatning for den langt rigere, ældre Forelæsning.

Da Madsen i Sommeren 1876 tyede ud til Humlebæk¹⁸⁾

for i Ensomheden at paabegynde den egentlige Udarbejdelse af en Forelæsning over Dogmatiken, kan man sikkert med fuld Ret sige, at han var ualmindelig godt rustet til denne Opgave. Og dog kostede den ham et uhyre Besvær. Og skønt han i sin lange Professortid holdt denne Forelæsning ikke mindre end ni Gange, voldte den ham hver Gang paa ny et overvældende Arbejde. De mægtige Stabler af dogmatiske Manuskripter, han efterlod sig, og som repræsenterede snart fuldstændige Omarbejdelser, snart indgribende Bearbejdelser af Forelæsningen, er et Vidnesbyrd om den Jærnfliid, som han anvendte paa den. Dog kunde han ikke bekvemme sig til at udgive den trods de talrige Opfordringer dertil, som han ned gennem Aarene fik baade fra Studenter og Præster. Han følte sig aldrig færdig. Først efter hans Død udkom »Den kristelige Troslære« (1912—13)²⁰).

Naar jeg skal forsøge at karakterisere Madsens Indsats i Dogmatiken, maa jeg begynde med at understrege, hvad der allerede er sagt (se S. 86), at han ikke gav et dogmatisk System i dette Ords egentlige Betydning. Overhovedet er Antallet paa »Systematikere« i denne Forstand ikke stort. Mænd som Schleiermacher, Martensen, Frank og Ritschl er sjældne Fænomener indenfor den dogmatiske Udvikling. Det er ikke heller dem, hvis Indvirkning paa den kristne Menighed er den dybest gaaende og videst rækkende. Den strækker sig ikke synderlig ud over Akademikernes Lejr. Naar alt kommer til alt, vil det altid vise sig, at de Mænd, som dybest har indoptaget i sig de bibelske Grundtanker og klarest og inderligst har gengivet den nytestamentlige Kristendom i deres egen Tids Tankeformer, i langt højere Grad øver en Indflydelse paa deres Tid. De store »Systematikere« i egentlig Forstand repræsenterer Springene i Udviklingen, — som ikke altid er Spring fremad, men ofte Spring til Siden. Derimod danner de Dogmatikere, som systematisk og metodisk gennemtænker den nytesta-

mentlige Forkyndelses Grundtanker, det kontinuerlige Element i Udviklingen, som ikke kan undværes. Kirken har Brug for dem alle og maa lære at glæde sig over Gavernes Mangfoldighed.

Men selv om Madsen ikke er Skaber af noget System, er hans Dogmatik dog i høj Grad præget af personlig Selvstændighed. Selv om hans Dogmatik nærmest kan kendetegnes som »Biblicisme«, saa er han dog meget forskellig fra de andre Dogmatikere i Tiden forud for ham og i hans Samtid, som ogsaa kan kaldes Biblicister. Man behøver blot ved Siden af Madsen at nævne Mænd som den tidligere omtalte J. T. Beck eller H. Cremer eller Martin Kähler for at blive klar over, hvor forskellige de dogmatiske Fremstillinger kan blive, selv om deres Ophavsmænd er opfyldte af den samme Bestræbelse at genopleve og genoplive de nytestamentlige Tanker, — et Vidnesbyrd om disse Tankers indre Rigdom og Mangfoldighed. Det synes mig overhovedet lettere at faa Øje for Individualiteternes Mangfoldighed indenfor »Biblicisternes« Lejr end for Eks. indenfor den Ritschl'ske Skole. — Kort efter Madsens Død udtalte jeg om Madsens Dogmatik, at den stod i et meget nært Forhold til Erlanger-Skolen²¹). Jeg har siden faaet en klarere Erkendelse af Madsens Uafhængighed af og Forskel ogsaa fra denne Skole. — Selv om Madsens Dogmatik var afgjort luthersk, er han dog ogsaa i ikke ringe Grad forskellig fra Mænd som Philippi og Kahnis. Ikke heller kan man i nogen synderlig Grad spore Paavirkning fra den saakaldte »Formidlingsteologi«. Den bedste Karakteristik af Madsens Teologi vil vistnok blive den, at den paa engang er Biblicisme og en selvstændig Tænkens Eklekticisme. Han levede og aandede i de bibelske Grundtanker, men han tænkte dem igennem paa selvstændig Maade, ikklædte dem Tidens Tankeformer under et Opgør med den herskende Problemstilling, saaledes som det ovenfor under Omtalen af hans Forelæsning over Apologetiken er berørt.

Inddelingen af Stoffet eller rettere Dispositionen for hans Fremstilling har voldt ham større Vanskelighed, end man af hans trykte Bog skulde formode. I den allerførste Forelæsning lagde han Menneskets Livssamfund med Gud til Grund som Inddelingsprincip. Senere valgte han et objektive og meget omfattende Begreb som Grundlag for Fremstillingen, nemlig Begrebet Guds Rige (dets Oprettelse, dets Forstyrrelse ved Synden, dets Genoprettelse ved Kristus, dets jordiske Bestaaen i Kirken, dets Fuldendelse). I en Række af Aar blev han staaende herved, men at han stadig har følt sig utilfreds dermed, viser en Optegnelse, som fandtes vedlagt ved den Forelæsning, som holdtes i Aarene 1898—1900. Den lød saaledes: »Til Grund for Inddelingen bør ikke lægges Guds Rige, som er altfor omfattende, indbefatter ogsaa Ethiken, — men *Menneskets Livssamfund med Gud*; dette er det religiøse, dogmatiske Synspunkt, og det forlanger ikke Indgaaen paa alt det i Skabningen, som berøres af og hører ind under Menneskets Frelse. — Denne Disposition svarer til *Religionens* Begreb; og at man gaar ud fra Religionen fremfor fra Aabenbaringen i den dogmatiske Disposition er vistnok i sin Orden paa Grund af det subjektive Udgangspunkt i Dogmatiken«. Madsen fristes altsaa af sit første, mere subjektive Inddelingsprincip, men gennemfører det desuagtet endnu ikke i vedkommende Forelæsning. Men senere forlader han, som vi ser i den trykte Bog, alligevel Inddelingen efter Begrebet Guds Rige, og vælger et Princip, der forener Henblikket til det objektive og det subjektive, idet Begrebet »Frelse« nu bliver Grundlaget. Denne Udvikling er et Vidnesbyrd om, hvorledes han, som allerede tidligere omtalt, stræber at tage lige Hensyn baade til det objektive og det subjektive Moment i Kristendommen.

Der er blevet sagt om Madsen og hans Dogmatik, at den »for nogle Slægtled af Præster fik en Betydning, som

er vanskelig at udmaale«. Dette maa vistnok betegnes som ubestrideligt. Men i samme Sammenhæng tales der ogsaa om »det fasttømrede« i Madsens System, der virkede trykkende paa mange unge²²). Ogsaa andre har talt i stærke Ord herom; man synes at have opfattet det som Madsens Mening, at Studenterne skulde føle sig forpligtede til at bøje sig ind under og tilegne sig hele »Systemet« fra Ende til anden. Personligt kan jeg vidne, at jeg aldrig har følt noget saadant Tryk paa mig gennem Madsens Fremstilling af Dogmatiken, — og det uagtet jeg i de første Studenteraar var kommet ret langt bort fra hele den nytestamentlige Kristendom og derfor maatte møde med vaagen Kritik overfor Madsens stærkt bibelske Fremstilling. Og sikkert er det da ogsaa, at Madsen aldrig har haft til Hensigt at ville lægge noget Tryk paa de unge. Mellem hans dogmatiske Papirer fandt jeg en Optegnelse, dateret den 1ste Sept. 1891, m. a. Ord gengivende de Udtalelser til Studenterne, hvormed han i det Semester indledede sin ny Gennemgang af Dogmatiken. Han advarer deri stærkt mod »at leve paa det Overleverede«. Det gælder ikke blot om at undgaa at blive et Bytte for enhver ny Lærdom, men det gælder lige saa fuldt om at undgaa »at blive bundet med blind Autoritet i det gamle«. Madsen opfordrer til Slut de unge til med aandelig Frihed »at være deres Læreres Medarbejdere«. — Naar alligevel *en Del* unge i Løbet af den sidste Tid af Madsens Lærervirksomhed følte sig noget tyngede af Madsens Dogmatik, har det vistnok hovedsagelig været begrundet i den stærke personlige Overbevisning og Varme, hvormed den blev fremført. Der voksede efterhaanden en Slægt op, som især hæftede sig ved det centrale og derfor havde svært ved at forstaa, at det personlige Kristenliv kunde tilegne sig og med levende Interesse omfatte ogsaa periferiske Bestanddele indenfor det ny Testaments Forkyndelse (jfr. ovenfor S. 86 og senere S. 126).

Der er et enkelt Punkt indenfor Madsens Dogmatik,

som der er særlig Grund til at dvæle ved, fordi Madsens Standpunkt her fik en stor Indflydelse paa hele den Udvikling i Retning af et mere historisk-kritisk Bibelsyn, som samtidig tog sin Begyndelse herhjemme. Jeg sigter herved til den saakaldte »Kenosislære«. Madsens Overvejelser over dette Spørgsmaal kan dateres helt tilbage til hans Studenteraar. Allerede i Studenteraarene (1867) indlod han sig ved en Bispevisitats i Vinding i Samtale med Biskop Balslev om Kenosis-Problemet, og Biskoppen mindes endnu i 1879 Samtalen med den daværende unge Student²³). Da den stærke Strid i Aarene 1894—1897 var endt, fremstillede Madsen sit daværende Standpunkt i Sagen i det lille Skrift: »Kenosis-Læren« (1898).

I hans tidligste Professoraar indtog han en vaklende Holdning overfor Tankerne om Kenosis, d. v. s. om en Selvudtømmelse fra Kristi Side (Ordet Kenosis er dannet af det græske Verbum, som i Fil. 2, 7 i den danske Oversættelse er gengivet ved »han forringede sig selv«), som skulde være enstydig med en Aflæggelse af i hvert Fald en Del af de guddommelige Egenskaber. Den »moderne Kenosis-Lære« (til Forskel fra en ældre Form af Kenosis-Lære i det 16. Aarh.) havde sin mest indflydelsesrige Talsmand i den tidligere omtalte Erlanger-Teolog G. Thomasius. Andre Teologer, W. F. Gess og F. Godet, havde fremsat en langt radikalere Form af Kenosis-Teorien end Thomasius. Fra den tog Madsen fra første Færd bestemt Afstand. Derimod følte han sig tiltrukket af Thomasius' Tanker, idet denne kun lader Kristi Selvindskrænkning gælde nogle af de guddommelige Egenskaber (Almagt, Alvidenhed og Allestedsnærværelse), medens man for de andres Vedkommende (Evighed, Hellighed, Kærlighed) ikke kan tale om andet end, at de ved Menneskeblivelsen sammentrænges til »en Potentstilstand« (∴ de er til Stede som en spirekraftig Sæd). I den første Forelæsning over Dogmatiken lægger Madsen ikke Skjul paa, at han føler sig

draget af disse Tanker, uden dog at kunne give dem fuld Tilslutning (især er han betænkelig ved Talen om, at de centrale guddommelige Egenskaber sammentrænges til en Potenstilstand). Da han anden Gang holder sin Forelæsning, er hans Betæneligheder vokset. Han fremfører en stærkere Kritik over dem og udtaler, at de nyere Teorier, naar alt kommer til alt, ikke bringer nogen væsentlig Hjælp for Tænkningen, hvorfor han foretrækker at holde sig indenfor de gamle Rammer. Men derefter tager Thomasius's Tanker atter Magten over ham. Dette vil ikke sige, at han nogensinde helt kunde slutte sig til dem. Ikke blot afviste han, som ovenfor sagt, al Tale om en »Potenstilstand« for de centrale guddommelige Egenskabers Vedkommende, men han tog ogsaa Afstand fra, at Kristus ligefrem skulde have afført sig saadanne Egenskaber som Alvidenhed, Almagt og Allestedsnærværelse. Endnu i sit nævnte lille Skrift fra 1898 bruger han dog dette Udtryk, men i Tilskrivninger i hans eget Eksemplar af Skriftet og i den endelige Fremstilling i hans trykte Troslære foretrækker han — med Henviſning til, at Egenskaberne ogsaa maa have en indadvendt Side i det trinitariske Forhold — at udtrykke Forholdet saaledes, at Kristus har afført sig de nævnte Egenskaber, for saa vidt angaar deres Forhold til Verden. Trods de smaa Variationer i Udtrykkene holder han dog altsaa næsten hele sin Lærervirksomhed igennem bestemt fast ved, at Kristus ved Menneskeblivelsen afførte sig Almagt, Alvidenhed og Allestedsnærværelse i Forholdet til Verden. Og hans Hovedmotiv hertil var, at han mente, at kun saaledes kom den sande menneskelige Side af Kristusskikkelsen i vort nye Testamente til sin fulde Ret. Og at han ikke var bange for fuldt ud at drage Konsekvenserne af dette Standpunkt, det lagde han for Dagen gennem sin klare og utvetydige Optræden i den bibelkritiske Strid, som begyndte i Halvfemserne.

Det var mere herigennem, end ved selve Fremsættelsen af sin Kenosis-Lære, at Madsen fik Betydning

nemlig være tvivlsomt, om Kenosis-Læren i dens hidtil gængse Form vil faa blivende Betydning indenfor den dogmatiske Udvikling. Dertil hører den i for høj Grad nøje sammen med bestemte, tidsprægede Problemstillinger. Men Kenosis-Læren har et Indhold af blivende Betydning. Maa-ske kommer Kirken i sin Tænkning over det kristologiske Problem aldrig synderlig videre end Johannesevangeliet, der paa én Gang paa dybsindig Maade fastholder Kristi fulde Guddommelighed og samtidig fuldt og helt fremstiller ham som det sande Menneske, der kan tørste og græde, hvorfor Johannes endog kan bruge det stærke Ord, at »Ordet blev *Kød*« (Joh. 1, 14). Kenosis-Læren hører til de kristologiske Tankeformer, som vil staa paa Vagt om Jesu sande Menneskelighed overfor alle de stadig tilbagevendende Forsøg paa at fortone den. I den Henseende har Kenosis-Læren haft sin Mission. Da Striden om Bibelsynet kom, fik det meget at sige, at Teologerne gennem Madsens Forelæsninger var blevet fortrolige med en kristologisk Teori, som ikke efterlod nogen Tvivl om, at man ikke kunde tillægge Jesus *under hans Menneskeliv* Alvidenhed, — hvad Jesus da ogsaa selv saa eftertrykkelig som muligt fralægger sig (Mark. 13, 32); dersom der er noget, som man ikke véd, er man jo nemlig ikke alvidende.

I Tiden omkring 1890 begyndte det at trække op til en Strid herhjemme om Bibelsynet, — især paa Foranledning af den saakaldte »gammeltestamentlige Kritik«. Prof. Buhl havde gennem Artikler i »Teologisk Tidsskrift« og »Dansk Kirketidende« berettet om de nyeste Undersøgelser angaaende de gammeltestamentlige Skrifers Tilblivelse, og i 1890 havde den unge Kandidat V. Obel med Forstaaelse refereret og i det væsentlige sluttet sig til den Wellhausen'ske Skoles Syn paa Sagen (»Om den gammeltestamentlige Kritik«, udkommet mellem Fr. Nielsens »Smaaskrifter til Oplysning for Kristne«). I Febr. 1890 taler Skat Rørdam med Bekymring om den oprækkende Konflikt.²⁴) I 1893 og 1894 havde Professor J. C. Jacobsen haft en lille

dels med Vilh. Beck, dels med Pastor N. P. Madsen²⁶). Sindene var ved alt dette blevet noget opskræmte. Efter moden Overvejelse besluttede Madsen sig da til at tage Spørgsmaalet frem i den Tale, han ved Universitetets Reformationssfest i 1894 skulde holde²⁶).

Madsen var klar over de mulige Konsekvenser af hans Ord. Han havde i Forvejen ladet en god Ven gennemse sit Manuskript og havde i Brevet udtalt, at baade Vilh. Beck og Rørdam vilde blive misfornøjede²⁷). Men han følte det som sin Pligt at tale. Temaet for hans Tale var de Hovedproblemer, som paa det Tidspunkt især var under Drøftelse indenfor den protestantiske Teologi. Han gaar her ind paa to Spørgsmaal: Bibelkritiken og den Ritschl'ske Teologi. Det blev naturligvis kun Udtalelserne om det første Spørgsmaal, som fængede. Madsen hævder ikke blot med Bestemthed det historisk-kritiske Arbejdes Ret og Nødvendighed. Han indskrænker sig heller ikke blot til at udtale: »At der i det rent *historiske* er meget, som kan være gaaet anderledes til, end det er os berettet, kan ikke undre os, da mange Beretninger først ere skrevne efter Aarhundreders Forløb«. Men han fortsætter: »Det kan heller ikke forurolige os ved disse Undersøgelser, at de ikke føle sig bundne ved *Kristi og Apostlenes Benyttelse af Gamle Testaments Historie*, der gaar ud fra den overleverede Opfattelse; Kirken har jo fra gammel Tid set, at vi ikke skulle sætte Kristi Opgave i Ting af underordnet Betydning, som vi ogsaa kunne finde ad anden Vej, men kun i det, som alene Han kan aabenbare os, Guds Riges Frelsessandhed; saa sandt som ingen i hans Ord vil finde Oplysninger om fysiske eller astronomiske Spørgsmaal, ses det heller ikke, hvorfor det skal være principielt nødvendigt at løse historiske Spørgsmaal ved Paaberaabelse af hans Ord. Dertil kommer, at den *kenotiske Kristologi*, der lærer, at Jesus Kristus kan være baade sand Gud og sandt Menneske, uden dog at kende, hvad der er den menneskelige Forskning forbeholdt,

er opstillet af kirkelige Theologer, før den nyere Fase i den gammeltestamentlige Bibelkritik var til.«

Madsen rørte her ved det afgørende Spørgsmaal. Det kristne Lægfolk vil lettere kunne gaa ind paa Tanken om smaa historiske Unøjagtigheder i Biblen, end paa den Antagelse, at Apostlenes, ja endog Kristi Udtalelser om det gamle Testamente ikke helt skulde svare til Virkeligheden. — Det gik da ogsaa, som Madsen havde ventet. Baade fra Grundtvigsk Side og fra Indre Mission mødte ham den stærkest mulige Modstand.

Det grove Skyts kom fra Vilhelm Beck. Allerede førend Beck kendte Madsens Udtalelser i deres autentiske Form, raaber han i en lille Opsats med Overskriften »Det bliver værre« et kraftigt »Vær paa Vagt« til Menigheden i Anledning af, at nu ogsaa Peder Madsen er kommet ind paa Kritikens »Glidebane«. Og en Maaned derefter skriver han en Artikel, som til Overskrift har de Ord: »Professor Madsen paa Gled«. Han fremstiller her Sagen, som om Madsen talte om en »uvidende« Kristus og »uvidende« Apostle. Han mangler ganske Forstaaelse for de Motiver, som drev Madsen til at tale. Han har slet ikke Øje for Faren ved at lade Lægfolket vedblive i den Tro, at hver Enkelthed i Skriften er korrekt. I og for sig er det forstaaeligt, at Madsen paa Grund af denne Mangel paa Forstaaelse ikke følte Lyst til at svare Beck i hans eget Blad. Da han kort efter blev angrebet fra anden Side, og i en ganske anden Forhandlingstone, nemlig af Pastor Monrad i »Dansk Kirketidende«, foretrak han at lade sit Svar fremkomme dér, medens han i Annexet til Indre Missions Tidende kun lod indrykke en Henviisning til hans Svar det andet Sted²⁸⁾.

Men inden vi gaar ind paa Striden med Præsterne Monrad og Hoff, vil det være naturligt at omtale en Brevveksling mellem Madsen og Beck et halvt Aar senere, som ikke er uden Interesse, og som hidtil ikke har været kendt. Da Beck om Sommeren sidder nede i Brunnen i Schweiz,

drager Tankerne hjemad; han sammenligner »det katolske Væsen«, hvoraf han er omgivet, og »den ikke meget bedre aandelige Skikkelse«, i hvilken den reformerte Kirke fremtræder, med Forholdene hjemme i Danmark og glæder sig med ydmyg Tak til Gud over Livet i den danske Kirke. Dette bringer ham til at betænke det sørgelige i, at vi saa daarlig forstaar »at enes om det rige Gode, vi besidder«. Og herfra glider saa Tanken hen paa Mellemværendet med Madsen. »Jeg vilde gjerne gjøre mit til at udslette det Bitre og tage Braadden bort, som har saaret Dem«. »Det er en Hjertens Trang for mig, skjøndt jeg har svært ved at finde Midlet dertil. Thi hvad jeg skrev imod Dem, var ikke for at saare Dem, men *kun* for at værne om det for mig Største, Helligste og Dyrebareste. Da jeg læste Deres Udtalelser paa Reformationfesten, grebes jeg af en dyb Bedrøvelse, som vakte en Nidkjærhed hos mig, der maatte have Luft.« Han vilde saa nødig skrive mod Madsen. »Flere Gange under Arbejdet var min Pen ved at løbe bort fra Sandhed og Ærlighed af Hensyn til mine personlige Følelser overfor Dem.« Han indrømmer, at han ikke har skrevet i den Form, han burde, »men enhver kan jo kun skrive, som man kan. Jeg kan ikke skrive med de afrundede Former, som De kan«. Han viser Madsen hen til de slemme Følger, hans Ord kan faa i læge Kredse. Han minder om, at Anders Stubkjær engang udtalte, at Prøven paa en Tankes Sandhed var, om man kunde sige den til Menigheden. Han ønsker, at Guds Aand vilde overbevise Madsen om, at han aldrig burde have skrevet, som han skrev. Han maa m. a. Ord i Realiteten fastholde, hvad han har sagt. »Nu kan jeg kun sige: jeg vilde ønske, at jeg forstod den Kunst at have kunnet skrive det Samme i Indhold uden at have saaret Dem i Formen«. Han slutter med »et inderligt Ønske om, at det Venskab, som De selv fra først af har vist mig, ikke maatte være forstyrret for bestandig«²⁹).

Brevet er et smukt Vidnesbyrd om Becks Villighed til

at indrømme sine Fejl i Maaden, hvorpaa Angrebet havde fundet Sted, og om de venskabelige Følelser, han nærede for Madsen trods alt. Om disse Følelser vidner da ogsaa adskillige tidligere Breve fra Becks Haand. I et Brev fra 30. Maj 1881 paakalder han Madsens Hjælp i den vanskelige Sag, som dengang var oppe mellem Indre Missions Bestyrelse og nogle Præster fra Thy³⁰). »Jeg véd, at De har Hjerte for Missionen«. Og i andre Breve søger han paa andre Omraader tillidsfuldt til Madsens Hjælp. Men der er i Becks Brev stadig ikke det mindste Gran af Forstaaelse af, hvad der drev Madsen ind i den Kamp, som han med hele sin rolige og konservative Natur ikke kan tænkes at have kastet sig ind i med Lyst. Derfor kunde Madsens Svar heller ikke ventes at blive lutter Imødekommenhed.

Madsen begynder med »en oprigtig Tak« for Becks Brev. »Jeg har i min Ungdom modtaget uforglemmelige Indtryk gennem Deres trykte Prædikener; jeg mindes med Glæde venskabelige Berøringer mellem os, og jeg har den Dag idag en usvækket Bevidsthed om Deres Gjernings Betydning for det kirkelige Liv iblandt os«. Dog erklærer Madsen, at Becks Brev har været ham en Overraskelse. I de sidste Aar har han haft Indtryk af, at Becks Følelser for ham ikke længere var som tidligere, og blev derfor ikke overrasket over Becks Angreb. »Vistnok var dette Angreb i en ualmindelig Grad ærekrænkende for mig personligt og ubesindigt i Sagen selv. De fremstillede mig for det hele Land som et Menneske, der var ved at falde fra Troen, og som snart vilde afsløre sig som fuldbaaren Rationalist«. Og disse Anklager blev sendt ud i »Kredse, som vanskelig have Adgang til at danne sig en selvstændig Mening om disse Spørgsmaal, og som ere vante til at følge Deres Ord, der i dette Tilfælde lød saa vildledende som muligt. De udstrakte Skriftens Ufejlbarhed til Tøddel og Bogstav ogsaa i det, som ikke angaar Guds Rige«. »Jeg tillader mig at mene,

at De heller ikke selv har troet paa Sandheden af dette Standpunkt; thi at der er *historiske* Unøjagtigheder i Skriften, kan enhver Bibellæser overbevise sig om og er i det sidste Aarhundrede indrømmet selv af den orthodoxeste Theologi. Det er meget uforsvarligt at nægte det overfor Lægfolket og derved indbilde dette, at Kristendommen ikke kan taale Paavisning af disse Unøjagtigheder«. »Det er vor Pligt i Tider som de nærværende at oplyse Menigheden herom, og De har efter min Mening forsyndet Dem ikke blot mod mig, men mod den Menighed, som De selv siger, at Herren har givet Dem »at vogte«, ved at stemple dette som »Vantro« og som Bespottelse af Herren og Apostlene som »uvidende Mennesker«. En anden Sag var det, om De havde indskrænket Dem til at bestride den Udstrækning, hvori man vil anvende dette paa det gamle Testamente; saa kunde der have fundet en forstandig og forhaabentlig lærerig Forhandling Sted derom«. Naar Beck med Henvisning til Anders Stubkjærs Ord havde opfordret til at prøve sine Tankers Sandhed ved at sige dem til Menigheden, svarer Madsen med god Grund, at det er jo netop det, som han har gjort, og som har vakt Becks Misnag. »Thi den Forhandling, jeg har ført i Vinter i Dansk Kirketidende er ikke af anden Art end, at enhver nogenlunde oplyst Kristen *kan*, om han vil, sætte sig ind i den og danne sig en Opfattelse deraf«. Efter endnu nogle Bemærkninger udtaler Madsen følgende: »Jeg har omtalt dette vort Mellemværende saa udførligt, fordi De selv gjør det og derved nøder mig dertil. Ellers vilde jeg have kunnet nøjes med at sige, at jeg ikke føler nogen Fristelse til at bære Nag til Dem af den Grund. Thi dels har jeg saa længe nydt Menighedens Tillid, at jeg nu maaske kan have godt af at føle mig under dens Mistillid, og dels véd jeg, at enhver af os har en saa stor Gjæld baade til Gud og Mennesker, at det ikke klæder nogen at føle sig retfærdig selv under et nok saa uretfærdigt Angreb«. Til Slutning

udtaler Madsen følgende ligefremme og aabenhjærtede Kritik af den Tone, som Beck efterhaanden havde vænnet sig til at anslaa i sin Polemik. »De har, kjære Pastor Beck, faaet en stor og velsignelsesrig Gjerning iblandt os, og den er voxet med hvert Aar, som er gaaet. Men naar De ser paa Deres Udtalelser om kirkelige Spørgsmaal og Personer i de senere Aar, have de da været prægede af den rette Ydmyghed, Kjærlighed og Sandhed? Jeg kan ikke komme bort fra, at der er kommet noget Fremmed ind hos Dem, noget, som ikke tør findes i Forhandlinger mellem Kristne, noget, som minder altfor meget om den politiske Agitations Maade og Midler«. »Jeg beder Dem være overbevist om, at jeg ikke siger dette for at blande mig ind i andres Anliggender; thi jeg har nok i mine egne. Men naar jeg til enhver Tid maa misbillige alt Saadant, ogsaa naar det kommer fra Dem, er det mig om at gjøre, at De forstaa, at jeg ikke gjør det for at modstaa Dem personligt. Uden Deres Forstaaelse heraf vilde jeg have lidet Haab om Ven-skabets Bevarelse imellem os; men *med* denne Forstaaelse vil det sikkert altid vise sig, at hvad der skiller os, er ubetydeligt i Sammenligning med, hvad der forener os. Bevidstheden om at være enig i det Væsentlige, fremfor alt i Kjærligheden til den samme Frelser og i oprigtig Fastholden ved den samme kirkelige Bekjendelse, er stærk nok til at danne et uopløseligt Samfund²¹⁾.

Baade Madsen og Beck har i disse Breve paa smuk Maade givet Udtryk for Følelsen af Respekt og Ærbødighed overfor Modpartens Personlighed og Livsgjerning, samtidig med at de begge værdigt fastholdt deres Standpunkt, hvilket sidste var en naturlig Følge af, at de begge utvivlsomt var gaaet i Kampen, drevne af deres Samvittighed. Hvad man kan bebrejde Beck er kun dette, at han ikke forstod, at Madsen handlede ud fra nøjagtig det samme Motiv som han selv — ud fra en dyb Følelse af Forpligtelsesforholdet overfor den danske Menighed, i hvilken han gærne vilde

gøre en Tjenergerning. Madsen selv udtrykker det i et Brev saaledes: »Dog kan jeg ingenlunde angre, at jeg fremdrog Spørgsmaalet; thi det er min Overbevisning, at en af vore vigtigste baade theologiske og apologetiske Opgaver for Øjeblikket ligger paa dette Punkt; det er skjæbnesvangert for Kristendommen at gjøre den til ét med uholdbare historiske Paastande«³²). Hvis Beck havde forstaaet dette, at ogsaa Madsen vilde tjene den danske Menighed, vilde hans næste Angreb næppe have faaet en saa saarende Form.

Ogsaa dette Angreb vil det være naturligt at omtale, inden vi gaar over til den fra Grundtvigsk Side fremførte Kritik. Angrebet blev fremsat mundtlig paa det kirkelige Møde i Bethesda i Dagene 13.—15. Okt. 1896. Her førtes Torsdag d. 15. Okt. en Forhandling om »Den hellige Skrifts Brug i Hjemmet«, indledet af Højskoleforstander, Dr. Nørregaard og Pastor C. Asschenfeldt Hansen. Hverken i Indledningsforedragene eller i den første Del af Forhandlingen blev det bibelkritiske Spørgsmaal fremdraget. Først Vilh. Beck fremdrog det, — og under Form af et personligt Angreb paa det theologiske Fakultet. »Jeg kunde have Lyst til at spørge de theologiske Professorer: Læser I Eders Bibel paa Knæ? Gjorde I det altid, saa var I vist ikke saa kritiske, som I nu er«. Han mener, at man ad den Vej kan blive færdig med de historiske Uoverensstemmelser. »Hvad skal vi da gøre? Paa Knæ, min Fa'er! Hvad skal jeg gøre, naar jeg træffer Uoverensstemmelser? Paa Knæ, min Fa'er! Det kan se saadan ud, men det er mig, der læser fejl«. Og han ender sit Indlæg med at gentage: »Paa Knæ, Professorer, for den hellige Skrift.«

Dirigenten paatalte Tonen i Becks Angreb og gav derefter Ordet til Madsen. Denne ytrede bl. a.: »Jeg maa vel have Lov til selv at vide bedre Besked om mit Forhold til den hellige Skrift end Pastor Beck; og jeg tør sige, at den Følelse at være paa Knæ overfor den hellige Skrift, har været mig en daglig Gjæst fra min Ungdom af; jeg

lader mig ikke afdisputere af selvbestaltede Dommere, at jeg fuldt ud kjender den dybe Ærbødighed for den hellige Skrift«. Men, siger han kort derefter: »just det at læse sin Bibel paa Knæ gjør lydhør for, hvad der er sand Kritik«. Man paadrager sig et stort Ansvar overfor Kirkefolket ved at tie. »Hvad bliver Følgen, hvis det en skøn Dag trænger ud i Menigheden, at det var falsk Oplysning?« »Man forlangte i sin Tid, at vi skulde tale; og hvis vi havde tiet, kunde man vel have Ret til at kalde os »stumme Hunde, som ikke holde Vagt«.«

En smuk personlig Bekendelse aflagde i Forhandlingens Løb ogsaa et andet Fakultetsmedlem, Professor J. C. Jacobsen. Biskop Rørdam og endnu kraftigere nuværende Stiftsprovst Ussing viste Angrebet paa Fakultetet tilbage som uberettiget. Den sidstnævnte udtalte: »Jeg var selv med den første Dag, Professor Madsen besteg Kathederet, og jeg mindes det fra de Dage som et nyt Lys og en ny aandelig Luftning, der kom over det theologiske Studium«. Saa længe vi har saadanne Mænd som Madsen og Fr. Nielsen i Fakultetet, »maa det ikke taales, at der siges ud over Landet, at vi har et vantro Fakultet. Lad os takke Gud for, at vi har saadanne Mænd«. ³³⁾ Men ikke desto mindre blev det alligevel det, som nu en Tid kom til at lyde ud over Landet. Vilh. Becks Omtale af Bethesdamødet i Annexet til den Indre Missions Tidende maatte tjene til at befordre Mistæneliggørelsen ³⁴⁾. Man kan ikke andet end undre sig over, at Beck saa lidt formaaede at veje sine Ord og beregne Virkningen af dem. Thi selv *kan* han jo ikke have ment dem, saaledes som de lød. Kun ganske faa Aar efter, da Madsen blev Formand for Københavns Indre Mission (1899), hilser han ham jo Velkommen i denne Stilling, taler om ham som en Mand, »der jo selv er udrunden af en Indre Missions Vennekreds i Vestjylland og har vist, at han er blevet sit Udspring tro med et varmt Hjærte for Missionens Arbejde«, og slutter med Haabet

om, »at dette Valg maa bidrage til at bevare og fæstne det gode Forhold, som er bragt i Stand mellem Kjøbenhavns og Danmarks Indre Missions Arbejde«³⁵). Beck maatte jo være klar over, at Madsen ikke havde skiftet Mening; i Mellemtiden (1898) var det ovenfor omtalte Skrift om Kenosis-Læren udkommet. I Becks sidst anførte Udtalelse ligger der m. a. Ord faktisk en Indrømmelse af, at det af Madsen hævdede Standpunkt fuldt ud er foreneligt med Bevarelse af Kristentroen og den lutherske Kristendomsopfattelse. Men i saa Fald havde Becks Angreb utvivlsomt en langt mere skurrende Klang, end der egentlig svarede til hans egen inderste Mening.

Om Følgerne af Becks Angreb og om, hvorledes Madsen bar disse Følger skal der senere blive Tale. Vi maa først atter gaa lidt tilbage i Tiden og dvæle ved Angrebene fra Grundtvigsk Side. Som allerede ovenfor sagt, blev de fremført i en ganske anden Tone; de blev indledede ved et venligt privat Brev fra Pastor Monrad³⁶). Fra først til sidst gælder det om alle Indlæg i denne Debat, at de kan afgive Eksempel paa, hvorledes en broderlig og saglig Forhandling bør føres. Det var derfor heldigt, at Pastor Hoff fik den Tanke³⁷) ved Forhandlingens Afslutning at faa Monrads, Madsens og hans egne Indlæg samlet i et lille Skrift »Om den gammeltestamentlige Kritik« (1895), hvorved de blev let tilgængelige. Endnu den Dag idag kan det lille Skrift betegnes som et af de mest lærerige Skrifter for dem, som ønsker Klarhed over de forskellige mulige Standpunkter i det bibelkritiske Spørgsmaal.

I Modsætning til Beck kan Monrad slutte sig til Kenosis-Tanken. Derfor betonedede han straks i sit første Indlæg, at hans Divergens fra Madsen først begynder, naar Madsen kan tænke sig, at Kristus ikke blot har aflagt Alvidenheden, men ogsaa iført sig en urigtig historisk Viden. Kristus maatte jo saa være »en ren Sinke mod de Tænkere i Hedenskabet, hvis Stolthed det var at vide, at de intet vidste« (S. 18).

Dette Forhold mente han tillige maatte stride mod Tanken om Kristi Syndfrihed. Madsen svarer hertil, at Begrebet Syndfrihed ligger i et helt andet Plan; det er et religiøst, etisk Begreb; et Menneskes større eller mindre Viden om fysiske eller historiske Forhold kan ikke forhøje eller forringe hans etiske eller religiøse Værd. Og hvad det første Punkt angaar, erklærer han Sammenligningen med Hedenskabets Stormænd for uberettiget, idet Madsens Tanke er denne, at Kristus var sig sin Videns Ufuldkommenhed paa de omtalte Punkter fuldt bevidst; han gav sig derfor heller aldrig ud for at være Lærer paa vedkommende Omraader. En fuldkommnere Viden paa saadanne Omraader vilde endog have virket forstyrrende paa hans Gerning, idet han, hvis han havde udtalt andre Anskuelser om Naturen eller Historiens Gang end de gængse, kun vilde have opnaaet, at Debatten med Modstanderne var blevet ført over paa disse Omraader, — og dermed bort fra den centrale Forkyndelse, som det var hans Opgave at bringe. — De følgende Indlæg fra begge Sider udformer blot de forskellige Standpunkter lidt nærmere. Monrad udtaler, at han maa fastholde Troen paa, at *de* historiske Forhold og Begivenheder, som Jesus omtaler og anerkender, maa være rigtige. Han optager et Udtryk fra Martensen om »Jesu hellige Natursikkerhed«. Han kan slet ikke tænke sig, at Jesus uden videre »er gaaet ud fra« sin Samtids Viden paa noget Punkt. Hoff peger paa Umuligheden af at udtrykke Grænsebestemmelser, saa at Indrømmelsen af, at der kan være noget urigtigt i Jesu Oplysninger, vil faa store Konsekvenser. Taler man om, at Jesus har afført sig Alvidenheden, maa man i hvert Fald tilføje, »for saa vidt som han ikke skulde bruge den«. Og han maatte have Brug for den, naar han skulde *udtale sig* om et eller andet Spørgsmaal, — hvoroverfor Madsen atter pointerer, at Kristus i visse Tilfælde saa lidt havde Brug for den, at dens Besiddelse meget snarere vilde have indvirket forstyrrende

paa hans Gerning. Men Madsen vil ikke bruge Udtryk-
kene: »Kristus har fejlet« eller »har været uvidende«, thi
Ordet »fejle« giver »den falske Forestilling, at han skulde
være blevet bedraget af sin Ikke-Viden, i Stedet for, at
han selv har kendt og villet den« (S. 73). — Madsen viser
endvidere advarende hen til, at vi, selv om vi kunde tænkes
at ville ønske det, ikke *kan* stanse den videnskabelige, hi-
storiske Undersøgelses Gang (S. 88). Og »det vilde være
Mangel paa Ærbødighed og Tro overfor Skriften, om vi
vilde mene, at den trængte til at forsvares ved Kunster og
Udflugter, som ingen vilde anvende overfor nogen anden
Bog« (S. 24). Naar Monrad har talt om en optrækkende
Kløft mellem Menigheden og dens lærde Teologer, svarer
Madsen, at han ikke tror paa en saadan Kløft, thi de lærde
Teologer »høre jo ogsaa til Menigheden og have Sansen
for, hvad der kan forenes med vor Tro, tilfælles med andre
Kristne« (S. 91). Men Madsen er ganske vist klar over,
at det vil »tage Tid«, inden den Erkendelse, han kæmper
for, vil trænge igennem i Menigheden.

De Aar, hvor Striden stod paa, var svære Aar for Mad-
sen. Vel fik han stærk Tilslutning fra mange Sider. En
særlig Glæde var det for ham, at Biskop Stein just i de Aar
traadte frem med et »Aabent Brev« til Vilh. Beck, i hvilket
han anklagede ham for hans bestandige Mistænkeliggørelse
af den københavnske Indre Mission og dens Arbejde, og
at han endvidere i sin Replik overfor Becks fra et sagligt
Synspunkt set intetsigende Svar udvidede Anklagen til i
det hele at gælde Becks mange »rappe Domme, uoverlagte
Paastande og højst utilbørlige Ord«³⁹). Der er ingen Tvivl
om, at Stein hermed tænker ogsaa paa Becks Optræden i
den bibelkritiske Strid. I et privat Brev til Madsen i de
Dage udtaler Stein følgende Ord: »Afredningens Tid maa
og skal begynde; det er vor Pligt mod Kirken, som ikke
maa tyranniseres af Enkeltmand«³⁹). Madsen modtog og-
saa fine og kønne Breve fra Lægfolk. Særlig kan fremhæves

et fra Diakonissestiftelsens Forstanderinde Søster Sophie, som vel har svært ved at følge ham i alt, men takker for det Indtryk, hun i hans Person har faaet af »en ægte troende, Gud-viet Personlighed«⁴⁰). Men paa den anden Side fik han i rigeligt Maal Mistilliden at føle ogsaa gennem private Breve. Sikkert har det især gjort ham ondt, naar man ikke blot i Annexet til Indre Missions Tidende talte om Forbøn for ham i Anledning af hans Optræden, men naar hans Broder meddelte ham, at Indre Missions-Vennerne i hans Fødesogn bad for ham som for den vildfarne Søn⁴¹). I en bitter Stund har han paa et Stykke Papir henkastet den Bemærkning, at en ærlig Mand næppe vilde være taknemmelig for en Forbøn om, at han ikke maatte henfalde til Tyveri, og han ser i Forbønner af den Art »et godt Exempel paa, til hvilken Heflighed Sindene kunne op-hidses, naar man løber efter Stikord og Bagvaskelser uden at undersøge Sagen«. Til Jacobi skriver han: »Det er mig en meget fremmed Situation at angribes som en Troens Nedbryder og en formummet Rationalist«⁴²). Men han ang-rer selvfølgelig ikke noget Øjeblik, at han har talt frit ud. Paa en Lap Papir fra den Tid fandt jeg følgende Ord: »Trods saadanne Erfaringer kan jeg dog ingenlunde for-tryde, at jeg har udtalt mig om denne Sag. Det hører til en Professors Embede, at han skal fremfor andre holde Øje med, hvad der kan tjene til Klarhed paa vor Troes-erkjendelses Omraade. Og jeg har for stor Respekt for dette Embede til, at jeg ikke i Udøvelsen deraf skulde kunne finde mig i ærekrænkende Bagvaskelser«.

Han udtaler ofte i Breve den Tanke, som han i det Side 116 omtalte Brev til den senere Biskop Gabriel Koch⁴³) ud-trykker paa følgende Maade: »det er min Overbevisning, at en af vore vigtigste baade theologiske og apologetiske Opgaver for Øjeblikket ligger paa dette Punkt; det er skjæbnsvangert for Kristendommen at gjøre den til ét med uholdbare, historiske Paastande«. Men lige saa klar

er han over: »at Størstedelen af vort Lægfolk, som vi altfor længe have ladet leve i den Tanke, at Inspirationen omfatter ethvert Bogstav i den hellige Skrift, vistnok aldeles ikke for Tiden er modtageligt for en saadan Drøftelse«. Derfor fremsætter han i samme Brev den Overbevisning, at den hele Strid kun er en »Forpostfægtning«, — et Udtryk, han ogsaa i andre Breve vender tilbage til. Vi nærmer os »en Kamp mellem en uandelig, bogstavbunden og den virkelig reformatoriske Kristendomsopfattelse«.

Jeg ser ikke rettere, end at Madsens Kenosis-Lære og hans Optræden i den bibelkritiske Strid har haft vidtrækkende Betydning for Udviklingens Gang indenfor den danske Kirke. Naar en Personlighed som Madsen med hans dybe Indlevethed i og Ærbødighed for Skriften kunde hævde Kritikens principielle Berettigelse, saa maatte selv den mest inkarnerede Modstander efterhaanden faa Øjnene op for, at et historisk-kritisk Bibelsyn ikke er uforeneligt med levende Kristentro. Madsens Indgriben i Striden har bidraget til, at Modsætningerne og Kampene herhjemme om den Sag ikke blev fuldt saa skarpe som mange andre Steder. Efterhaanden tilegnede den yngre Slægt af Teologer og nogle Kredse af Lægfolket sig rent uvilkaarligt et mere historisk Syn paa Biblen, end der tidligere var raadende. Madsen havde vistnok Ret i, at det ikke var nødvendigt oftere at optræde polemisk i det Spørgsmaal; det var visere at lade Udviklingen gaa sin stille Gang. Ved altfor ofte at slaa paa de bibelkritiske Strænge vilde man kun opnaa at frembringe det urigtige Indtryk, at man ansaa det Spørgsmaal for et centralt Spørgsmaal indenfor selve den kristne Forkyndelse. Der er Forhold, hvor det blot gælder om at tale klart, naar man taler, — ikke om at man taler ofte. Og det lader sig ikke nægte, at han nu klart havde givet tilkende, hvor han stod.

Endnu engang — i Slutningen af sin Professortid — fik Madsen Anledning til en kort Udtalelse om det cen-

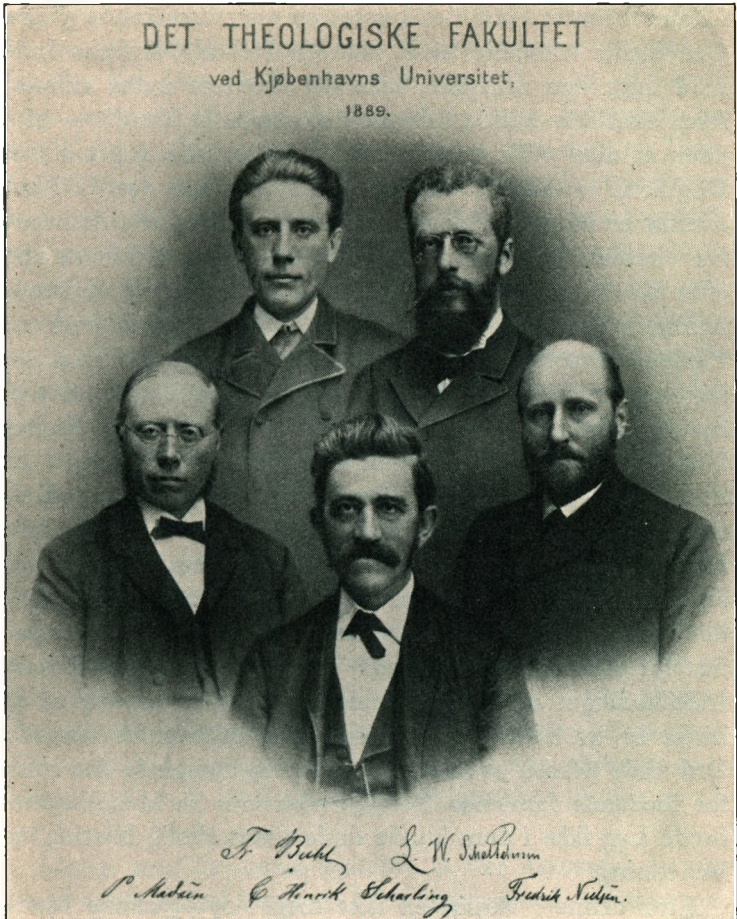
trale i sin Kristendomsopfattelse. Tiderne var nu i mange Henseender forandrede. Han maatte nu opleve det, som jeg i Universitetets Aarsskrift 1911, da jeg skulde skrive et Mindeord om Madsen, udtrykte saaledes: »En Dogmatiker vil næppe nogensinde kunne repræsentere mere end ét af de hastig skiftende Udviklingsstadier, som kendetegner denne Disciplin«. Og dog kan man — ikke mindst naar man kommer fra en Undersøgelse af Udviklingsgangen i Madsens Tænkning og de bærende Motiver bag hans Grundanskuelse — ikke andet end med Forundring konstatere, at Forskellen mellem »det nye«, som nu trængte sig frem, og Madsens Standpunkt var saa relativ ringe. Der var en temmelig dyb Kløft mellem Madsens Teologi og den Ritschl'ske Teologi, som herhjemme gennem mange Aar havde haft en fremragende Repræsentant i Dr. Krarup, men Modsætningen mellem Madsen og *det nye*, som gav Anledning til Madsens lille Skrift: »Den danske Teologi og Fremtiden« (1907), synes ikke at være meget dyb.

I det nævnte lille Skrift begynder Madsen med en kort Udredning af dansk Teologis Indsats gennem Mænd som Mynster, Grundtvig, Clausen, Martensen, Kierkegaard og Rasmus Nielsen. Der er en dansk Linie heri, som Madsen ønsker bevaret. Iøvrigt foretager Madsen i Resten af Bogen et Opgør med Ritschls Teologi og derigennem indirekte med de nye Mænd, han tager Sigte paa, — som imidlertid højst kan siges at være mere eller mindre paavirkede fra Ritschl, men ingenlunde at være Ritschlianere. Blandt andre havde Madsen sikkert Professor Ammundsen for Øje, som Aaret i Forvejen havde udsendt sit lille Skrift: »Menigheden og Theologien«.

I sit Opgør med Ritschl udtaler Madsen, at det ikke saa meget er hans Principer som hans Benyttelse af dem, han maa bekæmpe. »Det er meget fortræffeligt at have taget den klare, principielle Afstand fra al Rationalisme med den Sætning, at Gud kun erkendes i Kristus; men saa kommer

det rigtignok an paa, hvem Kristus er, og hvad han har at sige os: dette kan indskrænkes saaledes, at det ikke bliver meget forskelligt fra, hvad Rationalismen lærer« (S. 21). Ligeledes vil det efter Madsens hele Teologi være indlysende, at han fuldt ud kan være med til at understrege Kravet om den subjektive Tilegnelses Alvor og Inderlighed. Men naar man hævder, at »den enkelte maa gøre sin subjektive Erfaring til Norm for, hvad han kan lade gælde som sand Kristendom«, saa vil efter Madsen Følgen blive, at der bliver »lige saa mange Slags Kristendomsindhold som Individier«, og hans Svar lyder: »Det er rigtigt, at der i de nye Tider kræves et inderligere Forhold mellem objektivt og subjektivt, at der maa slaas Bro fra det første til det sidste. Den upersonlige, intellektualistiske Systembygnings-tid er omme. Men det objektives Virkelighedsfylde skal ikke trænges tilbage eller fordunkles, men vedblive at være det anførende i Tilegnelsen«. »Selv naar den enkelte endnu ikke alle Vegne formaar at se det objektives Frugtbarhed, saa lader han ikke alt saadant ligge eller omformer det efter sin Tilegnelsesevne, men han fordyber sig deri med al Villighed og Alvor«. »Han begærer intet højere end at kunne fremstille Kristendommen i uforvansket Renhed og-saa ud over det Punkt, hvortil hans egen Erfaring er naaet«. »Naar Menigheden trænger til en Lærefremstilling som Vejledning for et sundt Kristenliv, saa er det ikke de enkeltes famlende Tilegnelse, den ønsker, med individuelle Indblandinger og Forvanskninger, men en omfattende Fremstilling af den apostolske Kristendom, bekræftet gennem deres Erfaring, som gennem Tiderne har været dybest og sundest indlevede deri« (S. 26—29).

Naar jeg antydede, at jeg ikke kunde finde nogen dyb Modsætning mellem Madsens Teologi og den yngre Generations, saa var der i hvert Fald en Del af de unge selv, der havde eller senere fik en lignende Følelse. Professor Ammundsen har nogle Aar senere udtalt, at der maaske

Det teologiske Fakultet i 1889.

var dem, som en Tid følte Modsætningen stærkere end den var. Maaske mere talende endnu er følgende Udtalelse af ham overfor Madsen. »Hvis vi arbejdede med praktisk Forkyndelse, vilde den theologiske Forskel ikke mærkes meget dér«⁽⁴⁴⁾. Saa vidt jeg kan skønne, ligger Modsætningen især paa to Punkter, som Madsen just i de ovennævnte

Citater berører. For det første var den daværende yngre Generation tilbøjelig til at lade en Del af Skriftens Indhold ligge hen utilegnet, lade det »henstaa indtil videre«, fordi man ikke kunde tillægge det personlig Værdi, — ofte uden at man vilde benægte det. »At udelade noget af sin Dogmatik er ikke det samme som at benægte det«⁴⁶). Heroverfor er Madsens Ideal det, som han udtrykte i de ovenfor citerede Ord om, at den Kristne energisk bør stræbe efter at fremstille og saa vidt muligt tilegne sig Kristendommen i dens uforvanskede Renhed ogsaa ud over de Punkter, hvortil han er naaet ved personlig Erfaring, — saa meget mere som der jo altid vil være Punkter i den nytestamentlige Forkyndelses Indhold, der efter Sagens Natur slet ikke kan gøres til Genstand for »Erfaring«. Et Sted i en Optegnelse har han udtrykt det saaledes: »Kristendommen er rigere end min Erfaring; derfor har jeg ikke Ret til at omforme den efter min Tilegnelses Omfang, der altid er individuelt begrænset«. — Og for det andet havde den unge Slægt faaet en overvejende og stærk Interesse just for »de enkeltes faflende Tilegnelse med individuelle Indblandinger og Forvanskninger«, — hvorved dog er at bemærke, at heller ikke Madsen med de ovenfor citerede Ord vilde udtale, at han selv personlig manglede Interesse for saadanne faflende Forsøg, men kun at Menighedens brede Lag ikke i dem kunde finde tilstrækkelig Næring og Vejledning.

Naar denne i Realiteten ikke meget dybtgaaende Mod-sætning alligevel ofte følte som ret stor, hang det vistnok, som allerede tidligere udtalt (S. 106), hovedsagelig sammen med Madsens Fremstillingsmaade. Som tidligere fremhævet formaaede Madsen at tilegne sig og med sin dybe Fromhed at gennemtrænge en usædvanligt omfattende Del af den nytestamentlige Forkyndelses Indhold. Naar han foredrog Dogmatiken, sporede Deltagerne overalt hans dybe Grebethed, — ogsaa hvor det drejede sig

om Spørgsmaal, hvis Betydning for det personlige Kristenliv mange indenfor den yngre Slægt havde svært ved at faa Øje for. Det kunde derved komme til at se ud for de unge, som om Madsen tillagde alt lige stor Betydning for den Kristne. Og dette kunde virke paa dem som et Tryk. Dertil kom, at Madsen kun i meget ringe Grad indviede de unge i de mange pinlige Overvejelser, som hos ham selv var gaaet forud, før han naaede til sit Standpunkt. Hans skriftlige Efterladenskaber vidner tilfulde om, at han selv havde haft Blik for alle Vanskeligheder, og at disse meldte sig for ham i deres fulde Omfang, hvergang han vendte tilbage til Beskæftigelse med det samme Spørgsmaal. Men han indskrænkede sig i sin Fremstilling i for høj Grad til at meddele det Standpunkt, han var naaet til, i Stedet for at give de unge Indblik i de Veje, ad hvilke han havde naaet til det. Han handlede sikkert her bevidst ud fra pædagogiske Grunde. Men det vilde utvivlsomt have været at foretrække, om han i noget højere Grad havde ladet de unge se ind i sit Værksted. I saa Fald vilde de unge ogsaa have erkendt, at de Realiteter, som skilte mellem dem og den aldrende Professor, ikke var saa store. — At Madsen ingenlunde tilsigtede at lægge noget Tryk paa de unge eller ønskede uselvstændig Tilegnelse, har allerede hans ovenfor (S. 106) citerede tydelige Udtalelser afgivet et tilstrækkeligt Bevis paa.

Løvrigt maa det ogsaa betones, at der bestandig — lige til de sidste Aar af Madsens Lærervirksomhed — var mange unge, som følte sig dybt grebne og stærkt paavirkede af ham. Herom vidner adskillige Breve. Og et karakteristisk Vidnesbyrd om, hvor hurtig Tiderne skifter, er det, at der allerede i nærværende Øjeblik indenfor Dogmatiken gør sig et nyt Omslag gældende, og dennegang atter i Retning af en langt stærkere Betoning af det objektive Moment. Den nuværende unge Slægt har en stærk Følelse af, at den »vurderende« Subjektivitet let kan komme til at gøre sig skyldig

i Anmasselse, naar den staar overfor den almægtige Gud og hans Aabenbaring. Men vi bør ikke undre os over disse Svingninger; det bestandig uligevægtige Forhold mellem det objektive og det subjektive Moment indenfor Kristendomsforstaaelsen vil sikkert vedblive at være en Uro vækkende Faktor indenfor Udviklingen. Det Forsøg, Madsen i sin Teologi har gjort paa, som jeg ovenfor udtrykte det (S. 93), at gennemføre begge disse Momenter tilbunds, vil længe bevare sin Interesse.

Fremstillingen af Madsens teologiske Produktion kan ikke afsluttes, uden at det for Fuldstændigheds Skyld er omtalt, at han har offentliggjort endnu to mindre Arbejder. Det ene er et lille Skrift om »Bornholmerne«. Madsen havde i et Konventsforedrag 1879 talt om det lille Samfund, der selv kalder sig »Luthersk Missionsforening til Evangeliets Fremme«, men som populært benævnes »Bornholmerne«. Foredraget blev trykt i »Dansk Kirketidende« (1880) og adskillige Aar efter (1886) udgivet som et selvstændigt lille Skrift inden for Frederik Nielsens »Smaaskrifter til Oplysning for Kristne«. Anledningen til Skriftet var den ivrige Propaganda, som Samfundet den Gang drev. I Tidens Løb er Modsætningen mellem »Bornholmerne« og Folkekirken blevet ringere og ringere.

Det andet Skrift, som endnu maa omtales, udgav Madsen som Rektor i Aaret 1904: »Ordinationens Betydning inden for den lutherske Kirkeafdeling«. I nær Tilknnytning til Grundtankerne i hans tidligere Arbejder om det almindelige Præstedømme og om Embedet gør han her gældende, at Ordinationen ikke kan betegnes som en absolut Nødvendighed. Ganske vist tager han ogsaa Afstand fra den Underkendelse af en Ordinations Betydning, som til Tider er kommet frem inden for nogle af de protestantiske Kirkesamfund; herved vilde man gøre Uret mod Embedet. Men han vender sig med endnu større Bestemthed mod den katoliserende Overvurdering af Ordination og Embede, som

Gang paa Gang kommer frem ogsaa paa protestantisk Grund. Han fremhæver det som »et slaaende Bevis for Luthers fribaarne, aandelige Sundhed«, at han paa ingen Maade vilde overføre den apostolske Succession i sine Menigheder, skønt det havde været muligt, da nogle romerske Biskopper havde sluttet sig til Reformationen. »Vi behøver kun at betænke, hvilken Tilbøjelighed der i vor Tid har været inden for det lutherske Samfund til trods hans klare Holdning at komme ind paa Successionstanker, for at se, hvor forvirret Sagen vilde være blevet, hvis han var gaaet paa Akkord med de modsatte Principer. Det er hans Ære paa dette som paa alle andre Punkter at have hævdet Ordet og Aanden som de kirkelige Livskilder i Modsætning til dem, der vilde binde Livet til Institutionernes udvortes Former« (S. 53). — Paa den anden Side har der fra Menighedens første Tid været knyttet en Indvielseshandling til Embedets Overtagelse; men dens væsentlige Betydning maa søges i den til Forbønnen knyttede Velsignelse.

Hvad Madsens Forelæsningsvirksomhed angaar, kan der endnu fremhæves, at han ogsaa har holdt en Del Forelæsninger over specielle Æmner, — ikke blot saadanne, som senere blev udførligere behandlede i hans trykte Bøger, men ogsaa over andre Æmner. Han holdt bl. a. to Gange en Forelæsning over Schleiermachers Teologi (i 1880 og 1887). Man læser endnu den Dag idag denne Forelæsning med stor Interesse. Den vidner om dyb Indlevethed i og stor Forstaaelse af Schleiermachers Tanker; den er udarbejdet paa Grundlag af en omfattende Literaturbenyttelse. Man kan kun beklage, at de mange andre Opgaver, som meldte sig, hindrede ham i at faa den udgivet⁴⁶). — Endelig fortjener det at omtales, at da den ny Undervisningsform »Laboratorieøvelser« kom frem herhjemme, tog Madsen trods sin fremskredne Alder ogsaa den i Brug og holdt i to Semestre Øvelser over Ritschls Teologi.

En Universitetsprofessor kan som Regel ikke indskrænke

sig til at virke som Lærer og Forfatter inden for sin Videnskab. En Række andre Krav melder sig. Til en teologisk Professor vil der saaledes let komme Opfordringer til at medvirke ved Løsningen af de mange Opgaver og Vanskeligheder, som det praktiske Kirkeliv frembyder. Til Madsen kom disse Henvendelser i en saa ualmindelig Grad, at hans Indsats paa dette Punkt bør behandles i et særligt Afsnit. Her skal der kun tales om hans Medvirken paa saadanne Omraader, der stod i mere umiddelbar Forbindelse med hans Universitetsgerning.

Kun én Ting, som berører det praktiske Menighedsliv, skal her omtales, nemlig den store Indflydelse, som han i en Række af Aar havde paa kirkelige Embedsbesættelser. Dette Forhold begyndte meget tidligt, idet Ministeriets Embedsmænd baade mundtligt og skriftligt henvendte sig til ham. Især findes der en Mængde Breve til Madsen fra Departementschef Jonquières. Hvor megen Pris Madsen satte paa denne fine og noble Personlighed, erfarer vi gennem et Brev til Prof. J. L. Ussing, i hvilket Madsen i Anledning af Jonquières' Død udtaler følgende: »Man maatte beundre hans rene og varme Hjerte og den Samvittighedsfuldhed og fine Forstaaelse af de aandelige Ting, hvormed han arbejdede i Styrelsen af Kirken«⁴⁷). — Der er heller ingen Tvivl om, at Madsen udviste stor Samvittighedsfuldhed med Hensyn til de Raad, han gav, baade til Ministeriet og til Biskopperne, — thi ogsaa fra disse fik han ofte Henvendelser. Ikke blot stræbte han efter at erhverve sig et grundigt Skøn om de omhandlede Personer, men ogsaa solid Viden om de aandelige Forhold i de Sogne, hvor Ansættelse skulde finde Sted. Naar Madsen senere ofte lagde for Dagen et overraskende Kendskab til Danmarks »kirkelige Geografi«, — et af Madsen selv benyttet Udtryk, — d. v. s. til de religiøse Forhold i de forskellige Egne af Landet, saa var dette Kendskab dels blevet vundet, dels

blevet forøget gennem hans Virksomhed som Raadgiver ved Embedsbesættelser.

Dette Forhold til Ministeriet var en medvirkende Grund til, at Madsen saa ualmindelig tidlig (1878) modtog Ridderkorset, hvilket voldte ham selv mange Betænkeligheder. »Jeg kan ikke finde andet end, at den (o: denne Anerkendelse) er for stor og derfor kan opfordre enhver mindre Venligsindet til grundet Misbilligelse«. Men han trøster sig med, at »ogsaa dette kommer fra den Haand, der leder vort Livs Skjæbner i Smaat og Stort«. Selvfølgelig maa man ikke i Fremhævelsen af Anerkendelsens Størhed lægge den Forstaaelse ind, at Madsen skulde betragte en saadan ydre Æresbevisning som noget i sig selv betydningsfuldt. Til andre Venner skriver han: den Slags maa snarere henregnes til »videri« end til »esse«⁴⁶). Anderledes har Madsen aldrig set paa den Slags Ting; men han følte sig ilde tilmode ved paa usædvanlig Maade at foretrækkes fremfor andre.

I første Linie vil en Universitetslærer ved Siden af sin Lærer- og Forfattervirksomhed have en Række Pligter at opfylde som Fakultetsmedlem. Sikkert alle Madsens Kolleger ned gennem Tiderne har faaet et stærkt Indtryk af den Samvittighedsfuldhed, hvormed han varetog alle Fakultetsforpligtelserne. Da han traadte ind i Fakultetet, var to af Medlemmerne, C. E. Scharling og Hermansen, meget gamle; C. E. Scharling tog Afsked allerede i 1876 (døde i Aaret 1877). Det voldte en Del Vanskelighed at finde en Efterfølger; man rettede underhaanden Henvendelser til adskillige om at søge Embedet; efter Afslag fra flere blev Resultatet, at H. V. Sthyr, den senere Biskop, ansattes⁴⁹). Den 9 Febr. 1877 døde Hammerich, ved hvilken Lejlighed Fredrik Nielsen kom ind i Fakultetet. I Aaret 1882 afløstes Hermansen af Buhl, saa at Madsen i Løbet af faa Aar rykkede op til at være Fakultetets næstældste Medlem i Henseende

til Anciennitet. Der er iøvrigt ingen Grund til at omtale de mange paafølgende Forandringer i Fakultetets Sammensætning i Madsens Tid. Der er kun Grund til at fremhæve, at Madsen næsten altid stod i et godt personligt Forhold til de Mænd, der i Tidens Løb var hans Kolleger. Det er en kendt Sag, at der i den første Snes Aar af Madsens Professortid fra Tid til anden herskede nogen Spænding inden for Fakultetet. Navnlig traadte Modsætningen mellem C. H. Scharling og Fredrik Nielsen enkelte Gange stærkt offentlig frem gennem polemiske Smaaskrifter. Men naar Pastor Varming i Fr. Nielsen-Biografien taler om den Mulighed, at »Spændingen i Fakultetet« ved en særlig Lejlighed kunde have ført til et Brud, »som vilde have tvunget Fredrik Nielsen ud«, saa viser en om vedkommende Sag eksisterende Brevveksling, at Fr. Niensens Bedømmelse af Situationen, som Varming holder sig til, var farvet af hans Tilbøjelighed til at lade sig lede af en Stemning eller til at se for mørkt paa en Situation, — en Tilbøjelighed, som han forøvrigt selv erkendte Tilstedeværelsen af, hvad adskillige smukke, om sand Selverkendelse vidnende Udtalelser af ham, som Varming i samme Sammenhæng fremdrager, tydelig viser. Der var ingen i Fakultetet, som ønskede hans Udtræden⁵⁰). — Ogsaa i de sidste Aar af Professortiden forstod Madsen at knytte de unge Kolleger til sig; tilstedeværende Forskelle i Anskuelser kastede ikke den ringeste Skygge over det personlige Forhold.

En Universitetslærer bør ikke blot føle sig som Fakultetsmedlem, men bør have Samfølelse med det hele Universitet. Dette havde Madsen i høj Grad. Han var gennemtrængt af Overbevisningen om, at det for hver enkelt Videnskab er af Betydning, at dens Dyrkere er besjælede af en saadan Samfølelse. »Den enkelte Videnskab maa dyrkes i Bevidstheden om at være Led i Videnskabens Hele«, udtaler han i Rektortalen ved Kongens Fødselsdag 1904. Og ganske særlig laa det ham paa Sinde, at Teologerne havde

denne Samfølelse. I de Ord, han rettede til Studenterne efter sin Udnævnelse til Professor, advarer han indtrængende mod Teologiens Isolation. En saadan Isolation »er frygtelig farlig. Gud bevarer nok alligevel sin Kirke, men Følgen bliver: en *bornert* Kristendom«. — Og mange Aar senere udtaler han i en Indledningsforelæsning for de unge Teologer: »Erfaringen af Glæden ved det intellektuelle Arbejde — det var den, der stiftede Universiteterne . . . Universitetet er den Lejr, i hvilken alle de, der har anvendt deres Ungdom til at øse af Ideernes Kilde, har gjort Tjeneste. — Vi Teologer kan ikke nøjes med en ringere Uddannelse«.

Kollegerne ved Universitetet forstod da ogsaa at vurdere Madsens Samfølelse med de andre Fakulteter. Mange administrative Hverv blev ham betroet. To Gange (1889—90 og 1903—04) var han Universitetets Rektor. Selv Kolleger, der stod Madsen meget fjærnt i Livsanskuelse, vidste at vurdere ham som Universitetsmand og Akademiker. Nogle Aar efter hans Død fik dette et slaaende Udtryk gennem en Udtalelse af Prof. Carl Jul. Salomonsen. Man kan vel vanskelig tænke sig nogen større Individualitetsforskel end den, som raadede mellem Salomonsen og Madsen, heller næppe nogen større Forskel baade med Hensyn til det Samfundsmilieu, i hvilket de var opvoksede, og med Hensyn til Livsanskuelse. Desuagtet aflægger Salomonsen følgende Vidnesbyrd i Studenterbladet: »Akademisk Ugeblad«: »Peder Madsen og jeg plejede i Konsistorium som Regel at stemme paa samme Side i Universitetssager til Trods for, at vi hørte hjemme i helt modsatte politiske og religiøse Lejre. Grunden var maaske den, at vi som jævnaldrende Oldtidslevninger endnu begge besad noget af den akademiske Standsfølelse, som — efter hvad De, Hr. Redaktør! forleden udtalte i Studenterforeningen — ikke længere besjæler de danske Studenter«⁶¹).

To Gange blev Madsen tilkaldt som sagkyndig ved Be-

sættelse af Professorater i Broderlandene. I 1895 kom Opfordringen fra Lunds Universitet, i 1904 fra Oslo. Det sidstnævnte Tilfælde, hvor det drejede sig om Dr. Ordings Ansættelse, beredte Madsen store Vanskeligheder. Han havde altid principielt hævdet Lærefrihed indenfor et teologisk Fakultet — havde under den bibelkritiske Strid brudt en Lanse for den —, men han veg ved denne Lejlighed tilbage fra at tage Konsekvensen af dette Standpunkt — ud fra den Betragtning, at reelt vil fuldkommen Lærefrihed være uigennemførlig, hvorfor Grænserne maa blive en Skønssag. Og her paavirkedes vel hans Skøn af den meget alvorlige Situation, som vilde fremkomme, naar den *eneste* Lærer i Systematik blev en Mand, der stod den lutherske Grundanskuelse meget fjærnt. Da Ording nogle Aar senere alligevel blev ansat, fik denne Begivenhed jo da ogsaa som bekendt vidtrækkende og skæbnesvangre Følger for det norske Fakultet og den norske Kirke. Det var Madsen meget svært at tage Stilling i den Sag, — adskillige Optegnelser vidner derom. Men hvad enten man billiger eller misbilliger hans Stilling, vil sikkert alle være klar over, at de mest skrupuløse og samvittighedsfulde Overvejelser laa bag ved hans Votum.

Lige mod Slutningen af Professortiden var Madsen endnu engang Dekan (1907—1908). I denne Egenskab skulde han ikke blot holde Indledningsforelæsningsen om Studiet for de unge Russer, men ogsaa efter den dengang endnu herskende Sædvane holde Afskedstalen til Kandidaterne ved Afslutningen af hver halvaarlig Eksamen. Han havde altsaa flere Lejligheder til paany at udtale sig om det teologiske Studium. Hans Manuskript til disse Taler er bevarede, — og selv om disse Taler ikke siger noget egentligt nyt, saa er de en Bekræftelse paa, at den gamle Professor ikke var forskellig fra Professoren fra de unge Aar. Trods den forsigtige Konservatisme, som var hans Natur, var og blev

han alligevel Akademikeren, — den stadig studerende, den ikke færdige, hvad enkelte Citater klart vil bevise.

Forøvrigt fandtes der ogsaa mellem Madsens Papirer Ud-kast til mange tidligere Taler som Dekan i samme Anled-ninger. Gennem alle Afskedsordene til de unge Kandidater gaar der som en rød Traad tre Formaninger. For det første: Husk paa, at Studiet er ikke forbi nu, men bør vedblive hele Livet igennem. For det andet: Studiet bør omfatte Humaniora for at undgaa pietistisk Ensidighed. For det tredje: det gælder om, at I stiller Eder midt i Eders Folk, midt i Eders Menighed og søger at forstaa og at blive forstaaet. — Men under det alt sammen bør enhver først og sidst have Tid til »indre Samling«, — ikke favne vidt er det vigtigste, men at grave dybt.

Naar vi nu tager den sidste Tale for os, hedder det her: »I mange Henseender er det en god Tid at være ung i, fuld af Bevægelse, der maa fange de unges Interesse og fremhjelpe deres Udvikling. Det er en Tid, der ikke til-lader nogen at sove paa overleverede Anskuelser. Det nye trænger sig ind paa enhver; her kræves en selvstændig Dømmekraft«. — »Men i en anden Henseende er en saa-dan Tid svær at være ung i; det Røre, som er over hele Linien, kan virke overvældende, saa at det er vanskeligt at naa frem til Klarhed. Men saa maa vi huske, at naar Klarhed blot er naaet i det væsentlige, i Hovedsagen, er det Livet og Arbejdet, som skal fremhjelpe Klarheden i det enkelte«. — »Det Studium, De nu har afsluttet, har ført Vanskelighederne og Tvivlen frem for Dem. De Be-lysninger og Svar, som det har forsøgt at give, har De umulig kunnet tage personlig Stilling til paa alle Punkter; men De maa selv revidere dem, alt som Trangen dertil vaagner hos Dem«. — »Studiet fører jo overhovedet en saadan Mangfoldighed af Spørgsmaal med sig, at det ikke vil være muligt for den unge at tage Stilling til dem alle

ved en personlig Tilegnelse; én naar videre, en anden kortere med sin personlige Tilegnelse, men det ligger i enhver Uddannelses Begreb, at den maa udruste baade med Midlerne og Metoderne til at forarbejde Indholdet rigtigt, naar Tiden og Modenheden kommer. Skulde man begrænse sig til det, som den enkelte unge er vokset op til at tilegne sig, blev det ikke nogen Uddannelse, som gav et Forraad for Fremtiden«.

Og til de unge Studenter, som begynder Studiet, lyder de samme Toner. »Et helt Menneskeliv strækker ikke til for at have en sikker Dom om alle de Spørgsmaal, som et Universitetsstudium fører frem. Men De skal her udrustes med Midlerne til fortsat selvstændigt Arbejde«. »Jeg vover at paastaa, at vi her ikke paanøder Dem vore Anskuelser, men giver Dem al fornøden Frihed«. — Iøvrigt formaner de unge til ikke at glemme Studiet af Kunsten og af Literaturen, baade den klassiske og den moderne. — Og det er ikke blot om Kristendommens Herlighed der tales med Varme; men der tales ogsaa varmt og indtrængende om Glæden ved at være besjælet af »amor intellectualis«.

Ved Madsens 25 Aars Jubilæum (i Aaret 1900) havde han været Genstand for megen Hyldest; en Adresse, undertegnet af omtr. 800 gamle Elever, blev overrakt ham. Ved Udnævnelserne til Biskop følte hans gamle og unge Elever Trang til endnu en Gang at sige ham Tak for hans Lærergerning. Fra de unge modtog han en Adresse, underskrevet af 135 Studenter, og baade ældre og yngre samledes til en Fest. Naar ved den Lejlighed i en af Sangene (som var skrevet paa Latin) Madsen karakteriseres som »amandus et valde studiosus«, — saa er de ovenfor anførte Citater fra Professortidens sidste Aar et Vidnesbyrd om, at Betegnelsen »valde studiosus« passede godt. Han vedblev bestandig at føle sig som »Studenten«. Det var ikke nogen Tilfældighed, at han ikke havde faaet udgivet sin Dogma-

tik; han higede bestandig fremad mod større Klarhed i Tilegnelsen og formanede de unge til det samme.

Da han mod Udgangen af Aaret 1909 forlod Universitetet for at overtage Sjællands Bispestol, kunde ingen være i Tvivl om, at Universitetet mistede en af sine betydeligste Lærere. I Løbet af sin 35aarige Lærervirksomhed havde han skrevet sit Navn dybt ind i Universitetets, og særlig i det teologiske Fakultets Historie.

V.

DELTAGELSE I KIRKELIGT ARBEJDE

I et Udkast til en Tale ved en Middag i Madsens Hjem i Anledning af det kirkelige Raads Samling findes følgende Ord: »I det Øjeblik, vi theologiske Professorer ikke kunde have Bevidstheden om, at vort Arbejde kunde komme til frugtbar Anvendelse i det praktiske Kirkeliv, vilde vi ikke skjøtte om vort Embede«. I disse Ord har vi Forklaringen paa, at Madsen, skønt han var med hele sin Sjæl i sin Universitetsgerning, dog ikke mente helt at kunne undslaa sig for at medvirke paa det praktiske Kirkelivs Omraade. Opfordringer dertil fik han i Mængde.

Som allerede tidligere omtalt (S. 51), prædikede han fra Tid til anden i sit Fødesogn, hvor han som ung Kandidat havde holdt sin første Prædiken. Senere prædikede han ogsaa undertiden, naar han i Ferierne opholdt sig paa Vedbygaard, i Ruds Vedby Kirke. Desuden har han prædiket nogle Gange i Helligaandskirken, en enkelt Gang ogsaa i Ringsted Kirke¹⁾, — ligesom af og til i Anledning af større kirkelige Møder. I Trykken foreligger kun Talerne fra Bispetiden; men Manuskript forelaa til en Række ældre Prædikener. Den Karakteristik, her gives, hviler altsaa ikke alene paa Kendskab til de trykte Prædikener.

Det siger sig selv, at en Mand med Madsens Grundighed skrev sine Prædikener ned fuldstændigt. I et Udkast til et Foredrag om det at prædike siger han: »De extemporerede Taler kan være lettere og mere lønnende til en Tid. Men der maa være noget af Prædikantens Hjerteblood i

hans Prædiken, — og det kommer sikrest ved omhyggelig Beredelse; — den behøver ikke at medføre, at Friskheden gaar bort ved formel Politur, og den gør det muligt, at man faar Stunder til at leve med det altsammen for Guds Ansigt«. Og dette sidste ansaa' Madsen med Rette for Hovedsagen. »Guds Dom over, hvad der er en god og en daarlig Prædiken, er sikkert meget forskellig fra Menneskers«.

Madsen dvæler i sine Prædikener væsentlig kun ved det centrale. Selv om han, som vi har hørt, i sin kristelige *Tænkning* inddrog meget, som mange vilde anse for periferisk, saa var han selv personlig klar over, at der var meget af dette, som kun havde Betydning og Interesse for de mere reflekterede Naturers Kristenliv. Derfor indtog han det ikke i sin Prædiken. Den drejer sig atter og atter om de to centrale Oplevelser i Kristenlivet: Frelsen af Naade, ganske uden Fortjeneste, — og Helliggørelsesarbejdet. Eller, som han udtrykte det i sin Prædiken ved sin Bispevielse, vi skal se hen til, hvad Gud *har gjort for os* i Jesus Kristus, og hvad han *vil gøre ud af os*²⁾. Han udtrykker det her — sikkert med Forsæt — saaledes, at *Guds Virken* ogsaa i vort Helliggørelsesarbejde er det egentlig afgørende. Men paa den anden Side kommer ogsaa en stadig Appel til Menneskets egen Energi i Arbejdet paa Sjælens Helliggørelse stærkt frem i Madsens Prædikener. Især formaner han ofte til nøje Selvprøvelse. Lad mig give et talende Eksempel herpaa fra en utrykt Tale »om Ordets rette Brug mellem Menneske og Menneske, om Indholdet af det ottende Bud³⁾. Det hedder her: »Hvis der var et Menneske, som vilde svare mig blot i et Kvarter aldeles ærligt og oprigtigt paa alle de Spørgsmaal, jeg rettede til ham, ganske uden Forbehold, uden mindste Forstillelse eller Fortielse, hvor dyb en Indsigt vilde vi da ikke faa i hans Karakter! Nu har det ene Menneske jo sjældent Lov til saaledes at forhøre det andet og fordre Besked paa

hans Hjertes allerinderste Anliggender i stort og smaat; men En er der, vi har Lov til at være ærlige imod, og det er os selv; og her gjentager jeg da atter: hvis et Menneske, en af os, i en Time, ja blot i et Kvarter, er fuldt oprigtig mod sig selv, uden Forbehold aabenhjertig; hvis han blot i et Kvarter udspørger og forhører sig selv og intet Spørgsmaal skyder tilside, fordi det er ubehageligt, intet opsætter eller undskylder, fordi det anklager, intet besmykker, fordi det ikke er ganske rent; hvergang jeg blot i saadant et Kvarters Enetale med mig selv er aldeles oprigtig, hvor mægtigt voxer jeg da ikke i det ene Kvarter i aandelig Forstand, hvor dyb en Indsigt faaer jeg da ikke i den korte Tid i mit eget Væsen og de Bevæggrunde, der rører sig i mig.« I denne Menneskets Enetale med sig selv, — i den Maade, hvorpaa Mennesket »daglig omgaaes sig selv i sit eget Hjerte« ligger efter Madsen »Forklaringen paa og Kraften, hvorfra alt, hvad der udgaaer af hans Mund, spirer frem«. Mon der ikke i denne Prædiken er noget af »Prædikantens Hjerteblod«? Vi faar her Indtryk af en Mand, som er bevandret i det at holde nøje Forhør over sig selv hver Dag med Regnskabsdagen for Øje, — den Regnskabsdag, som han saa ofte i sine Prædikener omtaler og viser hen til.

Madsens Prædikener er i en særlig Forstand bibelske; — ikke saaledes, at de vrimler med Citater af Skriften, men Forholdet er det, at hans Prædikener vidner om en ejendommelig Evne til at gaa i Dybden med Hensyn til Forstaelsen af de bibelske Ord, som han fremdrager. Man mærker, at man staar overfor en Mand, der er vant til at beskæftige sig med Bibelfortolkning, — og som derfor giver sig god Tid overfor hvert Ord, som han dvæler ved.

Skulde man nævne en Grundtone, der Gang paa Gang høres gennem Madsens Prædikener, maatte det være Takkens Tone. Utallige Gange henviser han til det kendte Ord af Paulus: »siger altid Gud og Faderen Tak for alle

Ting i vor Herres Jesu Kristi Navn«; adskillige Gange er dette Ord ligefrem Teksten for hans Tale. Taknemmelighed er for Madsen en af Guds barnets første og vigtigste Pligter.

I en Tale, holdt af Madsen som Biskop ved en Præstordination, findes et Par Udtalelser, hvori han fremstiller sit Ideal af en Prædiken. Han siger her: »Den højeste Forkyndelse er den, der kan tale om de evige Ting med Barnets Enfold«, og længere fremme: »Da (∴ naar vi gør vort Arbejde med Regnskabsdagen for Øje) spørges der ikke efter, om en Forkyndelse har indeholdt mange glimrende og interessante Ting, som maaske henrev Mennesker til Beundring, men da spørges der efter, om Guds Ord kom frem i sin ufordunklede Renhed«⁴⁾. Madsen har i sine Prædikener søgt at følge just disse Linier. Man finder aldrig det mindste Forsøg paa at være aandrig, paradoksal eller original; overalt finder man en troværdig Mands Tale, fremført med Barnets Enfold. Han véd, at Prædiketjeningen er og skal være »Gentagelsens Tjeneste«⁵⁾. Ligesom Livet med vore Kære er et Liv i bestandig Gentagelse og dog stadig noget nyt, saaledes er det ogsaa med Livet i Gud. Og om dette Liv skal jo Prædikenen vidne. Det gælder derfor om, at det gamle stadig fornyer sig for Prædikanten. Saa faar hans Tale bestandig ny Klang. »Er Prædikantens hele Sjæl til Stede i den Maade, hvorpaa han priser og takker sin Gud, og hvorpaa han beskuer Guds Ord og anvender dets Rigdom paa Menneskehjertet, da er de højeste Egenskaber til Stede, da er Gentagelsens Op-gave løst.«

Endnu bør det nævnes, at det kristelige Haab ogsaa kommer meget stærkt frem i Madsens Prædikener. Det er jo ikke andet, end hvad man maatte vente af den Mand, der i saa mange Aar havde syslet med Fortolkningen til Johannes' Aabenbaring. Madsen undrer sig over, at mange Kristne først begynder at tale om Haabet, naar de kommer

i Nød og Trængsel eller staar overfor Døden. »Haabet bør til enhver Tid være en Drivkraft i vort Liv«⁶). Det var et lykkeligt Valg, da Udgiveren af Madsens »Kirkelige Taler« afsluttede disse med en kort Paaskeprædiken (fra Nationaltidendes Søndagstillæg) over Paaskeevangeliet om den Haabets Rigdom, som dette Evangelium rummer.

Madsens stærke Interesse for alle det praktiske Kirkelivs Foreteelser faar man et levende Indtryk af gennem den bevarede Brevveksling mellem ham og Biskop Schousboe, der strækker sig over hele Tidsrummet fra Schousboes Udnævnelse til Biskop over Aalborg Stift (1888) og til hans Død (1900). Vi ser her Professoren lægge alle sin Professorgernings Vanskeligheder og Bekymringer frem for Biskoppen, der til Gengæld spørger sin Ven i København til Raads i alle de mange store og smaa Vanskeligheder, som møder ham i hans Gerning; og Madsen gaar i sine Svar omhyggelig ind paa alle de sidstnævnte. Da Madsen senere selv blev Biskop, var han saaledes ikke ubekendt med, hvad han gik ind til.

En af de praktiske Opgaver, til hvis Løsning han tidligst kom til at medvirke, var Udarbejdelsen af en ny Tekstrække (Evangelier og Epistler). I den tidligere omtalte Brevveksling med Erlanger-Vennerne havde en af disse udtalt sin Sympati for den Tanke fuldstændig at afskaffe de fastsatte Prædiketekster og overlade Teksten til Præstens frie Valg. Madsen udtaler sig bestemt herimod. »Naar ikke engang Teksterne staar fast, saa gives der ikke mere nogen Grænse mod Præstens Subjektivitet og Vilkaarlighed«. Derimod udtaler han den Mening, at der burde være to Tekstrækker, saa at der var Mulighed for at veksle fra Aar til Aar. Det var derfor naturligt, at Madsen, da denne Tanke ogsaa fra anden Side kom op herhjemme, blev en ivrig Tilhænger af den. Tanken kom frem paa Præstekonventer; tre Konventsformænd, Stiftsprovst Rothe, Provst Jens Paludan-Müller og Dr. Johs.

Clausen traadte sammen for at udarbejde et Forslag og anmodede Madsen om at være med i Arbejdet. En omfattende Brevveksling viser, at han med Liv og Sjæl var med i denne Sag gennem mange Aar. Den havde nemlig — som de fleste gudstjenstlige Reformforslag — en lang og tornestrøet Bane. Man kan, naar man nu ser tilbage, ikke andet end undre sig over Styrken af den Modstand, som gjorde sig gældende. Madsen var undertiden ved at blive mistrøstig og ved halvvejs at fortryde sin Medvirken. Biskop Swane, der ligesom Madsen var en varm Ven af Tanken, viser overfor Modstanden stor Taalmodighed: »Den Udvikling, som denne Sag gennemgaaer, er sund og grundig; det gaaer med den som med Reformerne i England i Parlamentets gyldne Dage; enhver Sag af Betydning maatte først falde adskillige Gange igjennem, inden den sejrede«. »Saaledes maa det ogsaa være med kirkelige Reformere; jeg kan vel stundom ærgre mig over de Indvendinger, som nærværende gode Sag møder, men jeg er dog tilfreds med den Gang, den har taget⁷⁾).

Madsen virkede som sagt ivrigt for denne Sag; i 1879 fremkaldte han en offentlig Udtalelse fra 240 ansete Læg-mænd af forskellige kirkelige Lejre til Gunst for en ny Tekstrække⁸⁾). Han deltog med stor Interesse i Udarbejdelsen af Forslaget, og da dette var fremkommet i 1880⁹⁾), mindskedes Modstanden noget. Dog var det først efter at det ny oprettede kirkelige Raad havde taget sig af Sagen, at der ved kgl. Resolution af 28. Januar 1885 gaves Tilladelse til Benyttelse af den ny Række Epistel- og Evangelie-Tekster.

Madsens Hovedmotiv til at arbejde for denne Sag var at opnaa en rigeligere Brug af Biblen ved Gudstjenesterne; han fandt det meningsløst, at kun et saa forholdsvist ringe Uddrag af de bibelske Skrifter kom frem i Kirkerne. At han heri havde Ret, bekræftes ved, at man nu for Tiden med samme Begrundelse kræver Indførelse af en tredje

Tekstrække¹⁰). — Ved Forslagets Udarbejdelse lagde Madsen megen Vægt paa, at de ny Tekster, hvad Grundtanke angaar, naturligt sluttede sig til de gamle, saaledes at hver Søndag og Helligdag bevarede »sin Individualitet«.

Ogsaa i Arbejdet paa en Revision af Kollektterne ved Gudstjenesten eller rettere af hele »Psalmebogens rituelle Del« blev Madsen inddraget. Sagen var blevet rejst ved det kirkelige Møde i Odense i Oktober 1884. Ved det kirkelige Raads Møde i 1886 indvalgtes Madsen sammen med Biskopperne Balslev og Lind i en Komité med det Formaal at udarbejde en Indstilling om dette Spørgsmaal. Allerede forinden havde Madsen været i Samarbejde med Pastor Gøtzsche i Fredericia (senere Biskop i Ribe) og Provst W. Hjorth i Nyborg om Udarbejdelsen af et Forslag. I Aaret 1886 udkom dette¹¹). Der blev her tillige foreslaaet at optage Ritualerne ved Daab, Nadver og Vielse samt Bekendelsesskrifterne i Salmebogen. Dette sidste er endnu ikke taget til Følge, og ogsaa for Revisionsforslagets Vedkommende gik der en Række Aar, inden der naaedes til et Resultat.

Endelig var Madsen med til at fremsætte Forslag om Indførelse af et helt nyt Led i vort Ritual. Desværre er dette Forslag endnu den Dag idag ikke blevet gennemført. Ogsaa paa dette Punkt kom Initiativet fra det kirkelige Møde i Odense 1884, ligesom det ogsaa her blev det kirkelige Raad, som tog Sagen op. Det kirkelige Møde havde udtalt Ønsket om Optagelse af en Syndsbekendelse og af Trosbekendelsen som Led i Gudstjenesten. I det kirkelige Raad blev det Biskopperne Balslev og Monrad, der sammen med Madsen i Aaret 1886 udarbejdede et Forslag i den Retning. Dette blev af Ministeriet udsendt til Landemodernes Prøvelse, men stødte paa stærk Modstand mange Steder¹²). Ogsaa i Dagspressen fremkom skarpe Indlæg mod det, især nogle Artikler af Professor Scharling i Dagbladet for 12. og 14. Juni 1887. Herpaa svarede

Madsen kort efter, og hans Svar udkom i Særtryk: »Om det foreslaaede Tillæg til vor Gudstjeneste« (1887). Overfor Scharlings mærkelige Paastand, at Forslaget stred mod den evangelisk-lutherske Kirkes Aand, havde Madsen let ved at paavise, at de foreslaaede nye Led enten som Formulerer eller som faststaaende Salmer tværtimod hørte med til den oprindelige lutherske Ordning af Gudstjenesten, ligesom en Syndsbekendelse, en Naadestilsigelse og Trosbekendelsen da ogsaa den Dag idag findes i de allerfleste lutherske Landskirkers Liturgier. Madsen fører et varmt Forsvar for disse Led. En Syndsbekendelse og en Naadestilsigelse hjælper til, »at det store Centrum »Synd og Naade« kan komme til at beherske det Hele og blive Udgangspunkt for Alt«. »Jeg kan af egen Erfaring bevidne, hvilken Opbyggelse og Berigelse disse Led ere; jeg har hørt dem paa Steder, hvor Prædiken og Psalmesang vare fortrinlige: de vare ingenlunde overflødige; jeg har hørt dem, hvor alt det øvrige var magert og slet; da vare de Nok til, at man alligevel gik opbygget og beriget hjem«¹³).

Mod Slutningen af sit Liv, som Biskop, kom Madsen endnu en Gang til at udtale sig klart og myndigt om et liturgisk Spørgsmaal, nemlig om Skriftemaalet. Dette vil senere blive berørt i rette Sammenhæng. Det allerede nu fremdragne viser tilstrækkeligt Madsens Interesse for de gudstjenstlige Former. Det er maaske ikke helt overflødigt at betone, at det ikke var en Interesse for Formen for dennes egen Skyld. Madsen vidste at anbringe Formen paa dens rette Plads. Jeg hørte engang om en begavet og forstandig Moder, som plejede at sige til sine Børn: »En god Form er altid det næstbedste«. Disse Ord vilde sikkert kunne udtrykke Madsens Syn paa Sagen. »Det bedste«, d. v. s. Indholdet, Aanden, er og bliver det vigtigste. Men derfor er der ingen Grund til at glemme det næstbedste. Alt aandeligt Indhold, som skal meddeles til andre, maa nu engang her paa Jord ikklædes en ydre Form,

og saa kan det ikke være uden Betydning, om denne Form bliver god eller daarlig; det maa tværtimod blive en Kristens Pligt at arbejde for at give sine aandelige Erfaringer Udtryk i den bedst mulige Form. Men samtidig er det tillige altid hans Pligt under Brugen af de *eksisterende* gudstjenstlige Former at gennemtrænge dem med sit Livsindhold, hvilket uvilkaarlig maa medføre, at de enkelte Kristne fatter Kærlighed til de Former, i hvilke de saaledes udtrykker deres Erfaringer. Dette vil atter skabe en Utilbøjelighed til at reformere paa det gudstjenstlige Omraade, hvorom da ogsaa Kirkens Historie i fuldt Maal aflægger Vidnesbyrd. Skønt Madsen, i Kraft af sin konservative Natur og af sin dybe Følelse af den Kristnes Forpligtelse til under Deltagelsen i Menighedens Gudstjeneste at lade Indhold og Form smelte sammen og blive til Liv, maatte ventes at dele denne Utilbøjelighed til Reformere, har vi nu set, at han dog med Energi kunde tage et Reformarbejde op paa disse Omraader, — ja endog med Utaalmodighed tale om de Præster »i Slobrok«, som næsten ikke kunde vækkes til at forstaa saadanne Reformers Nødvendighed¹⁴).

Omtrent samtidig med de omtalte Revisionsbestræbelser rejstes ogsaa Spørgsmaalet om en Revision af den autoriserede Oversættelse af det ny Testamente. Bibelselskabet sendte Andragende herom til Ministeriet, der henviste Sagen til det kirkelige Raad i 1884. Dette foreslog Nedsættelse af en Komité, bestaaende af Stiftsprovst Rothe, Professor Sthyr, Professor J. L. Ussing og Professor Madsen samt Pastor Skat Rørdam. Denne sidste vægrede sig dog ved at være med. Den af Ministeriet den 2. Maj 1885 nedsatte Revisionskomité kom derfor kun til at bestaa af de fire andre nævnte Mænd¹⁵). Arbejdet gik kun trægt; efterhaanden fik Madsen det bestemte Indtryk, at man ikke vilde opnaa noget Resultat ved at fortsætte. Han besluttede sig derfor til at melde sig fra. Et Øjeblik saa' det ud, som om

alle var enige om at opgive Arbejdet, men nogle af Medlemmerne søgte snart paa ny at overtale Madsen til at fortsætte. Han fastholdt dog sin Vægning, — ogsaa da man senere, efter at Komitéen faktisk var opløst, vilde bevæge ham til at fortsætte alene sammen med Ussing¹⁶). Dermed gik Arbejdet ganske i Staa, indtil det adskillige Aar senere (1892) genoptoges af A. S. Poulsen (den senere Biskop i Viborg) og J. L. Ussing med det Resultat, at disse Mænd udgav en Prøveoversættelse, som dog kun blev et Stadium i den lange Udvikling, der endelig i Aaret 1907 endte med Autorisation af en ny Oversættelse.

Der har allerede gentagne Gange været hentydet til det kirkelige Raad, som blev oprettet ved kgl. Anordning af 8. Oktober 1883. Ministeren begrundede i sin Indstilling denne Foranstaltning ved Henvisning til, at Grundlovens Løfteparagraf om en Kirkeforfatning endnu var uopfyldt, hvorfor Ministeriet i høj Grad maatte føle Savnet af et kirkeligt Organ, som det kunde raadspørge. Et saadant Organ kunde da tillige danne en Overgang til »en egentlig lovbestemt Kirkeforfatning«. Raadet skulde bestaa af de syv Biskopper samt en Repræsentant for det teologiske og en for det juridiske Fakultet, men Ministeren agtede senere at stille Forslag om Udvidelse af Raadet med flere læge og gejstlige Medlemmer. I en Skrivelse til Raadet ved dets første Samling foreslog Ministeriet tillige en Udvidelse af Landemoderne baade med Præster og Lægfolk. Dette gav Anledning til en indgaaende principiell Debat, i hvilken Madsen, der af det teologiske Fakultet var valgt til dettes Repræsentant i Raadet, med Iver deltog, hvorom talrige Optegnelser fra hans Haand bærer Vidnesbyrd. Madsen viste hen til hele den kirkelige Udvikling, der i stedse højere Grad krævede, at Afgørelsen af kirkelige Spørgsmaal blev taget ud af de ministerielle Kontorer og henlagt til kirkelige Organer. Statsafgørelser og Statstvang vil ikke paa disse Omraader kunne opretholdes. »Intet lader

sig fremtvinge, men overordentlig meget opnaas ved personlige Forhandlinger«. Trods Modsætningen mellem de kirkelige Retninger har Madsen Tro paa, at de vil kunne tale sig til rette. Men hvis vi skal frem ad den Vej, maa Lægfolket med. Han er derfor meget ivrig for den foreslaede Udvidelse af Landemoderne med læge Repræsentanter for Provstierne. Han har endog nedskrevet følgende Sætning: »Dersom ikke Lægmandselementet stilles i Ud-sigt, har Bisperaadet selv ingen Fremtid«¹⁷).

Tiden gav Madsen Ret i disse, maaske dengang stærkt klingende Ord. Da Ministeriets Forslag om Indoptagelse af Lægmandselementet saavel i Raadet som i Landemoderne allerede det paafølgende Aar maatte skrinlægges baade paa Grund af de stærkt divergerende Anskuelser i selve Raadet og ved Landemoderne, og fordi Grundlaget i Menighederne, hvorved valgte Repræsentanter kunde fremkomme, fuldstændig manglede, saa kunde Raadet ganske vist fortsætte sin Eksistens en Stund endnu, men det maatte fjernes, da man for Alvor vilde tage fat paa at ordne de kirkelige Forhold ved Indretning af en Underbygning (Menighedsraad). Raadet ophævedes den 23. August 1901 kort efter det politiske Systemskifte.

Madsen var Medlem af Raadet i Aarene 1884—1886. Han deltog i disse Aar ikke blot i Forhandlingerne om de allerede omtalte Spørgsmaal (den ny Tekstrække, Revision af Kollektterne, de rituelle Reformforslag, Bibelrevisionen), men han greb ogsaa ind i Salmebogsagen. Der var i 1885 udkommet et Forslag til en »Salmebog for Kirke og Hjem«, udarbejdet af seks Præster i Forbindelse med Professor Fredrik Nielsen. Majoriteten i det kirkelige Raad var tilsinds ganske at afvise dette Forslag, men Madsen opnaaede Tilslutning fra Biskopperne Clausen og Balslev til et Minoritetsvotum, som gik ud paa, at man skulde henstille til Udgiverne af Forslaget sammen med nogle andre sagkyndige at underkaste Forslaget en Revision.

Dette bidrog til at holde Reformarbejdet i Gang, som tilsidst (i Aaret 1899) endte med Autorisation af vor nuværende Salmebog.

Endnu en Sag fra det kirkelige Raads Tid, i hvilken Madsen særlig blev inddraget, fortjener Omtale. Man forhandlede i Raadet om en nøjere Sammenknytning mellem Indre Mission og den folkekirkelige Styrelse. Efter den bekendte Konflikt med Præsterne i Thy (se ovenfor S. 113) var en Ordning i den Retning indført, som havde fungeret godt hidtil. Men der var alligevel hos adskillige en Del Ængstelse for, at Indre Mission — især efter Becks Død — kunde glide mere bort fra Folkekirken, og man vilde derfor forsøge at opnaa en endnu fastere Forbindelse. Dette var en overordentlig vanskelig Sag. Det var naturligt, at Madsen, hvis dybe Forstaaelse for Indre Mission var velkendt, valgtes til at føre Forhandlingerne med Vilh. Beck. Det lykkedes da ogsaa Madsen at holde dem i et godt Spor. Man blev under Forhandlingerne klar over, at man i Retning af lovmæssige Bestemmelser ikke kunde komme synderlig længere frem, end man var kommet ved de tidligere Underhandlinger. Dog sendte Kirkeraadet en Række Henstillinger til Indre Missions Bestyrelse, som toges til Følge¹⁸⁾).

Vi er herved blevet ført over til Madsens Forhold til Indre Mission. Der er ingen Tvivl om, at man, naar der spørges om, paa hvilke Omraader indenfor det praktiske Kirkeliv Madsen især gav en Indsats, i første Linie maa pege paa den københavnske Indre Mission og paa det kirkelige Udvalg i Aarene 1903—1906. Alt praktisk Arbejde paa den indre Missions Omraade havde lige fra Begyndelsen hans fulde Interesse og Kærlighed, selv om han, som vi har set, i Kandidataarene stod med en Del Ængstelse og Kritik overfor den pietistiske Fare, der var forbundet med den ved Beck rejste Bevægelse. De mange Betænkeligheder, som han kunde nære overfor noget nyt,

svandt som Dug for Solen, naar der var Tale om et direkte Arbejde for at vinde Menneskesjæle. Det viste sig bl. a., da Søndagsskolen begyndte herhjemme og i den første Tid havde en Del Vanskeligheder og Modstand at kæmpe med. Da kastede den unge Professor sig med Liv og Sjæl ind i Bevægelsen; der er mange, som har aflagt Vidnesbyrd om, hvad hans Medvirken dengang betød. Især fremhæves hans Indledning til og Ledelse af de Bibelsamtaler, som var knyttet til det første Forklaringsmøde i Maaned¹⁹⁾. Han var Medlem af Søndagsskoleudvalget lige fra dets Begyndelse (1879), og var dets Formand fra 1888 til Aaret 1890, da en Øjenssygdom, som en Tid saa' truende ud, tvang ham til at nedlægge nogle af sine praktiske Hverv for at kunne virke mere udelt i sit Embede.

Vi har engang tidligere haft Lejlighed til at fremhæve »Lægmandsfromhed« som den Ejendommelighed, der ved Siden af »teologisk Forskerand« især prægede Madsen (ovenfor S. 83). Heri har vi Forklaringen paa, at han havde saa megen baade Evne og Vilje til at være med i det praktiske Arbejde. Han glædede sig over Samarbejdet med Lægfolkene; han var ydmyg nok til at lære af selv den jævne Lægmand, naar denne blot var en virkelig kristelig Personlighed. Han skriver engang til Biskop Schousboe om Gaardmissionær Clausen: »Jeg troer, den skal staa tidligt op, som egentlig har Adkomst til at kritisere ham«²⁰⁾. Naar man som teologisk Student i Studenterkredse har hørt saa megen overlegen Kritik over den jævne Gaardmissionær og selv til at begynde med, før man lærte ham rigtig at kende, ikke har været fri for at se med noget akademisk Overmod paa ham, saa forstaar man at vurdere disse Ord af den teologiske Professor. Og det bør understreges, at Madsen ikke blot paa Frastand kunde beundre saadanne Lægmand, men han besad Evne til at omgaas dem, saaledes at Beundringen og Kærligheden blev gensidig. Stiftsprovst Hoffmeyer fortæller fra sin Sekretærtid

følgende: »Da R. B. Clausen engang havde haft en Samtale med ham (∴ Professor Madsen) om en alvorlig Sag, kom han derefter op til mig og jublede af Tak til Gud, som havde givet Missionen en saadan Formand⁽²¹⁾. — Ved Clausens Begravelse i 1904 talte Madsen med Varme om hans Personligheds og hans Arbejdes store Værd ud fra det Ord: »Saligt er det Folk, som kender Frydesangen; Herre, i Dit Ansigts Lys vandrer de«.

I 30 Aar var Madsen Medlem af Københavns Indre Missions Bestyrelse (1879—1910). Han valgtes til Bestyrelsens Formand i 1899. Der berettes herom: »Til hans (∴ Stiftsprovst Volf)s Eftermand valgtes Professor P. Madsen. Den Agtelse og Hengivenhed, som denne Mand nød i Bestyrelsen, gjorde dette til en selvskreven Sag. Spørgsmaalet var blot, om han kunde bevæges til at modtage Valget. Der var naturligvis talt meget forud om dette, og Professoren mødte den Aften i Bestyrelsen fast besluttet paa *ikke* at blive Formand. Han fandt, at hans Embedsgerning var ham nok. Men da saa Volf hjerteligt og kønt havde foreslaaet ham, og da en Bølge af Tilslutning gik gennem alle, gav han, dybt bevæget, efter. De, som var til Stede, glemmer ikke let dette⁽²²⁾. I 1905 mente han dog ikke længere at kunne bære Formandshvervets Byrder, da Arbejdet i »det kirkelige Udvalg« paa det Tidspunkt stillede store Krav til ham. Men han vedblev at være Medlem af Bestyrelsen indtil sin Overtagelse af Bispestillingen (1910), ved hvilken Lejlighed Bestyrelsen valgte ham til Æresmedlem.

Selvfølgelig kan man ikke i en Menneskealder sidde i en saadan Bestyrelse uden at opleve svære Tider ved Siden af alt det glædelige. Sværest er under saadanne Forhold altid de uundgaelige Konflikter, som fremkommer ved Medlemmernes forskellige Syn paa Vejen frem. I en stor Del af den Tid, Madsen var Medlem, især i Halvfemserne, var det navnlig Modsætningen mellem den københavnske Mission og Landmissionen, der gav Anledning til Striden,

idet der indenfor den københavnske Bestyrelse var en Fløj, som ønskede den størst mulige Tilnærmelse til »Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark«, medens andre var ivrige for, at den københavnske Mission skulde arbejde paa sin egen Maade med særligt Hensyn til Hovedstadsforholdene, der i mange Maader i Følge Sagens Natur maa være meget forskellige fra Forholdene paa Landet. Til Tider kom Modsætningen skarpt frem for Offentligheden; bl. a. kan der henvises til den bitre Ordveksling mellem Stein og Beck (se ovenfor S. 120). I Steens og Hoffmeyers Festskrift ved den københavnske Missions 50 Aars Jubilæum hentydes der da ogsaa flere Gange til denne Modsætning og Strid²³). Men Læsning af Madsens og andres private Breve fra hin Tid giver et Indtryk af, at Modsætningen indenfor den københavnske Bestyrelse undertiden var adskillig større, end man efter denne mere officielle Fremstilling skulde formode²⁴). Saaledes saa det bl. a. omtrent paa det Tidspunkt, da Missionen skulde holde sit 25 Aars Jubilæum (1890), ret truende ud for Samarbejdet. Madsen har utvivlsomt ved sin personlige Autoritet og sin store Forhandlingsevne bidraget mægtigt til at bære over Vanskeligheden. Han nød ubetinget Agtelse indenfor begge Fløje. Men alligevel kunde der ingen Tvivl være om, hvor han selv stod. I et privat Brev kommer det særlig tydeligt frem. »Jeg kan lige saa gjerne beskyldes for at være Mormon som for at holde paa Sammensmeltningen mellem Beck og os«²⁵). Hvis man med nogen Ret kan tale om den københavnske Indre Missions Syn som noget forskelligt fra Landmissionens, saa vil man maaske endog kunne sige, at Madsen var en fuldblods Type paa dette Syn. Undertiden har man villet henregne ham til den saakaldte tredje Retning eller kirkeligt Centrum, men skønt han til Tider deltog i dettes Møder, saa hørte Madsen dog langt mere hjemme i de Kredse, som ledede den københavnske Indre Mission. Og han blev, trods sit skarpe Blik

for Vilh. Becks Svagheder, dog ved at bevare et venligt Forhold til ham og at være anerkendt af ham, som vi har set (ovenfor S. 117). Det var med hele sit Hjerte, at han ved Becks Begravelse 1901 kunde tale som den københavnske Missions Repræsentant. Det var Madsen en Glæde, at Forholdet mellem Missionen i By og paa Land efterhaanden blev bedre; de gamle Modsætninger udjævnedes. Der kom en voksende Forstaaelse frem af, at Arbejds-metoderne *maa* være noget forskellige, hvor Forholdene er til den Grad forskellige, — selv om Maalet og det ledende Motiv er ganske de samme.

Der er næppe noget andet Omraade, hvor Madsen kom i saa nær umiddelbar Kontakt med praktiske Opgaver, som just i sin Egenskab af Formand for Københavns Indre Mission. Det er interessant at høre, hvorledes Dommen lyder over ham paa dette Punkt fra den Mand, der i den største Del af Madsens Tid som Formand var Missionens Sekretær. »Da Madsen var blevet Formand, satte han sig med største Grundighed ind i Sagerne. Sekretæren blev stævnet til fast Referat«. »Ret beset var der ikke en Ting indenfor I. M.'s store Arbejdsomraade, som han ikke fulgte med Opmærksomhed. Det hørte med til hans Kristenlivs dybe Præg af Grundmurethed, at hans Hjerte *maatte* banké for alt redeligt Arbejde, hvis Maal var paa Folkekirkens Grund at føre Mennesker til Gud«. »Ofte kunde det være lidt brydsomt. Sagerne skulde overvejes grundig, og kom der nye Ideer frem, mødtes de af hans afgjorte Betænkelighed, saa det var nødvendigt at have Arsenalet fuldt af »klare Grunde«, naar man skulde have hans Tilslutning til noget nyt. Men var han først med, saa *var* han ogsaa med helt ud, med Overbevisning om Sagens Ret og Værd og med Redebonhed til at forsvare den for enhver«. »Han var ikke Initiativets Mand. Men han kunde *støtte*, saa det forsløg noget«⁽²⁶⁾).

Der tales i disse Ord om Madsens Tilbøjelighed til at

have Betænkelse ved at gaa ind paa noget nyt. Der kan i den Anledning være Grund til at minde om, at da en Kollega (Prof. Nielsen) engang ved et Møde anklagede ham for at have »Betænkelseernes Naadegave«, svarede Madsen, slagfærdig som altid: »Jeg takker Gud for denne Naadegave som for enhver Naadegave«. Madsen besad Klarhed over sin Tilbøjelighed til at nære Betænkelse, men han trøstede sig med, at Gud ogsaa kunde have Brug for en saadan Tilbøjelighed i en Verden, hvor der er nok af Mennesker, som ikke besværes af Betænkelse, og han søgte derfor at stille den i hans Tjeneste. Han blev i en rastløs Slægt en Mand, som altid gav sig Tid. — Efter alt hvad der er fortalt, vil det være klart, at Madsen alligevel adskillige Gange i sit Liv med hele sin Energi er traadt i Skranken for noget nyt.

Ogsaa for Ydre Mission var hans Hjerter åbent. Paa et Tidspunkt, da mange endnu saa paa Ydre Mission som en kristelig Særinteresse, hævdede Madsen, at den hørte med til det normale Kristenliv. »Det at være en bevidst Kristen og at bære Missionen paa sit Hjerter er egentlig uadskillelige Ting«. Han forstod, at Udsendelse af Missionærer ikke betød, at Modermensigheden mistede gode Arbejds kræfter. Tværtimod! »Jo flere der gaar ud, desto rigere bliver vi herhjemme«. Derfor kan han ogsaa sige: »Selv den fattigste Menighed bør ikke lægge Missionen til Side«²⁷). Madsen var derfor ogsaa et interesseret Medlem af den Komité, som ordnede fælles danske og nordiske Forhandlingsmøder om Ydre Mission (den Komité, som senere omformedes til det nuværende Missionsraad). Da L. P. Larsen skiltes fra det danske Missions selskab (1899), blev Madsen Formand for det Udvalg, som staar bagved L. P. Larsens Missionsarbejde, og vedblev i denne Stilling indtil sin Død. Baade ved Madsens Udnævnelse til Biskop og i Anledning af hans Død indløb der Breve fra Indien og Kina, Syrien og Vestindien, som viste, at Madsen stod

i nært personligt Forhold til mange Missionærer. I et af disse Breve fandtes følgende Udtalelse: »Mon der nogen-sinde har siddet en Biskop paa Sjællands Bispestol, der har forstaaet og omfattet Missionsarbejdet med en saadan Kærlighed?«²⁸). Da vor kendte Missionshistoriker, Pastor Vilh. Sørensen, udgav sit værdifulde Skrift: »Missionens Motiv, Maal og Midler«, var det dediceret til Biskop Madsen, »uden hvis Tilskyndelse dette Arbejde ikke vilde være fremkommet«. — Ogsaa for vore Landsmænd i Amerika havde Madsen en levende Interesse; i en Række af Aar (1880—1894) var han Medlem af det Udvalg, som opret-holdt Forbindelsen mellem de dansk-amerikanske Menig-heder og Hjemlandet.

Det har været omtalt (S. 40, 95 og 147), at Madsen alle-rede tidlig nærede den bestemte Overbevisning, at en Kirke-forfatning i Længden ikke vilde kunne undværes i den danske Kirke. Hidtil har det da ogsaa vist sig, at Tanken om en Kirkeforfatning ikke har kunnet dø, til Trods for at den i mange og ledende Kredse stadig har stødt paa haardnakket Modstand. Naar den alligevel bestandig paa ny melder sig, har det sikkert ikke blot sin Grund i den bekendte Løfteparagraf i Grundloven, men i langt højere Grad deri, at den er et Livets Krav. Forholdene kræver den med Nødvendighed; og jo mere den Erkendelse trænger igennem, at Statsmagten som saadan maa være reli-gionsløs eller indifferent i religiøse Spørgsmaal og som Følge deraf staar sig bedst ved at være fritaget for at skulle træffe Afgørelse i indre kirkelige Spørgsmaal, desto mere vil det blive indlysende, at der maa skaffes kirkelige Or-ganer til Afgørelse af disse Spørgsmaal, saafremt der da skal blive det ringeste Kirkefællesskab tilbage indenfor det danske Folk. Næsten overalt i den protestantiske Kristen-hed er Udviklingen i den sidste Snes Aar bestemt gaaet i Retning af en stedse større Selvstændiggørelse af Kirken i dens Forhold til Staten — mange Steder endog saaledes,

at man kan tale om en ligefrem Adskillelse fra Staten, dog med det Forbehold, at Kirkesamfundene alligevel er vedblevet at være Folkekirker. Hos os peger Strømpilen i samme Retning, — kun at Udviklingen her som paa mange andre Punkter foregaar i mange »Tempi«.

Da der ved Lov af 15. Maj 1903 blev nedsat et Kirkeligt Udvalg til at udarbejde Forslag til en Ordning af Kirkens Forhold ved Lov, blev Madsen valgt til Repræsentant for det teologiske Fakultet i Udvalget, og i de følgende tre Aar lagde han megen Tid og Kraft ind i dette Arbejde (1904—1907).

Det vil være naturligt for Hovedspørgsmaalenes Vedkommende at gengive de Anskuelse, som Madsen i Udvalget kæmpede for. For ham stod det fast, at Folkekirken er et Trossamfund. Naar de, der hævder, at den *kun* er en borgerlig Indretning, her overfor gør gældende, at man forveksler Folkekirken med den hellige, almindelige Kirke, afviser Madsen med Rette den Anklage. Han véd godt, at Folkekirken ikke falder sammen med den hellige, almindelige Kirke; men »det gælder ogsaa om enhver Frikirke, at den aldrig falder sammen med den hellige, almindelige Kirke paa det Sted«. Men desuagtet er efter Aarhundreders Sprogbrug enhver *Kirke* et Trossamfund. »Og derfor maa Folkekirken defineres som det kristne Trossamfund, hvortil det danske Folks Flertal har sluttet sig. Hvis man ikke kan definere den saaledes, saa skal vi opføre med den vildledende Sprogbrug, som tager Navnet Kirke forfængeligt og misbruger det paa det aabenbareste«²⁹). Ingensinde har man i Kirkens Historie brugt Ordet Kirke i Betydning af en almindelig Religionsanstalt.

Men naar Folkekirken er et Trossamfund, følger deraf med Nødvendighed, at den maa have en Bekendelse. Madsen er derfor fuldstændig ude af Stand til »at gaa paa Akkord med« noget af det, man herhjemme har betegnet som »Præstefrihed«. Den saakaldte Præstefrihed er for ham

»det mest vildledende Skin, der kan indføres i et Samfund, der kalder sig Kirke«. »Hvordan kan vi, som véd, hvad Kristendom er, gøre allehaande Forkyndelser lovlige, som nægter det grundkristelige, og erklære dem for at høre hjemme i noget, der kalder sig Kirke?« Det er »et Misbrug af Ordet Kirke, som ikke har sin Lige«. Den danske Kirke er og skal vedblive at være »evangelisk-luthersk«. Og dette er ikke, som nogle vover at paastaa, en ubestemmelig Størrelse. »Det er saa meget lettere at bestemme det evangelisk-lutherske, som det jo er fremstillet og sammenfattet i meget let overkommelige, meget smaa Bekendelsesskrifter, de to, vi i vort Samfund godkender: den lille Katekismus og den Augsburgske Bekendelse«. »Det er saa klart, som noget overhovedet kan være i Aandens Verden, at der er Forskel paa det lutherske og det romersk-katolske og Forskel paa det lutherske og det rationalistiske«. Det lutherske er en historisk Størrelse. »Det er, hvad det er og hvad det har udgivet sig for at være fra Begyndelsen af, naar vi blot kan bruge det ret«. »Den evangelisk-lutherske Fane er ikke noget tvetydigt; den er ganske klar, enhver kan rykke i Striden under den⁽³⁰⁾. — Det lutherske er et Sandhedsbillede, som er »dybt rodfæstet i vort Folk«; Fastholdelsen af det er derfor »en Beskyttelse netop af det menige Folk«. »Enhver Mand i Folket har Lov til at sige til os: Giv mig det bedste, I véd. Og jeg ser ikke, hvorledes vi skulde kunne afvise en saadan Fordring som en af de dyreste Forpligtelser, et kristent Samfund har⁽³¹⁾).

Men selv om det saaledes er nødvendigt, at Præsterne i et Kirkesamfund forpligtes paa Bekendelsen, vil Madsen selvfølgelig ikke gøre sig til Talsmand for en uandelig, bogstavelig Forstaaelse af denne Forpligtelse. »Det kunde aldrig falde mig ind at tænke, at noget Tilsynsembede i vor Kirke skulde falde paa at ville afsætte Præster, fordi de afveg fra den Augsburgske Konfession paa disse eller

hine enkelte Punkter, hvis overhovedet Sandhedsbilledet kunde siges at være bevaret i sin Kerne«. Men »naar en Præst bestrider Kristi Guddom og erklærer Kristi Opstandelse for en Myte, saa ser jeg virkelig ikke, hvad han har at gøre som Lærer indenfor Kirken«³²). Denne sidste Udtalelse fik Madsen senere i sin korte Bispetid Lejlighed til at lægge til Grund for sin Optræden i et konkret Tilfælde.

Med det her skitserede Syn paa Kirken maatte Madsen være en bestemt Modstander af al Sammenblanding af kommunalt og kirkeligt Styre. Derfor kæmpede han for, at der skulde sættes bestemte Betingelser for kirkelig Valgret og Valgbarhed, — det vigtigste for ham var, at man især satte klare Betingelser for Valgbarheden. Hvad iøvrigt Kirkens Styrelse angik, maatte Madsen efter hele sin Fortid være en Forkæmper for, at det læge Element fik en forsvarlig Andel i Ledelsen af de kirkelige Anliggender. Derfor saa' han med varm Sympati paa Menighedsraadene. »For mine Øjne staar den (∴ Menighedsraadsinstitutionen) som en Faktor i vort Kirkeliv, hvortil vi kan sætte et Haab om en rigere og bedre Udvikling af Lægfolkets Deltagelse i det kirkelige Arbejde«³³).

Men lige saa ivrig, som han var for Menighedsraadene og for at tildele dem Indflydelse, var han for at faa en Overbygning paa Menighedsraadene, — en samlende og raadgivende kirkelig Fællesforsamling, — et Kirkeraad eller en Kirkedag, hvad man nu vil kalde den. Overfor Statsmagten gælder det ikke blot at værne om Individernes Frihed; det gælder ogsaa at værne om de selvstændige Samfunds, her Kirkesamfundets Frihed. »Ønsket om, at Kirkesamfundet faar sit Organ, hviler paa den Betragtning, som de fleste i denne Sal uden Tvivl deler, at vi ikke blot skal attraa at sikre Individernes Ret, men ogsaa at sikre Kirkesamfundets Ret, saa at det kan indrette sig saa vidt muligt efter sit eget Væsen«³⁴). — I en lidt senere Optegnelse til et Foredrag om Kirkeforfatningssagen udtaler

Madsen, at de, som ikke kan indse Nødvendigheden af et Kirkeraad, synes ham »ganske at mangle Bevidstheden om Kirken som et særligt Samfund, hvis Anliggende ikke enhver Borger i Staten har Forstand paa«. Han betegner derfor det Standpunkt fra et kirkeligt Synspunkt som en »Fortvivlelsens Selvgivelse«.

Der er mange herhjemme, som, saa snart de hører Tale om et Kirkeraad, møder frem med allehaande Ængstelser for, at et saadant Kirkeraad skal blive baade en indbyrdes splidagtig Forsamling og tillige en herskesyg Forsamling, som vil kneble Enkeltmenighedernes Frihed. Madsen delte ikke saadanne Bekymringer. For ham stod det klart, at naar kristne Mennesker ønskede Selvstyre for Kirken, kunde det umuligt være begrundet i Lyst til at herske over hverandre. »En Ordning af vor Folkekirke vilde ikke være ønskelig, hvor den ene Retning overmandede den anden. Hvilken Retning vi end tilhører, hvilke Synspunkter vi end følger, saa bor vi som Søkende i det samme Folkekirkens Hus, og det er vort Ønske fra alle Sider at finde en Husorden, hvori den hele Søkendekreds nogenlunde kan føle sig hjemme«. Ja, Madsen er endog overbevist om, at et Kirkeraad vil være det bedste Middel til at fremme Samarbejdet og Samfølelsen i den danske Kirke. »Den dybeste Grund i vort Arbejde for at faa et Kirkeraad, hvor Folkekirkens samlede Røst kan lade sig høre, er netop det, at vi deri ser en Mulighed for, at Udviklingen kan komme til at gaa noget i Retning af Samarbejde og indbyrdes Forstaaelse«. Erfaringerne fra de hidtidige Kirkekommissioner og kirkelige Udvalg støtter Madsens Forhaabninger paa dette Punkt; man har altid kunnet tale sig til Rette indbyrdes. Det gælder blot om at slaa fast, at Selvstyre »ikke er et kristelig gyldigt Begreb«, medmindre man er klar over, at Principerne for Styrelsen maa være »Lydighed mod Guds Aand og Sandheden« og »ydmyg Hensyntagen til andre«. Enhver Kirkeordning maa

respektere det almindelige Præstedømme og derfor have Respekt for Individernes Frihed; men paa den anden Side maa de enkelte Individuer huske, at det almindelige Præstedømme »forudsætter *Selvofringen*, det personlige Gudsforhold, og den, der gør det gældende uden at tage dette med, forfejler dets sande Mening«³⁵).

Madsens hele Personlighed bidrog til at give saadanne Udtalelser Vægt. Saa snart der var Fare for, at en for skarp Tone var ved at trænge sig ind i Forhandlingen, saa kunde Madsen med sin stille Myndighed minde om, at det gjaldt om »at medbringe Tillid og god Tro til hinanden«. Ingen kunde nogensinde gribe Madsen i at tillægge sine Modstandere mindre gode Motiver. Fra mange Sider fik Madsen da ogsaa Anerkendelse for, at han paa betydningsfuld Maade havde bidraget til »at højne Tonen« under Forhandlingerne.

Før vi berører det Resultat med Hensyn til Forfatnings-spørgsmaalet, som kom ud af Udvalgets Arbejde, kan der være Grund til nogle korte Meddelelser om Madsens Indsats i Udvalgets Arbejde paa nogle andre Omraader. Hvad Spørgsmaalet om tvungen borgerlig Ægteskabsstiftelse angaar, saa var han Modstander af denne Ordning og kæmpede derfor for den fakultative Ordning, selv om han var klar over, at principielt kunde man ikke af kristelige Grunde forkaste den obligatoriske. »Det obligatoriske (borgerlige Ægteskab) kan ordnes paa en saadan Maade, at det heller ikke synes mig at behøve at krænke den kristelige Følelse«³⁶). Ogsaa i Spørgsmaalet om Særkalke ved Nadveren hængte han ved den gamle Form; men da han indrømmede, at man ikke af kristelige Grunde kunde afvise den nye Ordning, saa kunde han gaa med til dens Indførelse, hvor der var et bestemt Ønske derom. Vi iagttager her ligesom i tidligere Tilfælde hos Madsen Evnen til at sætte Formen paa sin rette Plads, til bestemt at underordne den under Indholdet, — samtidig med at han dog maatte tillægge

den sin store Betydning og derfor kræve stor Forsigtighed med Hensyn til Ordningen af ydre Spørgsmaal. Han vidste at skelne mellem centralt og periferisk, men sagde træffende: »I en Cirkel har Periferien ogsaa sin Betydning«³⁷).

Vi ser Madsen overalt med Iver værne om Præstestandens Interesser. Der var rig Anledning til det baade under Forhandlingerne om Præstevalg og om folkekirkelige Rets-sager. Det gjaldt at hindre, at Præsterne fik saa vanskelige og usikre Kaar, at de kunde virke afskrækkende paa de unge. Det vilde blive skæbnesvangert for Kirken, hvis Tilgangen til det teologiske Studium skulde blive ringere³⁸). Madsen fik ogsaa Lejlighed til gentagne Gange at indskærpe Universitetsuddannelsens Nødvendighed³⁹). Især kunde han bringes i Harnisk, naar man angreb den teologiske Uddannelse og Teologien ud fra det Synspunkt, at de stod i Modsætning til »Livet«. »Det maa siges med al Alvor, at Teologien — vi taler jo ikke om dens Karikaturer, om dens Vrægebilleder, men der er talt om Teologien i Almindelighed — staar efter sin Fødsel og efter sin hele Historie i Pagt med Livet. Det er uberegneligt, hvad Klarhed og Fasthed i det kirkelige Arbejde Teologien har tilført Menigheden, og det er ligeledes, naar man vil give Sandheden Æren og tænke sig om, uberegneligt, hvad de store Livsvækkelser og Livsbevægelser skylder de teologisk uddannede Mænd. Jeg henstiller til alles historiske Overvejelse, om ikke de store Gennembrud i Kirken, hvor Livet har rørt sig baaret af Aandens Vinger, ikke som Helhed betragtet har været baaret af teologisk uddannede Mænd«⁴⁰).

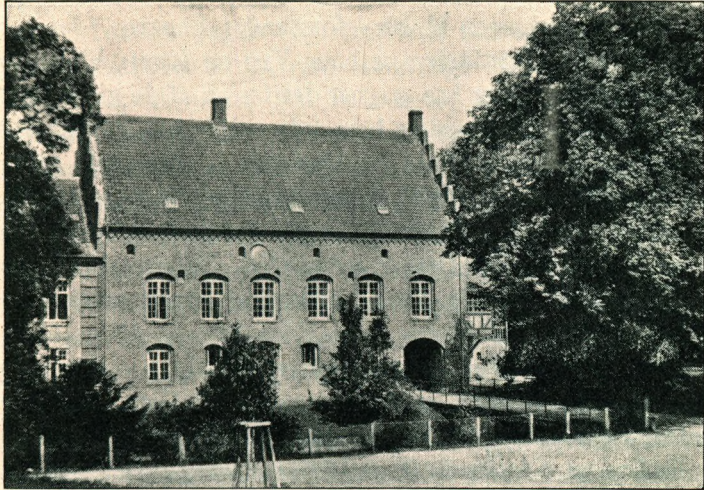
Naar vi nu endelig spørger, hvad Resultat der kom ud af alle de mange Aars Arbejde, saa vil man maaske rent umiddelbart være tilbøjelig til at sige, at Resultatet stod i et sørgeligt Misforhold til Anstrængelserne. Som bekendt var det kun en meget ringe Del af Udvalgets Forslag, som blev gennemført i Rigsdagen. Men for det første maa man

erindre, at uafhængig af Gennemførelsen har Arbejdet alligevel haft sin store Betydning. I Forbindelse med de tidligere Udvalg og de efterfølgende (Udvalget om Forholdet mellem Kirke og Stat af 1916, og det af Regering og Rigsdag nedsatte Udvalg 1920—1921) angiver dette Arbejde, — som allerede antydet —, Udviklingens Gang. Det peger paa den Vej, som man ikke kommer uden om. Det har, som Madsen i en lidt senere Optegnelse udtrykker det, »sin uhyre praktiske Betydning, at Fordringen om en fuldstændig Kirkeforfatning aldrig tier«. Og for det andet var det store Antal af Stemmer, hvormed Forfatningsforslaget til Slut blev vedtaget i Udvalget, et Bevis paa, at de forskellige kirkelige Retninger, naar det kommer til Stykket, godt kan samles om en fælles »Husorden« i vor Kirke, for at blive ved det af Madsen ofte benyttede Udtryk, »en Husorden for Søkendeflokken«. Ikke længe før den endelige Afstemning udtalte Madsen i Udvalget i Forventningen om et godt Resultat af Afstemningen: »Det vil dermed være godtgjort, at der er baade Villie og Evne til Samarbejde mellem de forskellige Sider indenfor vor Folkekirke, og at der er et alvorligt Ønske om ogsaa i Fremtiden at leve et fælles Kirkeliv indenfor den samme Ramme og under de samme ydre Kaar«⁴¹).

Den afgørende Afstemning fandt Sted den 31. Okt. 1906. Forfatningsforslaget vedtoges med 24 Stemmer mod 9 (2 stemte ikke, en var fraværende). Alle de tre kirkelige Retninger var repræsenterede blandt de 24 Stemmer; de ni bestod af de mest udprægede Repræsentanter for Indre Mission og Grundtvigianisme, der med vidt forskellige Motiver stemte imod.

Der er ingen Tvivl om, at naar det lykkedes at samle saa mange Stemmer fra alle kirkelige Retninger, saa er det Madsen, hvem man maa tilskrive Æren herfor. Han var Formand for det Udvalg, som særlig behandlede Forfatningsspørgsmaalet. I to Sommere (Aug. 1905 og Aug. 1906)

samlede han dette Udvalgs Medlemmer ude paa sin skønne Ejendom Vedbygaard. Dette afgav naturligvis særlig gunstige Betingelser for Forhandlingerne. Det frie, personlige Samvær mellem Møderne, som der under saadanne Omstændigheder blev rigelig Tid til, bidrog ifølge Sagens Natur i høj Grad til at bøje Sindene mod hverandre. Udval-

Vedbygaards søndre Fløj.

gets Medlemmer sendte i Julen 1906 et smukt indrammet Billede af alle Udvalgets Medlemmer til Madsen med en hjertelig Tak for Dagene paa Vedbygaard. Det hænger endnu derude som et Minde om de Uger, da Vedbygaard var Sædet for vigtige kirkelige Forhandlinger.

Men selvfølgelig er det ikke Vedbygaard, men Madsens Personlighed, der var den væsentlige Faktor. Fra alle Sider foreligger der Vidnesbyrd om den dybe Ærbødighed, man nærede for hans Personlighed. Repræsentanter for det kirkelige Centrum gav dette Udtryk ved at sende ham en Gave og en Adresse, i hvilken det hedder: »Naar dette Maal (∩: Vedtagelsen af Forfatningsudkastet) er blevet naaet,

skyldes det i første Række Dem, Hr. Professor, som Forfatningsudvalgets Formand og Ordfører. Med Kærlighed og Iver er De gaaet til Opgaven, med Troskab og Dygtighed har De røgtet den, med Hensynsfuldhed og Udholdenhed har De ført den igennem⁽⁴²⁾. Men fuldt saa stærkt kommer det samme frem i talrige private Breve, ogsaa fra saadanne, der var uenige med Madsen. Blandt disse kan især fremhæves Højskoleforstander Begtrup, der i et Brev ikke blot meddeler, at hans Ven og Lærer Højskoleforstander Schrøder har »regnet det for en af de glædeligste Oplevelser, som forundtes ham i de sidste Aar, at han kom i et venskabeligt Forhold til Madsen«, — men selv griber Lejligheden til at udtale: »Hvor fjernt jeg i mange Maader staar fra Dem, Hr. Professor, saa har jeg altid bevaret en sand Højjagtelse for Dem fra den Tid, De var min Lærer ved Universitetet. Og denne Følelse er blevet styrket ved alt, hvad De med Deres store Klogskab og ærlige Overbevisning har virket i det kirkelige Udvalg, — skønt jeg, som De maaske veed, er meget uenig med Dem om, hvorledes vor Folkekirkes Sager bedst skal ordnes⁽⁴³⁾).

Endnu en Karakteristik af Madsens Færd i det kirkelige Udvalg, skrevet af en Mand, der ingenlunde var hans Meningsfælle, fortjener at anføres. »Madsen indtog den midterste Plads i Salen, rent udvortes den mest centrale, lige foran Formandens, Biskop Rørdams Plads; men det var ikke blot udvortes, han havde en central Plads; i aandelig Henseende laa, det tør jeg rolig sige, Midtpunktet hos ham. Altid rede til at forsvare det, han troede paa, med velovervejede Ord, altid slagfærdig, ofte med en stille Humor, i sjælden Grad en Mester i Debatten, overfor hvis tunge Skyts Modstanderne blev til let væbnede Franc-tirailleurer — dog aldrig længere ude i Angrebet, end Hensynet til Forsvaret nødte ham til, var han, det finder jeg mig berettiget til at sige, i kristelig Henseende det kirkelige Udvalgs Pryd. Semper idem (altid den samme), det gjaldt om ham.

Man har talt om Farerne ved en Kirkeforfatning. En af Farerne ligger vel deri, et en Synode saa let kan fristes til i sine Forhandlinger at glemme, at her skal, om noget Sted, tales for Guds Ansigt og kun polemiseres i værdig Tone. Nu og da kunde en Fare i den Retning vel ogsaa melde sig i det kirkelige Udvalg. Men det blev kun til Anfægtelser. Og ingen har vel mere Æren herfor end Prof. Madsen. Ingen har som han bidraget til at holde Forhandlingerne i det rette aandelige Niveau⁽⁴⁴⁾.

Gennem alt dette har vi kunnet fornemme Madsens stærke Interesse for at holde »Søskendeflokken« sammen i Folkekirkens Hus. Det var da naturligt, at han ogsaa fuldt og helt maatte være med, da den Tanke fremkom fra Tid til anden at samle de forskellige Retninger i vor Kirke til fælles Forhandlingsmøder, de saakaldte »Bethesdamøder«. Den første Begyndelse til disse Møder var dog ikke udelukkende Lysten til at samle, — men ogsaa til at protestere. Det maa nemlig anses for givet, at det var Pastor Johannes Clausen, dengang i Nørre Lyndelse, fra hvem den første Tilskyndelse kom. Og han siger herom i et privat Brev: »Hvad var da Tanken? At Askovmødet, navnlig de radikale Udløbere fra dette, kunde ad Modsætningens Vej samle mange Præster og Lægfolk baade af den moderat-grundtvigske og den indre Missions Retning og af saadanne, som indtager en Mellemstilling, til en nærmere kirkelig Forbindelse til Støtte for Folkekirken og til Arbejde for en sindig, jævn, kirkelig Udvikling gennem Reformer i forskellige Retninger⁽⁴⁵⁾. Med andre Ord: det var ikke blot Samling, som ønskedes, men Samling med et bestemt Sigte mod de bekendte Resolutioner fra Mødet i Askov 1881.

Der var mange indenfor Grundtvigianernes egen Lejr, som var betænkelige ved Askovmødet. Skat Rørdam mente endog, at en stor Del i Virkeligheden »havde ladet sig kujonere til at gaa med til at underskrive Adressen⁽⁴⁶⁾.

Selv med en Brod mod Askov kunde der altsaa være en Mulighed for at samle Folk fra alle Retninger.

Allerede den 21. Sept. 1882 skriver Clausen, som dengang laa syg paa Kommunehospitalet, et Par Ord til Madsen; han beder ham komme til sig, for at de kan drøfte disse Planer sammen. I Vinterens Løb taler Clausen med nogle andre derom. Den 2. April 1883 sender han til Stiftsprovst Rothe Udkast til en Indbydelse, som tænkes sendt til en lille Kreds af Mænd, der skulde komme sammen for at forberede et større Møde. Rothe sender Sagen til Madsen og til Professor Fr. Nielsen. Nogle smaa Møder holdes den 5. og 12. April. Man beslutter den 5. April at opfordre Vilh. Beck og Stein (Formanden for den københavnske Indre Mission) til at være med. Beck, der var forberedt gennem Clausen, svarer omgaaende den 6. April, at han »grumme gjerne« vil være Med-Indbyder. Til Slut samles den 16. og 17. Maj 1883 i Bethesda en Kreds af 40 Mænd, — der senere fik Navn af »de 40 Riddere«. Formaalet var at forberede Afholdelsen af et almindeligt kirkeligt Forhandlingsmøde af Præster og Lægfolk. En Kreds af 10 Mænd var de første Indbydere, nemlig Vilh. Beck, Johs. Clausen, Dr. Johs. Clausen (senere Biskop), Madsen, Høyer Møller, Fr. Nielsen, C. Rothe, Skat Rørdam, H. Stein og G. Strøm⁴⁷).

Mødet varede i to Dage; man forhandlede om en Række af Tidens brændende Spørgsmaal for at se, om man fra de forskellige Retninger kunde samles paa en fælles Basis (Præstefrihed, Bispestillingen, Præsteuddannelsen, Lægmandspræster, Konfirmation, Skriftemaal, Fraskiltes Vielse, Præsters Selvkommunion). Det viste sig imidlertid ikke helt let at opnaa Enighed; især voldte Kravet om en principiel og absolut Afstandtagen fra Præstefriheden ikke ringe Vanskelighed. Dog nedsatte man et Udvalg, som skulde forsøge paa at føre Sagen videre og atter sammenkalde »de 40 Riddere«. Det blev de oprindelige ti Indby-

dere, suppleret med Pastor Thomas Rørdam, som paatog sig dette Hverv. De indbød til et nyt Møde i Bethesda den 6. Nov. s. A. Angaaende Præstefriheden foreslog man at udtale: »Dette Spørgsmaal blev ikke gjort til Genstand for en særlig Behandling; Indbyderne var nemlig gaaede ud fra, at de Indbudne ansaa' Præstefrihed (dogmatisk og liturgisk Frihed) som uforenelig med vor evangelisk-lutherske Folkekirkes Bestaaen, hvilket paa en enkelt Undtagelse nær ogsaa viste sig at være Tilfældet«. — Mødet i November blev imidlertid aflyst. Dette var begrundet i, at den kgl. Anordning af 8. Oktober om Oprettelsen af et kirkeligt Raad udkom forinden. Man maatte nu gaa ud fra, at dette nye Kirkeraad just maatte tage de samme Spørgsmaal op til Forhandling, som man i Kredsen havde beskæftiget sig med og ønskede gjort til Genstand for Forhandling ved det paatænkte større Møde.

Det kunde nu se ud til, at det hele skulde løbe ud i Sandet. Men Johs. Clausen, Vilh. Beck og Pastor S. Nielsen fra Seden mødtes i Odense den 28. November. De tog energisk fat paany for at samle Kredsen. Man blev dog efterhaanden klar over, at Grundlaget nu udelukkende maatte være Ønsket om at skabe Møder, hvor de forskellige kirkelige Retninger kunde mødes til fredelig Forhandling⁴⁸⁾ — som Madsen langt senere udtrykte det: »De saakaldte Bethesdamøders Hensigt er den at samle *alle* de kristelige Retninger inden for vor Folkekirke til indbyrdes Tankeudveksling og til Samfundsfølelsens Bestyrkelse⁴⁹⁾».

Paa dette Grundlag holdtes saa det første kirkelige Møde i Bethesda i Aaret 1886, — bekendt bl. a. ved, at Pastor Joh. Møller fra Odense her fremsatte Tanken om at opføre smaa Kirker som Hjælp i de altfor store Bysogne, — en Tanke, som jo meget snart blev realiseret. Derefter fulgte en Række Møder, som Regel hvert andet Aar og skiftevis i København eller Provinsen (Aarhus, Odense, Kolding). Et af disse Møder har tidligere været omtalt,

nemlig Mødet i Bethesda 1896, da Vilh. Beck fremsatte sit Angreb paa det teologiske Fakultet. Fra 1899 var Madsen Formand i den Komité, som ordnede Møderne. I den Egenskab skulde han baade indlede og afslutte Mødet. Han fik derved Lejlighed til at udtale sig om Mødernes Hensigt og Betydning. Hensigten var at vække Bevidstheden om Fællesskabet. »Hvor megen Strid og Uenighed der end kan opstaa imellem os, lader os dog aldrig noget Øjeblik glemme, at vi leve af de samme Kilder, bruge det samme Guds Ord og de samme Sakramenter, at vi daglig mødes i Bønnen for den samme Naadens Throne og stunde mod det samme evige Maal«. Madsen indskærper, at en virkelig Fordragelighedens Aand kun er mulig ved, at Ydmyghedens Aand faar Magt i os. Det samme gælder i Menneskers almindelige indbyrdes Samliv. »Kunde vi ret lære at se med Ydmyghedens Blik paa os selv, at se *det* som det store: at vandre vort Liv for hans Ansigt saaledes, at vi trods al vor Synd maatte naa frelste hjem, da fik vi næppe Tid eller Sind til at se saa meget af de andres Mangler«. Tanken om, at de andre maaske er længere fremme end vi, bør vi holde frem for os selv bestandig. Saaledes maa ogsaa de kirkelige Retninger se paa hinanden. »Den ene Retning skal takke Gud ogsaa for de andre og erkende, at de alle have en Plads at udfylde og en Gerning at gøre i den himmelfarne Herres Husholdning«. »Vi maa lære bedre at bede ikke blot for os selv, men ogsaa for de andre, saa at vi maa danne en Hær, hvor den enes Styrke dækker den andens Svaghed«⁶⁰).

Gennem Madsens hele Virken paa det praktiske Kirkelivs Omraade er der særlig to Ejendommeligheder, som springer i Øjnene: for det første den, vi lige dvælede ved, hans stærke Interesse for at samle, — hans store Evne til at forstaa andre Standpunkter og de for disse til Grund liggende Motiver; og for det andet den, at hans Interesser spændte vidt, — næsten over alle Grene af Guds Riges

Arbejde. Han blev som Følge deraf en kendt Skikkelse ogsaa indenfor vort Lægfolk. Vi har set, at hans Personlighed til Tider her kunde være meget omstridt; men der har næppe været noget Øjeblik, hvor man ikke saa' hen til ham med stor Ærbødighed.

Det er under disse Omstændigheder forstaaeligt, at hans Navn gentagne Gange kom paa Tale, naar der var Bispeembeder ledige. Allerede i 1883 nævntes han i visse Kredse som Martensens Eftermand⁵¹). I 1895 var der en Bevægelse i Gang for at faa ham til Ribe⁵²). En mere officiel Karakter havde den Henvendelse, som i 1905 gennem Provst Nørregaard blev rettet til Madsen fra *samtlig*e Provster i Aarhus Stift. I sit Svar udtalte Madsen: »At en saadan Henvendelse har kunnet samle Stemmerne om sig i en Tid, da Enstemmighed saa vanskelig opnaas i Sager af aandelig Betydning, er for mig baade ydmygende og opmuntrende«. Naar hans Svar alligevel blev et Afslag, havde det sin Grund dels i Hensynet til hans Universitetsgerning, dels i den Omstændighed, at Overtagelsen af et Bispeembede paa det Tidspunkt maatte medføre hans Udtrædelse af det kirkelige Udvalg, i hvilket han sad som det teologiske Fakultets Repræsentant; — og dette mente han ikke at kunne forsvare⁵³). Officielt Tilbud om at overtage Bispeembedet i Aalborg Stift fik han fra Kultusminister Sthyr i Marts 1900 og om Fyens Bispestol fra Minister J. C. Christensen i Aaret 1903; her synes Ministeren endog to Gange at have henvendt sig til ham⁵⁴).

Naar Madsen afslog alle disse Henvendelser, var det dybeste Motiv uden Tvivl Kærlighed til hans Universitetsgerning. Hvor stærk denne Kærlighed var, faar vi et smukt Vidnesbyrd om, da han i Aaret 1890 blev ramt af en alvorlig Øjensygdom, hvis Udvikling let kunde blive faretruende for hans fremtidige videnskabelige Studier. Han skrev i den Anledning til Schousboe: »Det er væsentlig det samme, som ramte Sthyr for 6 Aar siden, og som for

ham blev det afgørende til at ønske sig bort fra Universitetet. Du kan nok vide, at jeg har haft svære Dage i den Anledning; jeg havde aldrig troet, at den Tid kunde komme, da jeg maaske selv maa ønske en saadan Forandring, og jeg har under disse Overvejelser tilfulde mærket, hvor inderligt mit Hjerte er knyttet til Universitetet, saa at Tanken om en saadan Nødvendighed fylder mig med usigeligt Vemod, som om jeg saae min Livsgerning afsluttet og afbrudt paa Halvvejen⁽⁶⁵⁾.

Disse Ord viser, at om end Madsen med Iver tog Del i praktisk kirkeligt Arbejde og lagde en ikke ringe Del af sin Kraft ind deri, saa var og blev han dog i første Linie Professoren. Hovedsagen var og blev for ham Videnskaben, Studerekammeret — og Studenterne. Det var derfor ikke med noget let Hjærte, at han lod sig bevæge til at overtage Sjællands Bispembede i 1909.

Men før vi gaar ind herpaa, maa vi dvæle ved Madsens Forhold i Hjemmet og hans Forhold til Studenterne gennem de 35 Aar, han virkede som Professor.

VI

HJEMMET OG FORHOLDET TIL STUDENTERNE.

Madsen følte sig, som vi har set, inderlig knyttet til Barn-
domshjemmet. Han havde i sjælden Grad Sans for et
Hjems Værdi. Ikke desto mindre skulde der, ogsaa efter at
han var blevet Professor, hengaa adskillige Aar, inden han
selv stiftede et Hjem i dette Ords fulde Betydning.

Men skønt Madsen saaledes ikke i Begyndelsen kunde
byde Studenterne et Hjems Hygge, følte han en saa levende
Trang til at komme i personligt Forhold til de unge, at han
allerede ved Paasketid 1877 begyndte at samle dem i sit
Ungkarlehjem. Og der foreligger Udtalelser fra mange af
dem, der var med ved de første Aars »Onsdagstener«, om
at disse Aftener, der for Studenterne var noget ganske nyt,
fik den allerstørste Betydning for deres hele personlige Ud-
vikling i Studietiden.

Det var den 7. April 1877, at den første Sammenkomst
fandt Sted. Efter et Brev til Erlanger-Kredsen¹⁾ ser det ud
til, at han i den første Tid ogsaa indbød Kandidater og
yngre Præster. Men snart indskrænkedes Indbydelsen alene
til de Studerende og de ganske unge Kandidater. I Begyn-
delsen var det to Gange om Maaneden. Senere blev det
kun én Gang om Maaneden, den første Onsdag i hver
Maaned. Disse Sammenkomster fortsattes til den 1. Maj
1901. Der var da efterhaanden opstaaet saa mange kristelige
Studentersammenslutninger, at der var god Grund til at
høre op. Som Madsen udtrykte det ved Afslutningen: »de

mange Møder kan nu næsten blive en Byrde for de studerende.«

Men før det kom saa vidt, — før Foreningslivet med de talrige Foredrag helt lagde Beslag paa de unges Fritid, — før Beskæftigelsen med ustanselig at høre Foredrag endog fremkaldte den Fare, at de unge næppe kan faa Tid til aandelig at fordøje det hørte, end mindre til at tænke selvstændigt, — var Madsens »teologiske Te« en betydningsfuld Institution. Den vakte Opmærksomhed indenfor de andre Fakulteter. En medicinsk Professor omtaler Madsens »teologiske Te« med stor Ærbødighed. Efter at have peget paa Betydningen af »The og Smørrebrød« for det personlige Samkvem udtaler han: »Peder Madsens theologiske The var mere end dette. Det var først og fremmest *aabent Hus*, aabent Hus *mange* af Aarets Aftener, paa hvilke et *stort Antal*, ofte et meget stort Antal Studenter indfandt sig; det var endvidere *Smaaforedrag* med paafølgende *Diskussioner* under Værtens Ledelse. Men at arrangere sligt er lettere sagt end gjort.« »Til at gennemføre denne Form af Universitets-Selskabelighed hører der Peder Madsens akademiske Interesse, hans Vennesælhed overfor de Studerende, hans økonomiske Velstillethed, hans store herskabelige Bolig med de rummelige Værelser; heller ikke Evnen til atter og atter at indlede og lede en videnskabelig Studenter-Diskussion er alle Professorer givet.«²⁾

Men Professor Madsen var denne Evne givet. Det var næsten altid ham selv, som indledede Diskussionerne. Kun sjældent lykkedes det ham til Afveksling at bevæge nogen af sine Venner til at indlede, som f. Eks. Biskop Schousboe, Stiftsprovst Jacobi, Professor Eklund fra Lund eller andre. Omhyggelig forberedte Madsen sig til sine Indledninger som til alt andet. Han efterlod sig en Mængde Optegnelser til disse Indledninger, strækkende sig lige fra den 7. April 1877 indtil den 1. Maj 1901. Vi kan derfor danne os et

Overblik over det store Antal vidt forskellige Æmner, som Madsen ved disse Aftener fremdrog.

Madsens Hensigt var fortrinsvis at behandle saadanne Æmner, som ikke direkte angik Eksamensstudiet, men som paa en eller anden Maade kunde have Interesse for teologiske Studerende. Han skyede ikke at vælge Spørgsmaal, som i vedkommende Øjeblik var brændende, og meget vidt var det Felt, som han disse Aftener spændte over. Blandt de aktuelle Spørgsmaal, som han debatterede med de unge, kan nævnes Præsteløftet, Kirkeforfatning, Statskirke og Frikirke, de kirkelige Retninger, Lægprædikanter, Ligbrænding, borgerligt Ægteskab og Præstens Forhold til Politik. Nogle Gange indledede han om Æmner som: »Hvorfor studerer De Teologi?« eller »Det opbyggeliges Plads i Studietiden,« eller: »Bør der være Forskel i Forkyndelsen i By og paa Land?« Gennem andre Æmner søgte han at bibringe Studenterne nyttige Kundskaber paa det praktiske Omraade. Han indledede saaledes om Bibelselskaberne og Bibeludbredelse, om hvad han kaldte »Kirkelig Geografi« — han havde et enestaaende Kendskab til det kirkelige Livs Særpræg i de forskellige Egne af vort Land, — om den jyske Vækkelse, om Frelsens Hær, om Evangelisk Alliance, om Irvingianerne, om katolsk Kirkeliv, om de ejendommelige kristelige Rørelser i Bad Boll og Männedorf og i Neuendettelsau (jfr. ovenfor S. 75). Ikke blot gennem sin »kirkelige Geografi«, men ogsaa ved Fremdragelse af Vilh. Beck, Grundtvig, Søren Kierkegaard (gentagne Gange) og Otto Møller vilde han bidrage til, at de Studerende blev fortrolige med det hjemlige Kirkeliv. Naturligvis undlod han ikke fra Tid til anden ogsaa at gaa ind paa de teoretiske Problemer, f. Eks. Tro og Viden, Ritschls Teologi, Læren om Apokatastasis, Bøn for de døde o. s. v.

Hist og her træffer vi i Madsens Optegnelser til Onsdag-aftnerne uforbeholdne Udtalelser om de paa vedkommende

Tidspunkt brændende Spørgsmaal. I Februar 1887 taler han saaledes med Studenterne om to vigtige kirkelige Møder, som var blevet holdt i det sidst forløbne Aar (1886), nemlig det første »Bethesdamøde« (se ovenfor S. 165 f.) og et Møde paa Sagatun Højskole i Norge, hvor de yderliggaaende Grundtvigianere, »Nygrundtvigianerne«, førte Tankerne fra Askovmødet (1881) endnu længere ud. Man ser af Madsens Optegnelser, at han ligesom altid bestræber sig for at fremstille Modstandernes Tanker saa loyalt som muligt. Der findes derfor ikke hos ham saadanne skarpe Domme, som Otto Møller og Skat Rørdam udtaler over de Nygrundtvigianere, som dog regnedes for deres Partifæller; de taler med Harme om den »letfærdige Snak« paa Sagatunmødet, og om, »at det ser ud til, at Grundtvigs Betydning er forbi, og at det nu kun er Udvækster og Forvrængninger, der skal frem.«³⁾ Men selv om Madsens Ord falder forsigtigere, saa lægger dog heller ikke han Skjul paa, at medens man bør lære at se paa alle de forskellige Retninger i vor Kirke med forstaaende Sympati, saa er »Nygrundtvigianismen« dog nærmest kun en »Udvækst«. Han kan ikke andet end forarges over »den Alliance med Fritænkerne, som synes at have til Formaal at knuse Theologien«.

Han taler ogsaa med de unge om den »evangeliske Alliance«s første Møde i København 1884. Det vakte en ikke ringe Opsigt, især indenfor den yngre Generation. Det bragte et friskt Pust ude fra, som kunde bidrage til at sætte mere Fart i Samlingsbestræbelser af den Art, som »Bethesdamøderne« repræsenterede. Ligeledes vakte det mere Interesse for det Ideal af en arbejdende Menighed, som var begyndt at dæmre for mange i den danske Kirke, og som Madsen just havde vist saa megen Forstaaelse for. Dog stod Madsen noget reserveret overfor Alliancen af Ængstelse for dens udpræget interkonfessionelle Karakter. I et Brev fra Stein til Madsen hentyder Stein til, at Madsen

har karakteriseret sin egen Stilling i den Sag i de Ord: »hverken holdningsløs eller halsstarrig.«⁴⁾

Naar Madsen disse Aftener diskuterer det teologiske Studium med de unge, træffer vi hos ham de samme Synspunkter, som vi har mødt ovenfor. Han minder ogsaa her de Studerende om, at de ikke maa føle sig besværede af det meget, som i Undervisningen meddeles dem, i den falske Tro, at der forlanges, at de skal tage personlig Stilling til det altsammen. »Til den personlige Modnelse behøves et helt Liv.« Men et virkeligt Studium vilde være umuligt, hvis der ikke maatte meddeles mere og andet end det, som den unge kunde ventes at være i Stand til gennem personlig Erfaring at tilegne sig. De mange Detaljer kan ganske vist virke trættende. Men »jeg tror, at det er fuldkomment muligt at bevare sin Ærbødighed for Studiets Ideal, den Ærbødighed, hvormed den Unge først betræder Universitetet — bevare denne gennem Studieaarene, selv naar der gives Dage og Maanedere, da man mærker mere til Detaillernes Trivialitet end til Studiets ideale Glæde; — jeg tror det, fordi jeg selv har erfaret det: naar det besværlige Arbejde med Trivialiteterne er forbi, da trækker man atter Vejret og mærker, at man har erhvervet sig nye Forudsætninger for det Studium, der var Ens Ideal.«

Under Diskussionen med Studenterne ved disse Onsdagsaftener viste Madsen »en sjelden Taalmodighed« selv overfor »de mest kejtede Indlæg«⁵⁾. En tilstedeværende udtrykte det engang til mig saaledes: »Det er dog en forunderlig Evne han har, til at finde Mening i det Sludder, som vi siger.« — Aftenen sluttede med en kort Andagt, — den ikke mindst værdifulde Del af Aftenen. De, som har overværet disse korte Andagter ligesom Aftenandagterne paa Vedbygaard, vil sikkert have bevaret et uudsletteligt Indtryk af dem. Thi det var træffende, hvad engang et Medlem af Indre Missions Bestyrelse udtalte om ham: »Naar den Mand beder, saa beder han.«⁶⁾

Mellem Indledningen og Diskussionen var der »en Pause af friere Art«, som Madsen kaldte den. Den benyttedes til Tedrikning, medens Værten gik omkring og talte med de enkelte. »De, som ikke har været til Stede, aner ikke, hvilke Bjerge af Smørrebrød der kunde forsvinde en saadan Aften«⁷⁾. At denne Pause »af friere Art« fik en udvidet Skikkelse, da Hjemmet fik en Værtinde, kan man sikkert gaa ud fra. I den Tid, hvor Tilstrømningen til det teologiske Studium var stor, kunde Gæsternes Antal paa en saadan Aften beløbe sig til omtr. 120.⁸⁾

Det kunde jo ikke være andet end, at Studenterne, som allerede i Studiets Begyndelse, — den unge Rus blev hurtig underrettet om »den teologiske Te« — havde set Professorens saadanne Aftener, let kom til at føle Tilbøjelighed til at søge ham ogsaa i hans Træffetid, naar et eller andet laa dem paa Hjærte. Naturligvis kunde dog Onsdagafterne kun give dem en Tilskyndelse dertil. Naar Studenternes Besøg hos Madsen blev saa talrige, — naar hans Venteværelse saa at sige altid var fuldt, saa var Hovedgrunden hertil ifølge Sagens Natur hans sjældne Evne til at vinde og bevare Studenternes Fortrolighed.

Madsens store Interesse for den enkelte Student kom Studenterne iøvrigt til at erfare ogsaa ved Undervisningen paa Universitetet. Det vil sikkert forbaavse Nutidens Professorer og Studenter, at Madsen kunde anvende fire til fem Timer paa Gennemgangen af de teologiske Skriveøvelser;⁹⁾ saa omhyggelig var han for at være den enkelte til Hjælp. Men hvor varmt hans Hjærte slog for den enkelte, kom ganske særlig frem under Enesamtalerne i Madsens Hjem.

»Men allerbedst huskes de stille Timer, da den Enkelte sad og talte under fire Øjne med sin gamle Professor. Disse Samtaler har været afgørende for Adskilliges Livsudvikling.« Saaledes læser man i Nekrologen over Madsen i Berlingske Tidende. Denne Sætning kunde illustreres ved

uttalige Breve fra enkelte Personer til Madsen, hvor Takken bringes for den afgørende Hjælp i en eller anden Krise. Det er vanskeligt at give en Forklaring paa den Kendsgerning, at de unge lukkede Hjærterne op for Madsen snarere end for nogen anden af deres Lærere. Men i en af Minderunerne over Madsen¹⁰⁾ læser vi følgende, der sikkert indeholder en Del af Forklaringen. »Der gik et Mundheld mellem os Studenter, dengang Fredrik Nielsen og P. Madsen sad som Kolleger i Fakultetet: »Gaar man til Fredrik Nielsen, faar man meget at vide (Fr. N. var usædvanlig livlig og oplagt til at fortælle); gaar man til P. Madsen, faar *han* meget at vide.« Hemmeligheden laa bl. a. i, at Madsen altid havde Tid til stille at høre paa den enkelte. Den travle Professor, som var karrig paa hvert Minut, naar han var ved sit Arbejde, gav sig altid Tid, naar han sad Ansigt til Ansigt med en ung, som kunde tænkes at have noget paa Hjærte. Han kunde afvente det Øjeblik, da den unge omsider fik Mod til at komme frem med det, som trykkede. Han pressede aldrig paa, han søgte aldrig at tiltvinge sig den unges Fortrolighed. Men han fik den som en fri Gave, fordi den unge hurtigt mærkede, at han stod overfor en fint forstaaende Mennesskelighed og et varmt Hjærte.

Hjælpsom var han i højeste Grad. I et Brev fra en af dem, som saaledes var blevet hjulpet i trange Tider, findes følgende Udtalelse: »den Mand, hvem Gud ikke skænkede Børn, blev Studenternes Fa'er og gjorde sammen med sin Hustru sit Hjem til deres Hjem.« Hans nænsomme, aandelige Forstaaelse af deres Tvivl og Vanskeligheder kommer ofte frem i Breve til unge Teologer. I et saadant Brev skriver han: »Naar De betegner Deres Standpunkt som et ufærdigt, saa er det Uafsluttede jo saa langt fra at have noget Foruroligende ved sig, at det tværtimod er det naturlige for den yngre Alder, naar man da ikke forholder sig til det Overleverede paa død, slavisk modtagende

Maade. Ogsaa maa man sikkert være varsom med at lægge for stærkt Vægt paa de enkelte Afgivelser fra Kirkelæren, naar der ellers er Sympathi for Kirkens praktiske og theoretiske Aandsretning i det Hele.«⁽¹¹⁾)

Der blev i et af de nævnte Breve talt om, at Madsen »sammen med sin Hustru« gjorde sit Hjem til Studenternes Hjem. Det vil være umuligt at fortsætte Beretningen om det, som i dette Kapitel beskæftiger os, uden at tale om Madsens Hustru.

Det er ovenfor (S. 66) berettet, at Madsen under sit Ophold i Rom havde gjort Bekendtskab med Vedbygaards Ejerinde, Fru Lund. Dette førte til, at han allerede i Vinteren 1874-75 nogle Gange blev indbudt i Fru Lunds Hjem; hun boede nemlig om Vinteren inde i København. Her lærte Madsen Fru Lunds Adoptivdatter, Frk. Charlotte Storck, at kende. Hun var født i Sæby Præstegaard den 13. Maj 1842 og var Datter af Sognepræst Johan Frederik Storck til Sæby og Gjershøj og dennes Hustru i andet Ægteskab Louise, født Komtesse Trampe. En Søster til Ejeren af Vedbygaard, Jærnstøber Lund, havde været Pastor Storcks første Hustru. I dette Ægteskab var der ingen Børn, men Lund fik saa stor Interesse for Datteren i andet Ægteskab, at han og hajs Hustru efter Pastor Storcks tidlige Død (1854) besluttede at tage hende til sig og tilsidst gjorde hende til deres Arving.

Hun voksede derfor op paa denne dejlige gamle Herregaard, der ligger c. 2 Mil nord for Slagelse, en halv Mil øst for Tissø. Hendes Tante, den gamle Fru Lund, var en udpræget Personlighed. I den Tale, som Madsen holdt ved hendes Begravelse i Aaret 1892, skildrer han hende »som en ualmindelig Personlighed. Hendes lyse Forstand, hendes hurtige og sunde Omdømme, hendes kraftige Vilje og overordentlige Energi gjorde, at hun kunde styre med Fasthed og Myndighed«. »Skjönt Kvinde havde hun en Mands fulde Virkekraft.« Med levende Interesse havde hun

taget sig af den gamle Gaard, og ligesom hendes Mand havde hun et varmt Hjærte for Egnens Beboere. »Glem ikke de fattige«, var det sidste Ord af Plejefaderens Mund, som Frk. Storck kunde erindre.

Fru Lunds viljestærke Personlighed tog maaske til Tider lidt vel fast paa den unge Plejedatter, som selv var en

Biskop Madsen og Hustru.

viljefast Personlighed. Gnidninger har der vistnok været af og til, — men det kunde ikke formindske den dybe Ærbødighed for Tanten, som ogsaa lyser os i Møde gennem Madsens Ord. I hendes Hjem traf nu Madsen sin vordende Hustru. Hvor tidligt hans Følelser overfor hende blev sat i Bevægelse, vides ikke. I hvert Fald gav han sig god Tid. Den Tanke maatte vel heller ikke falde Gaardmandssønnen let at nærme sig Arvingen til en gammel Herregaard. Deri første Gang, Madsen aflagde et Besøg paa Vedbygaard var i Sommeren 1877. Besøget strakte sig kun over to Dage.¹²⁾

Der hengik endnu fire Aar, og Madsen skulde naa den anselige Alder af omtrent 38 Aar, inden Forlovelsen fandt Sted ved Pinsetid 1881. Det er derfor ikke underligt, at Madsen kunde melde Begivenheden til sin gode Ven Schousboe med de Ord: »Den, som kører med Stude, kommer ogsaa med.« Baade første og anden Del af Sætningen er rigtig. Thi han var i Sandhed »kommet med,« — og dermed tænkes ikke paa Herregaarden, men paa at han havde fundet en sjælden god Ledsagerinde, der blev hans trofaste Ven og Hjælper Livet igennem.

Intet Under, at han følte sig som en lykkelig Mand — endog i den Grad at han efter hvad Overleveringen beretter, satte tre Paraplyer til i de faa Maaneder, han var forlovet. Han havde længe følt Savnet af et Hjem; ikke saaledes at forstaa, at han saa tilbage paa Ungkarlehjemmet som en besværlig, ensom Tilværelse. »Alligevel tænker jeg med lige stor Taknemmelighed tilbage paa de Aar, jeg tilbragte i Ny Vestergade, og som i alle Henseende har haft en saa stor Betydning for mig.«¹⁹⁾ Men en af hans Venner mindede ham om, at han engang havde udtalt: »Der er én, som engang har sagt, at det ikke er godt for Mennesket at være ene, og Vedkommendes Udtalelser slaar i Reglen ganske godt til.« Utvivlsomt hørte han selv til de Naturer, der trængte til at have en god Ven ved sin Side.

Og en saadan fandt han i Charlotte Storck. Hun var et rigt begavet Menneske med en hurtig Tanke, en stor Arbejdskraft og et ualmindeligt Maal af Energi. Det var imponerende at iagttage, hvorledes hun formaaede at administrere den store Ejendom, saaledes at selv de mindste Enkeltheder ikke undgik hende, — og dog samtidig evnede at følge sin Mand i alle hans Interesser, saaledes at han kunde tale med hende om alt og gærne søgte hendes Raad. Hun var en fuldt ud selvstændig Personlighed; netop derved blev hun en saa værdifuld Hjælp for Madsen. Meget forskellige var de. Hendes impulsive Natur, hendes Handlelyst

gav ofte ham Tilskyndelser, der maatte blive af stor Værdi for en Mand, der som Madsen undertiden kunde have svært ved at faa Overvejelserne ført til Ende og faa skredet til Handling.

Hun havde sine Fejl, som ethvert Menneske har sine. Maaske var hendes lettere at faa Øje paa end mange andres.

Haveseen paa Vedbygaard.

Hos de umiddelbare Naturer med de stærke Følelser, de stærke Sympatier og Antipatier, bliver alt — baade Fortrin og Fejl — mere synlige. Hun var stærk i sine Antipatier. Havde hun faaet noget mod en eller anden, faldt det hende meget vanskeligt at glemme og at bedømme Vedkommendes Handlinger helt retfærdigt. Men hun kendte sine Fejl, og stræbte at bekæmpe dem. Og sikkert er det, at hos enhver, som kom hende nær, maatte Tanken om disse Ufuldkommenheder ganske træde i Skygge for det levende Indtryk af, at man stod overfor en stor og rig Personlighed, som man ikke kunde andet end holde af og nære dyb Ærbødighed

for. Hun var i sjælden Grad trofast mod dem, som hun lærte at sætte Pris paa. Ifølge Sagens Natur kom dette i særlig Grad Madsen til Gode. Han kunde uden hende aldrig være blevet til saa rig Velsignelse, som han blev. Især for Mænd i betroede Stilling og med et stort Ansvar hvilende paa deres Skuldre er det en stor Lykke at kunne tale frit ud med deres Hustru om alt; Bispinde Madsen skænkede sin Mand den Lykke. Men mere end det: den varme Interesse, som hendes Mand nærrede for hver enkelt Student, den delte hun med ham. Hun viste en utrættelig Hjælpsomhed overfor alle unge, som trængte til Støtte, og havde et skarpt Øje og en fin Sans til at opdage, hvor der trængtes til Hjælp. Kort sagt, naar Madsens Hjem fik en saa uberegnelig stor Betydning, som det fik, saa er en meget stor Del af Æren derfor hendes.¹⁴⁾

Brylluppet blev ikke holdt paa Vedbygaard, men hos Brudens Onkel Grosserer Baagøe. Det blev derfor ikke Pastor Sadolin i Ruds Vedby, til hvem Madsen og hans Hustru Livet igennem stod i et hjærteligt Forhold, men det blev den bekendte Pastor Peter Rørdam, til hvis Forkyndelse Fru Madsen havde følt sig draget, der kom til at forrette Vielsen. I de Ord, som Madsen ved Bryllupsmiddagen henvendte til Pastor Rørdam, udtalte han selv sin varme Hengivenhed for Peter Rørdam. »Jeg kender ingen Præst i Danmark, hvis Forkyndelse har en fyldigere Klang af det Selvoplevede, og som har gjort et dybere Indblik i Menneskehjertet.« Vielsen fuldbyrdedes i Taarbæk Kapel. Ved den efterfølgende Middag hos Grosserer Baagøe samledes kun en lille Kreds, — men deriblandt naturligvis Madsens Broder, som havde haft sine Bekymringer med Hensyn til sort Frakke, Krave og Flipper m. m.; det var jo for ham uvante Forhold at skulle færdes under.

Dermed begyndte da det overordentlig lykkelige Samliv, som skulde komme til at strække sig over omtrent 30 Aar. Man kan vanskelig tænke sig to Mennesker, der var mere

forskellige med Hensyn til Temperament og individuelle Ejendommeligheder; men man vil ogsaa vanskelig kunne tænke sig to Mennesker, der bedre udfyldte hinanden og levede et mere harmonisk Samliv. De var i de mange Aar saa godt som aldrig adskilte fra hinanden. Der var et Tidspunkt i deres Liv, hvor det kunde se ud, som om Døden vilde skille dem ad. I Januar 1901 gennemgik Fru Madsen en livsfarlig Operation paa Diakonissestiftelsen, der efterfulgtes af et halvt Aars Sygeleje. Der forelaa Optegnelser fra Madsens Haand om hans Samtaler med sin Hustru de sidste Dage før Operationen. Han citerer her følgende Ord af hende: »Kommer jeg igennem dette, maa jeg tage Livet anderledes op end hidtil; et Liv, hvori man kun udfolder sine Naturgaver, er dog i højeste Betydning Lediggang. Men saa maa Livet blive en stor Kamp. — Hvis jeg ikke kommer igennem dette, skal du alligevel takke; thi saa har Gud set, at jeg ikke har Kraft til at gennemføre den Kamp.« Madsen oplyser endvidere, at hun især samlede sine Tanker om det Skriftsted: »Hvad gavnede det et Menneske, om han vandt den ganske Verden, men tog Skade paa sin Sjæl,« — samt om de tre sidste Vers af Salmen: Hil Dig Frelser og Forsoner. — Efter en lang Rekonvalescens genvandt hun omtrent sin fulde Arbejdskraft og var Madsens tro Hjælper lige til den Stund, da han lukkede sine Øjne, — og kunde endnu i en Række Aar derefter arbejde for at faa en Del af hans literære Efterladenskab offentliggjort. Hun døde i Juli 1917.

Lige fra deres Samlivs Begyndelse følte hun det som sin Opgave at gøre sit Hjem til et Hjem for den teologiske Ungdom. Ved Siden af Onsdagstenerne kom nu Torsdagmiddagene. Hver Torsdag havde Madsens aabent Hus for en snævrere Kreds, deriblandt mange unge Studenter, — ogsaa en Del ældre af deres Bekendtskabskreds. Man havde det Indtryk, at det maatte være vanskeligt for Husmoderen forud at beregne Antallet af Gæster — men alle saadanne

Besværligheder regnede hun ikke for noget. Allerede ved Torsdagmiddagene lærte den unge Student at se ind i andre Sider af sin Professors Karakter end dem, han kendte fra Katedret. Her fik man Indblik i hans rige Humor. Men i endnu stærkere Grad lærte man dette at kende, naar man opnaaede at blive inviteret til et Ophold paa Vedbygaard i ens Sommerferie.

Det var i Aaret 1892, at Fru Madsen ved Fru Lunds Død arvede den gamle Gaard, Rudernes fordums Herresæde. De ærværdige Mure kan fortælle om Aarhundreders Historie. En, der som Madsens Gæst undertiden færdedes i den smukke Park og saa op mod dens »trevingede Fløje«, har i et Digt fremtryllet for vort Blik de skiftende Slægter, som her har været til Huse, med deres vidt forskellige Sysler og Interesser. Først den Slægt, hvis Kendetegn var dette, at »hver Mand værgede sit, rustet i Plader og Staal«, dernæst de Tider, hvor den danske Adel skænkede Danmark saa mange fremtrædende Mænd, »der var mit Føde-lands Pryd, flettede Glands i dets Navn«. Men efter at han saaledes har vandret om

»skuende ind i den gamle Gaards trevingede Fløje,
 hvorfra Mindernes Hær sejrende styrter sig frem«

vender hans Blik sig mod den levende Nutid, det gæstfri Hjem, »der ej lukker sig ind som Fortidens værnede Borge«, og »hvor ej der spørges om Høj eller Ringe, ej om Magt eller Byrd, kun om Hjerternes Trang«. Og han slutter Digtet med følgende Ord, rettede til Husets Værtinde:

»Lykkeligst den, der som Hjemmets altid tænkende Moder fylder med levende Aand Alt, hvad der tages i Arv, og som et naadigt Forsyns fuldtro Fadeburspige tjener for højeste Løn: Hjerternes varmende Tak!¹⁵⁾

Madsen omfattede Gaarden med den allerstørste Interesse. Det er en Lykke, naar en gammel, værdifuld Bygning

kommer i saadanne Ejeres Hænder. Baade Gaarden og Parken har i Madsens og Fru Madsens Tid undergaaet en fuldstændig Forvandling. Da de overtog Gaarden, var alle tre Fløje hvidkalkede og moderniserede; efterhaanden blev de to ældste Fløje restaurerede, saaledes at de gamle røde Munkesten kom frem, ligesom i det hele alt, saa vidt

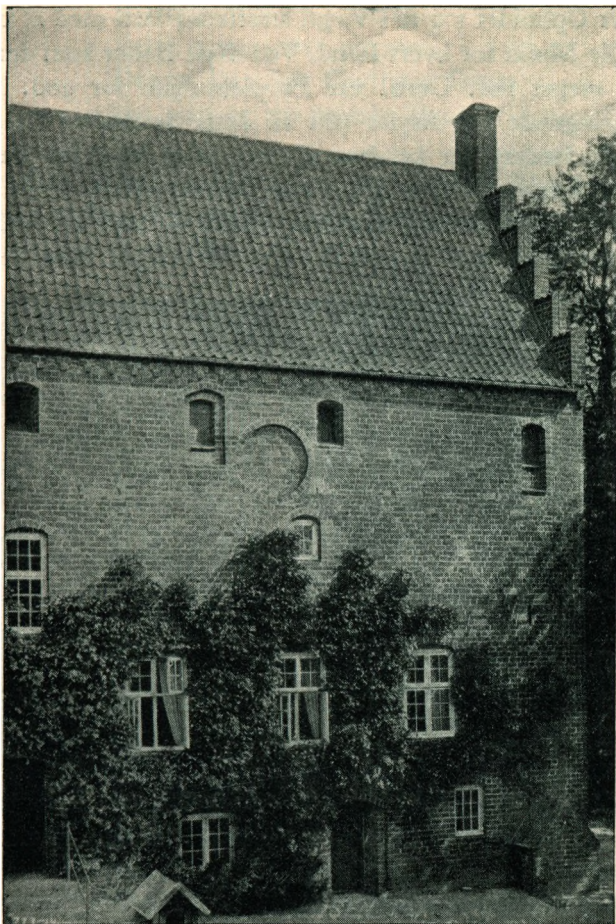
Vedbygaard, set fra Haven.

det var muligt, førtes tilbage til den gamle Skikkelse. Nu staar Gaarden som en af de skønneste og mest karakteristiske gamle Bygningsværker i vort Land. Samtidig forandrede ogsaa Haven Skikkelse under Glæsel's kyndige Behandling; ingen Besøger vil blive træt af at beundre dens Skønheder baade i Helhedsanlægget og i Enkelthederne.

Alle disse Herligheder delte Gaardens Ejere med andre. De udfoldede en Gæstfrihed i sjælden stor Stil. I Gæstetiden i Sommerferien kunde Tallet paa Gæster beløbe sig fra 20 til 30. Det var en meget broget Skare, som samledes herude. At nævne Navne paa alle de mere eller mindre

kendte danske Teologer, som mødtes herude, vilde føre for vidt. Derimod kan der være Grund til at fremhæve, at ogsaa fra Broderlandene kom der ofte Besøg. Fra Norge kan især nævnes Professorerne Frederik Petersen og Lyder Brun, samt den bekendte Stiftsprovst Gustav Jensen; blandt de svenske Teologer maa især nævnes Domprovst og Professor Pehr Eklund; Madsen og han stod i et nært Ven-skabsforhold til hinanden — trods deres store individuelle Forskelligheder. Naar man har overværet Diskussioner mellem de to i Vedbygaards Have — den livligt gestiku-lerende, sprudlende Pehr Eklund overfor den sindige, ud-vortes set tilsyneladende ubevægelige Peder Madsen, der med skarpe, nøgterne Bemærkninger ofte kunde anrette svære Ødelæggelser i Pehr Eklunds hastigt opbyggede For-skansninger, — vil man aldrig kunne glemme det, ikke mindst fordi det fortrolige Du og de venlige Blikke bar Vidnesbyrd om, at den rette Aand altid hvilede over De-batten. Man vil ogsaa mindes Pehr Eklund vandrende i Alléerne sammen med en eller anden ung dansk teologisk Student eller Kandidat — ofte med Armen om Vedkom-mendes Hals, — »pratende« ustandselig, saaledes at den unge ikke fik mange Ord indflettede, — heller ikke følte Trang dertil; thi det at høre og indoptage den fremragende svenske Teologs Tale kunde i tilstrækkelig Grad lægge Beslag paa alle Aandsevnerne.

Mellem de ældre færdedes saa de mange unge, for hvilke Sommerdagene paa Vedbygaard blev noget af en Oplevelse. Studenterne plejede at blive indkvarterede netop i den ved sin Alder ærværdigste Del af Gaarden, den nordre Fløj. Den gamle Provst Paludan-Müller gav derfor denne Fløj Navn af »Regensen« — et Navn, som den beholdt gennem Aarene. Den blev en Del forandret ved Ombygningen; i den ældre Skikkelse fandtes der et meget stort Værelse, hvor adskillige unge Studenter kunde ligge, og bag ved

Vedbygaards nordre Fløj, af Studenterne kaldt »Regensen«.

dette et Par smaa »Eneværelser«. I det ene af disse boede »Regensprovsten«, en lidt ældre Student eller ung Kandidat, — til en Regens hørte jo en Regensprovst.

Mange af den Slags spøgefulde Indfald krydrede Samlivet. Hver Ugedag blev alle Gæsterne vejede; hvis man

under Opholdet tog af i Vægt, straffedes man med at betale en lille Mulkt for hvert Pund. Ved disse Bøder kom der dog ikke meget ind. Dertil var Forplejningen for god. Mere indbringende for Asylet (thi til dette anvendtes Beløbet) var de Bøder, der betaltes af dem, som kom for sent til Maaltiderne; en Øre for hvert Minut af de første fem Minutter, og derefter stigende Skala, — saaledes lød den strenge Lov, som gav Añledning til megen Morskab — men ogsaa til Præcision.

Man kan vanskelig forestille sig en elskværdigere og fornøjeligere Vært end Madsen. Her udfoldede han hele det rige Fond af Vid og Lune, som var ham medfødt, — men som han i Reglen kun gav frit Løb, naar han befandt sig i en snævrere Kreds. Hvor kunde han le — blive ved at le, — og hvor kunde hans Latter virke smittende! Baade han og hans Hustru var opfindsomme, naar det gjaldt at glæde de unge Gæster; hyppigt foranstaltedes Fiske- eller Kребse-ture, Skovture eller andre Arter af Udflugter. Indenfor selve Gaardens Omraade var der rig Anledning til Roture i Kanalerne og i Havens Søer. — Men i lige saa høj Grad vakttes de unge Teologers Interesser, naar de fik Lejlighed til at overvære de ældres Diskussioner; kun sjældent vovede de selv at give et Indlæg, men til Gengæld drøftede de bagefter i Havens Gange med stor Iver de Spørgsmaal, som var blevet forhandlede mellem de ældre, i Reglen paa Verandaen efter Middagen. Undertiden indbødes alle Omegnens Præster i adskillige Miles Omkreds; det blev til et helt Præstekonvent. Ogsaa ved en saadan Lejlighed fik de unge rige Impulser.

Dagen sluttede med en Aftenandagt, ved hvilken ogsaa Gaardens Tjenestefolk var til Stede. Her kom i særlig Grad Madsens Evne frem til i faa Ord at faa sagt meget. Dersom jeg skulde nævne en Grundtone, som gik gennem disse Andagter, maatte det blive den, som anslaaes i det lille Vers, vi ofte sang ved disse Andagter:

Hvilestunden er i Vente,
Solen sættes mer og mer.
Denne Dag har Gud paa Rente
hos mig og saa mange fler.

Derefter sagdes Godnat; men det hindrede ikke de unge i endnu en Stund at nyde de lyse Sommeraftener ude i de naturskønne Omgivelser.

Gæster ved Kaffen efter Middagen i Vedbygaards Have.

Ofte rejste man Mand og Mand imellem det Spørgsmaal: hvem skal vandre om paa disse Steder, naar de nuværende Ejere ikke er mere? Thi om end de var omgivet i rigt Maal af Ungdom, — barnløst var jo Ægteskabet. Kun yderst faa vidste Besked. Først efter Fru Madsens Død blev det bekendt for den større Almenhed.

Gaarden skulde være et Rekonvalescenthjem for Kvinder. De tre Fjerdedele af Pladserne forbeholdtes Enker eller Døtre af Præster, en Tolvtedel Enker eller Døtre af Professorer; Resten af Pladserne gives til Kvinder af den dannede

Middelstand. Foruden de nævnte Kvinder kan ogsaa tre Missionærfamilier, som er hjemme paa Besøg, faa Bolig paa Gaarden, ligesom der ogsaa kan gives Plads til nogle kvindelige Studenter. Hjemmet bestyres af tre Personer, der er Medlemmer af Diakonissestiftelsens Bestyrelse, nemlig den ældste Overlæge, Forstanderinden og et juridisk Medlem af Bestyrelsen. Hjemmet skulde altsaa ikke ledes af Diakonissestiftelsens Bestyrelse som saadan. Det skulde være en ganske selvstændig Institution, ligesom det jo ogsaa havde sit nøje afgrænsede Formaal. Muligt Overskud af Stiftelsens Midler maa ikke anvendes til andre Formaal.

Den Tanke, som hos Madsen og Fru Madsen laa bag ved alt dette, var den smukke, gamle Gaards Bevarelse i væsentlig samme Skikkelse, i hvilken den befandt sig, og dens Anvendelse paa beslægtet Maade, nemlig til Gæstfrihed mod saadanne, der særlig trænger til Hvile og Vederkvælgelse.

Det bliver vel saaledes antagelig en ensformig og stille Tilværelse, Vedbygaard vil komme til at føre i de kommende Dage. Mellem den brogede og Aarhundreder lange Fortid og denne stille Nutid og Fremtid ligger Episoden 1892—1917, — netop fem og tyve Aar. Denne Episode havde sit særlige Præg. Gennem den blev Vedbygaards Navn indskrevet i dansk Kirkehistorie, — ikke blot fordi et Underudvalg indenfor det kirkelige Udvalg, som vi har hørt, samledes nogle Gange derude, men hovedsagelig fordi Livet i Sommerferien derude ligesom forøvrigt ogsaa Livet i Madsens Hjem i København i mange Aar øvede en stille men stærk Indflydelse paa mangfoldige danske Præster og Teologer.

En af de sidste Foranstaltninger, som Madsen selv var med til at tage Bestemmelse om, var, at der over Indgangen til Midterfløjen skulde sættes den Indskrift: »Græsset visner, Blomsten falder af, men Guds Ord bestaar evindeligt«. Ligesom dette Ord havde været en Magt i hans eget Liv, ønskede han, at det maatte blive det hos alle dem, som skulde færdes paa Gaarden i de kommende Dage.

VII.

BISPETIDEN.

Den 25. Sept. 1909 døde Sjællands Biskop, Dr. Skat Rørdam. Madsen havde fra sin Ungdom staaet i et nært Venskabsforhold til ham og følte et dybt Savn ved hans Bortgang. Men snart skulde dette Dødsfald ogsaa paa anden Maade sætte hans Sind i Bevægelse. Det var tydeligt, at man fra de mest forskellige Sider saa hen til Madsen som den selvskrevne Efterfølger — til Trods for Madsens fremrykkede Alder. At man indenfor Indre Mission og den tredje Retning kunde ønske at se ham paa denne Plads, er let at forstaa. Men karakteristisk er det, at fremtrædende Mænd ogsaa fra den Grundtvigske Retning i private Breve før Udnævnelsen med Varme udtalte Ønsket om, at Madsen vilde lade sig bevæge til at modtage Stillingen, ligesom de efter Udnævnelsen offentlig udtalte deres Glæde over denne. Vennen, Engberg, som Lørdagften midt under Forberedelsen til sin Prædiken, erfarer Rygtet om Madsen som vordende Biskop, sender ham straks fire Linier. »Dette har jeg ønsket og *bedt* til. Mange grundtvigske Præster — ogsaa Otto Møller — vil det glæde, hvis De siger Ja.« — Selv i en Avisartikel i de Dage, som indeholdt en stærkt nedsættende Bedømmelse af Madsen, læser man følgende Ord: »Iøvrigt maa det siges, at han i sin ubestridelige Aandskultur, sin Myndighed, sin teologiske og menneskelige Ligevægt ejer væsentlige Bispeegenskaber.« Altsaa ogsaa Modstandere saa hen til ham som Manden.

Den 6. Oktober skrev den daværende Kirkeminister

Enevold Sørensen til Madsen, at den almindelige Mening baade i Præstestanden og i andre Kredse pegede paa ham som Efterfølgeren, og efter en Samtale med Hs. Majestæt Kongen var han nu bemyndiget til at spørge, om han var villig til at overtage Sjællands Bispeembede.¹⁾

Efter de Ord af Madsen, som blev omtalt ovenfor S. 170, og som gav Udtryk for hans stærke Kærlighed til Universitetsgerningen, vil man forstaa, at Afgørelsen var meget svær for ham. De, som i de vanskelige Afgørelsens Dage fik Lov til at se ind i hans Hjærte, fik et stærkt Indtryk af, at kun Overbevisningen om, at det var Guds Krav til ham, bragte ham til at sige Ja. Jeg husker bl. a. en Udtalelse fra ham, der omtrent lød saaledes: »Jeg ved ikke, om jeg tidligere i mit Liv har haft saa megen Ærgerrighed i min Sjæl, at en Bispestilling kunde friste mig. Men jeg finder i hvert Fald ikke nu det mindste attraaværdige ved det Tilbud, jeg har faaet.« Ogsaa Følelsen af hans Alder gjorde ham selv betænkelig. Men der blev lagt et stærkt Pres paa ham fra mange Sider. Saa blev hans Svar da et Ja, og den 18. Okt. forelaa hans Udnævnelse.

Tiltrædelsen af Embedet skulde dog først finde Sted den 1. Januar 1910. Han følte Trang til en Overgangstid, hvor han kunde afvikle Forholdet til sit kære Universitet. Hans Forelæsninger maatte føres til Ende. En ung Student, der overværede den sidste Time, har givet en smuk Skildring af dens Førløb. Alt gik i Begyndelsen som sædvanligt. »Først da det sidste Spørgsmaal var samvittighedsfuldt belyst og klaret, standsede han. Et Øjeblik stod han og saa ud over alle de mange Ansigter, der var vendte mod ham, det var, som Bevægelsen overvældede ham, og det var med brudt Stemme, han holdt sin Afskedstale til os. — Ordlyden er gaaet mig i Glemme, men aldrig skal jeg glemme det Indtryk, jeg her fik af en Mand, der *elskede* sin Gerning. Man mærkede bag Ordene, hvor svært det faldt ham at forlade denne Gerning, og med hvor megen Betænkelighed

han saa Fremtiden i Møde. Og dér sad vi unge og stirrede op paa ham, og mangt et Øje duggedes. Al den Kritik, som Studenterne altid gaar rundt med overfor deres Professorer, og som vi netop i ret høj Grad havde vist overfor Peder Madsen, forstummede, opslugt af den Ærefrygt, vi i dette Øjeblik følte for vor gamle Lærer, der stod her og tog Afsked med sin Manddoms Gerning for i sin Alderdom at overtage en anden og langt besværligere.«²⁾

Gennem Madsens Ord ved den Fest, som Studenter og ældre Disciple og Venner gjorde for ham den 1. December, mærker man ligeledes den næsten ungdomsfriske Kærlighed til Universitetet. »Det er gaaet mig som Jakob, da han tjente for Raket; de 35 Aar, jeg har tjent ved Universitetet, har været mig som nogle faa Dage.« »Baade Arbejdet hjemme, Timerne paa Universitetet og Vekselvirkningen med de studerende har været mig en daglig Glæde.« — Og alligevel kan han her — efter spøgende at have meddelt, at en Mand i hans Fødeegn engang medlidende havde udtalt om ham: »Ja, han naaede jo alligevel ikke at blive Præst« — straks tilføje: »Det Synspunkt er ikke ilde. Præstegeringen, der umiddelbart tjener Menigheden, er Hovedsagen i det hele; det er for Præsternes Skyld, at man har baade Professorer og Biskopper.«³⁾ Madsen havde jo da ogsaa gennem Aarene frivillig taget en stor Del praktisk kirkeligt Arbejde paa sine Skuldre. Han gik ikke uforberedt ind til sin nye Gerning; heller ikke manglede han Kærlighed til den.

Bispevielsen fandt Sted 2. Juledag. Efter Madsens Ønske var Biskop Wegener ved den Lejlighed Ordinator. Madsen prædikede over Dagens Evangelium Matth. 10,32—42 med Jesu strænge Ord om, at vi ikke maa elske Fader og Moder højere end ham. Om disse Ord siger Madsen, at de lyder »som et Krigsraab midt ind i Festens Fred.« Men et saadant Krigsraab er nødvendigt, hvis vi ikke skal komme til »at sove paa vor Vagt,« eller — hvis vi skal kunne naa frem

til »den uforbeholdne Hengivelse«, som Herren kræver.⁴⁾ — Samme Dag udsendte Madsen sit Hyrdebrev til Præster og Menigheder i Sjællands Stift. De Toner, der anslaaes, er selvfølgelig de samme, vi kender fra Madsens tidligere Virke. Han kalder til Samling, — til indbyrdes Forstaaelse. »Det beklagelige er ikke i og for sig dette, at der er forskellige Retninger og Partier iblandt os.« »Men det beklagelige er, at disse Forskelle optræder som stridende Modsætninger i Stedet for som samvirkende Kræfter, der udfylder hverandre.« »Det kan i mange Maader være tiltalende at holde sig alene til sine Meningsfæller og samle sig med dem om at pleje sine Særmeninger.« »Det giver en tilsyneladende Styrke; men det er i Virkeligheden en aandelig Svaghed, fordi man løber sig fast i sin Ensidighed og hindrer sit Kristenlivs alsidige og fyldige Vækst. At tage Hensyn til og lære af de andre er ikke Holdningsløshed, men Sandhedskærlighed.« — Han ser klart, at »Udviklingen til sidst maa styre hen mod en fuldstændig Adskillelse af Kirken og Staten.« Men Tiden er endnu ikke kommet, hvorimod en Udvidelse af Kirkens Selvstyre er paatrængende nødvendig.

Kort efter samlede Madsen Byens Præster hos sig i Bispegaarden. I Udkastet til Indledningen til Forhandlingen finder vi friske og frimodige Udtalelser. »Det gælder ikke blot om at bevare det, vi har, men om at føre en Erobringskrig for at vinde dem, der staar fremmed for Kirke og Kristendom.« Trods sin fremrykkede Alder føler Madsen sig aabenbart ikke svækket. Det er sikkert ogsaa urigtigt, naar man undertiden ud fra en Besvimelse ved en Kirkeindvielse nogle Maaneder, før han døde, taler, som om hans Helbred i det hele taget var knækket. Den Sygdom, som saa brat gjorde Ende paa hans Liv, hører til de Sygdomme, for hvilke selv den stærkeste ofte maa bukke under.

Skønt Bispetiden blev kort, kom Madsen til at udøve saa godt som alle biskoppelige Funktioner: nogle Præste-

vielser, en Provsteindsættelse, og ikke mindre end seks Kirkeindvielser. Ligeledes paatog han sig selv det vanskelige Hverv at tale ved Rigsdagens Aabning d. 3. Okt. 1910. Kærligheden til Danmark kommer her stærkt til Orde. »Vi tilhører et Folk og et Land, som det vel er værd at arbejde for.« Han ser klart Spirene til en moralsk Degeneration i Folket. Men han er fuldt overbevist om, at Farer i den Retning kan overvindes, — naar blot de enkelte Mennesker vil leve deres Liv »under Evighedshorizonten.« »Lad os sige i Endrægtighed: vi *vil* ikke opgive os selv, vi *vil* fastholde Troen paa, at vort Folk skal have en lys og rig Fremtid for sig. Og lad os handle derefter.« Man sporer ogsaa her en frejdig Tro paa Fremtiden trods alt og en mandig Energi.

Den Interesse, han i de yngre Aar havde vist for de gudstjenstlige Former, fik han atter som Biskop rig Lejlighed til at lægge for Dagen. Spørgsmaalet om Ændringer i Skriftemaalets Ordning var efterhaanden blevet Genstand for bestandig Debat. Det var vanskeligt under Storbyens Forhold at opretholde de foreskrevne Indtegninger til Altergang, — Forslag fremkom om at henlægge Skriftemaalet til efter Prædikenen, ja nogle gik saa vidt, at man ønskede Tilladelse til at gaa til Alters ganske uden Skrifte-tale, — kun efter tilsagt Absolution. Madsen havde ikke Sympati for disse Forslag. Han synes, at han altfor ofte møder den Begrundelse for de nye Forslag, at det gælder om at gøre Adgangen til Alterbordet let. »Men at faa Folk til at gaa til Alters ved, at Handlingen bliver let og hurtigt besørget, det kunde let skabe mindre værdifulde Altergange.« »Altergangens Aftagen kan kun modarbejdes dels ved at vække mere kristeligt Liv i Menighederne, dels ved at prædike mere om Nadverens Velsignelse«. — Desuden syntes Situationen ham at være den, at der for Øjeblikket var »næsten lige saa mange Meninger, som der er forskellige Kredse.« Og da bør man vente med at reformere,

indtil større Enighed naas. »Sagen er for vigtig til at blive Tumleplads for Eksperimenter og individuelle Yndlings-tanker.«⁶⁾ — Desværre maa man vel sige, at Resultatet just er blevet det, som Madsen frygtede for. Formerne for Skriftemaal og Altergang er nu saa forskellige i vore Kirker, at man egentlig kun føler sig helt hjemme ved det Alterbord, man regelmæssig søger.

Et stort Arbejde lagde Madsen ind i Udarbejdelsen af nye Ritualer for Daab, Nadver og Brudevielse. Allerede under Biskop Rørdam havde Biskopperne beskæftiget sig med Reformtanker paa dette Omraade; der forelaa endog Udkast til nye Ritualer. Men i et Bispemøde i Bispegaarden kort efter Madsens Tiltrædelse (d. 23-25. Februar 1910) fremkom Madsen med en ret skarp Kritik over disse Udkast. Især forekom det ham uheldigt, at man ikke resolut havde brudt med de »tunge og dogmatiske« Indledninger baade i Daabs- og Nadverritualet; straks fra Begyndelsen bør man anslaa en Tone, som svarer til »Handlingens festlige Præg.« Madsen fremlagde nye Forslag. »Han gravede i dem Kirkens gamle Guld frem,« som en af hans Kolleger har udtalt.⁷⁾ Efter nogen Forhandling i Bispeeraadet blev det overdraget Madsen inden Paaske at omsende sine Forslag i fuldstændig udarbejdet Skikkelse. Disse Forslag blev senere vedtagne med faa Ændringer og udkom i Slutningen af Aaret 1910: »Forslag til Ritualer for Daab, Nadvere, Brudevielse og Begravelse, udarbejdet af den danske Folkekirkens Biskopper«. Madsen oplevede desværre ikke den endelige Gennemførelse af Forslagene; først den 19. Juli 1912 blev de nye Ritualer autoriserede. Men Æren for disse nye Ritualer tilkommer i særlig Grad ham.

Iøvrigt var den Sag, som i Madsens korte Bispetid mest tildrog sig Offentlighedens Opmærksomhed, den saakaldte Arboe Rasmussen-Sag. Ved et Foredrag, som Pastor Arboe Rasmussen holdt i Studenterforeningen den 3. December 1910 rejstes det Spørgsmaal, om en Præst med saadanne

Anskuelse, som deri var udtalt, kunde være Præst i den danske Kirke. Denne Sag ligger imidlertid vor egen Tid for nær til, at det lader sig gøre at gaa nærmere ind paa den her. Hvad der fandtes i Madsens Efterladenskaber vedrørende den Sag, maa foreløbig henlægges. Derimod turde det være naturligt at gengive Hovedtrækkene i den Erklæring, som Madsen efter omhyggelige Overvejelser afgav i Sagen⁷⁾.

Det Grundsyn, som bærer Erklæringen, er ganske det samme, som han gjorde gældende under det kirkelige Udvalgs Forhandlinger (se ovenfor S. 158). »Som bekendt aflægge Folkekirkens Præster ved deres Ordination det Løfte, at de vil befitte sig paa at forkynde Guds Ord rent og purt, saaledes som det findes i de profetiske og apostoliske Skrifter og i vor danske evangelisk-lutherske Folkekirkens symbolske Bøger. Det har fra Arilds Tid været Praksis at forstaa denne Symbolforpligtelse saaledes, at den ikke angaar alle Symbolernes Enkeltheder, men hvad man har kaldt Aanden eller det væsentlige i Symbolerne eller, som man vel bedre kunne udtrykke det, deres Grundanskuelse. Der kan baade i Fortid og Nutid nævnes mange højt skattede og paaskønnede Gejstlige i vor Folkekirke, som vitterligt have været i Uoverensstemmelse med Lærdomme, som ere udtalte i Symbolerne. Og Folkekirken har gjort ret i at finde sig i saadanne Afvigelser; dels ere Symbolerne jo ikke uforbederlige, men Muligheden for en fremskridende Erkendelse paa mange Punkter maa holdes aaben; dels formaar intet enkelt Menneske at omfatte hele Kristendommens Indhold med lige Klarhed.« — — »Den ledende Grundsætning bør altid være, at hvor Afvigelserne bevæge sig om Enkeltheder, maa Samfundet fortolke Symbolforpligtelsen med udpræget Frisind og strække sig vidt i Overbærenhed.« — Men Pastor Arboe Rasmussens Afvigelser fra Kirkens Lære er efter Madsens Mening af en ganske anden Art. Det er »selve Grundanskuelsen, der

ikke blot mangler det lutherske, men det kristelige Præg. Afgangen gælder ikke en Række enkelte Punkter, men Helheden.« — — »Det er ikke blot Kirkens Dogmer, men dens Trosgrundlag, han bekæmper. Han udtaler i sin Erklæring til Biskoppen af 1. Februar, at ingen véd, hvad der er foregaaet i Josef af Arimatæas Grav. Meningen hermed kan ikke være, at ingen kan forklare, hvorledes det er gaaet for sig, at Frelserens døde Legeme blev levende; thi det har Kirken aldrig paataget sig; men det kan kun betyde, at ingen véd, om han virkelig er legemlig opstanden. Men er der noget, som staar fast for Kristentroen fra Begyndelsen, saa er det hans legemlige Opstandelse. Gennem hele Apostelhistorien er den Midtpunktet i den kristne Forkyndelse, saaledes som Paulus sammenfatter Forholdet (1 Kor. 15): Dersom Kristus ikke er opstanden, da er vor Prædiken tom, da er baade vor Tro og vort Haab forgæves.« — — »Han (3: Pastor A. R.) sætter i Stedet for Menigheden et Broderskab af alle de Mennesker, der lyde Idealitetens Stemme, eller i hvem Idealerne brænde. Dette er hverken det ny Testaments eller Kirkens Kristendom.« — — »Selv vedgaar han aabent sin Uoverensstemmelse med Kirken; og med Hensyn til Ritualerne affinder han sig med Vanskelighederne ved den Betragtning, at kun Kirkesamfundet og ikke den fungerende Præst har Ansvar, — altsaa netop ved den samme Tvetydighed, som han beklager andre for. Denne Tvetydighed er af en saa alvorlig Art, at den baade fra et almindeligt moralsk og fra et religiøst Synspunkt maa stemples som ganske forkastelig, ligesom den ogsaa nødvendigvis maa vække almindelig Forargelse. En Mand maa staa ved sin Overbevisning.« — Den Slutning, Madsen drager af alt dette, bliver følgende: »Hvis Pastor A. R. vedblivende ikke føler Trang til at bringe sig ud af den usunde Stilling ved at fratræde sit Embede, ser jeg ikke, at Samfundet kan unddrage sig den Pligt at gøre Skridt i denne Retning.« Madsen udtaler

derefter, at han godt kan gaa med til en læmpeligere Formulering af Præsteløftet; han ønsker ikke en Kirke uden Frisind. »Men hvorledes Løftet end forandres, saa slapt kan det ikke blive, at det hos Præsten kan godkende Anskuelse som Arboe Rasmussens. Saalænge vi have blot nogenlunde ordnede Forhold i Folkekirken, vil det være en forgæves Bestræbelse at skaffe Plads i den for en saadan Forkyndelse. Skulde det naas, da maatte Folkekirken gaa ind i ganske kaotiske Tilstande med Frihed til at prædike hvad som helst som Kristendom og med Opgivelse af al aandelig Enhed.«

Det Aktstykke, hvoraf her Uddrag er givet, indeholder en af de sidste, vel nok den sidste sammenhængende Udtalelse, som Madsen har givet fra sig om sit Grundsyn paa Kristendommen og paa Kirken. Han stod saa fast i dette Syn, at han agtede at sætte sit Embede ind paa den Sag, hvad hans Optegnelse klart udsiger. Han havde erhvervet sig dette Grundsyn gennem et langt Livs Tænkning og Overvejelser. Derfor vilde det være unaturligt at afslutte en Fremstilling af hans Liv uden at gengive Hovedtankerne i denne hans Erklæring.

Han blev forskaanet for at følge denne Sag i dens videre Forløb. Han blev i Junimaaned angrebet af en ondartet Angina. Han var just begyndt at komme til Kræfter efter den og var naaet ud til Vedbygaard, da en alvorlig Lungebetændelse tvang ham til at gaa til Sengs den 14. Juli. I tre Uger modstod hans stærke Konstitution Sygdommen med den meget høje Feber.

Den Diakonisse, som plejede ham, har nedskrevet en Beretning om hans sidste Sygeleje. Alle hans Feberfantasier drejede sig om aandelige Ting. Ofte bad han højt — midt under stærk Feber — og med en forunderlig Kraft. »Det føltes, som om Biskoppen allerede var borttrykket fra det jordiske og talte Ansigt til Ansigt med sin Gud.« »Til andre Tider kunde Biskoppens Røst lyde med en vældig Kraft og med en

Inderlighed og overbevisende Magt, som talte han til en større Forsamling.« En Gang holdt han en hel Pinseprædiken over Esajas Kap. 40, og endte sin Prædiken med Faderovor og Velsignelsen. Der var i den Henseende en stor Lighed med hans Forgængers, H. N. Clausens Dødsleje, som er os skildret af Sønnen i Slutningen af Faderens Selvbiografi: Ogsaa H. N. Clausens Tanker paa det sidste Sygeleje drejede sig om alt det højeste og bedste, som han havde levet og aandet i.

Under de tre Ugers Sygdom vekslede Haab og Frygt i hans Omgivelsers Sind. Selv sagde han til sin Læge: »De skal ikke prøve paa at trøste mig og ikke være bange for at forskrække mig. Det bliver dog kun, som Gud vil.«

Det saa tilsidst ud, som om en Bedring var ved at indtræde. Men den 7. August om Morgenens gjorde en Blodprop Ende paa hans Liv. Han følte selv Dødens Komme; han bad et Fadervor og døde med sin Hustrus Haand i sin.

Overalt i kirkelige Kredse blev Dødsbudskabet modtaget med Deltagelse og Vemod. Utallige er de Nekrologer, som blev skrevet. Mest indholdsvægtig var den, som fremkom i »Plovfuren«, og som hidrørte fra Provst Hans Kochs Pen. »Et af de store Træer i Skoven er faldet. Det vil vare længe, inden dets Plads udfyldes.« »Ved hans Baare vil hele Guds Menighed i Danmark, uden Hensyn til Retning eller Parti, takke Gud for, hvad han gav os i denne Mand.« »I Mindet vil de bevare Billedet af hans bramfri Færd, hans Sjæls Renhed og Retfærdighed, hans Lærdoms og hans Tales Kraft, alt helliget ved at være stillet i Herrens Tjeneste.« »I den danske Menighed vil hans Plads komme til at staa tom; vi har ingen Enkeltmand, der nu kan fylde den; ingen nyder den Tillid, som han besad.« Under Karakteristiken af Madsens Ejendommeligheder tales der om hans beherskede og maadeholdne Form, men der fortsættes — endog med udhævet Skrift — med følgende sande Ord: »men

det forhindrede ikke, at han kunde udtale sig med en Skarphed, der intet lod tilbage at ønske i Tydelighed, og hvis Myndighed kun forstærkedes ved den indre Ild, den Kærlighed til Sagen, den Harme overfor Misvisninger, der var den egentlige Kærne i Madsens Veltalenhed.« — —

Den gamle Lindeallé i Vedbygaards Have.

»Menneskelig talt blev hans Gang jo fra det ringe til Højheden. Dybest forstaaet er ingen af os i Tvivl om, at han blev altid paa de ydmyge Steder. Vi kunde skønne det af hans Færd; vi forstod det paa hans Tale.«⁸⁾

Deltagelse blev vist overfor Bispinden fra høje og lave. Breve fra Medlemmer af vort Kongehus gav Udtryk for den Højagtelse, som Madsen ogsaa dér havde vundet.

Han begravedes den 14. August fra Vedbygaard. Den Aarhundreder gamle Lindeallé dannede Kirkehvælvingen. Her opstilledes Kisten, og et mægtigt Følge, indeholdende Repræsentanter for Kongehuset, Ministeriet og mangfoldige store Institutioner, samledes om den. I Alleen talte først Provst Tobiesen i hans Egenskab af Ungdomsven, derefter denne Bogs Forfatter som Discipel og Kollega fra Universitetstiden, og til Slut Biskop Wegener, der havde indviet ham til Biskop. Derefter blev Kisten under Salmesang baa-ret af Præster gennem Borggaarden over til Kirken, hvor Biskop Wegener fremsagde Trosbekendelsen, bad Fadervor og lyste Velsignelsen. Sognepræsten Pastor Vilstrup forrettede Jordpaakastelsen, og den højtidelige Handling sluttede med Afsyngelsen af det lille Vers: »Klokken slaar, Tiden gaar.«

Omtrent et Aar efter samledes en betydelig Skare af Venner og gamle Disciple og af Omegnens Beboere endnu engang om Graven paa Ruds-Vedby Kirkegaard. Nu var der rejst et Mindesmærke paa Graven »sat af Disciple, Venner og Sognets Beboere«. Det blev afsløret den 25. Juli 1912. Provst Erik Christensen og Stiftsprovst Jacobi holdt korte Mindetaler.

At Madsens Indflydelse indenfor den danske Kirke havde været overordentlig stor, er uomtvisteligt. Det var i Sandhed »et af de store Træer i Skoven«, som var faldet. Det vil efter den foregaaende Fremstilling være klart, at Grunden hertil ikke var den, at Madsen var en særlig genial Personlighed. Han havde ikke sat nye Ideer eller Tanker ind i Udviklingen, til hvilke hans Navn vedvarende vilde kunne knyttes. Han har, som vi har set, ikke fremsat et nyt dogmatisk »System.« Han har derfor heller ikke dannet Skole indenfor dansk Teologi. Men han var en selvstændig og fremragende Tænkter med ualmindelig rige Evner. Og han

var en sjælden ægte Personlighed, — gennemtrængt af den nytestamentlige Kristendoms Aand. Utvivlsomt vil Forklaringen paa hans store Indflydelse hovedsagelig være at søge i hans rige og dybe personlige Kristenliv.

Biskop Madsens Grav paa Ruds Vedby Kirkegaard.

Det vil være naturligt til Slut at opridse Hovedlinierne i hans Personlighed.

Hvad Forholdet til hans Gerning angaar, kunde man ikke andet end lægge Mærke til den dybe Ærbødighed, hvormed han betragtede det Livskald, som var ham betroet. Et Universitetskateder var for ham næsten et helligt Sted. Han betraadte det aldrig uden med en stærk Følelse af det store

Ansvar, som var forbundet med at tale derfra. Og overfor sin Videnskab — overfor Teologien — nærrede han en høj Grad af Ærefrygt. I en af de mange Optegnelser dels paa løse Papirer, dels i Notebøger, fandtes følgende smukke Ord om Teologien: »I den er der noget at øse af, som baade kan forfærde ved sin Uudtømmelighed, og som dog kan inspirere.« Enhver, der har siddet under Madsens Kateder med et lydhørt Øre, vil sikkert kunne bekræfte, at disse Ord for ham var personlig Sandhed; thi alle vil de kunne mindes saadanne Stunder, hvor de sporede, at Taleren var dybt grebet af sit Æmnes Uudtømmelighed, og alle vil de kunne mindes mangfoldige Øjeblikke, hvor han var under Virkningen af en Inspiration, som havde sin Kilde i det foredragne Indholds Hellighed og Højhed.

Man kunde heller ikke andet end beundre Madsens altid lærvillige Sind, der hang sammen med den klare Bevidsthed om Indholdets Uudtømmelighed, — om Opgavens Storhed. Angaaende en Forelæsning over Apologetik, som han var ved at udarbejde, skriver han til Vennen Schousboe: »Maatte det kun lykkes mig nogenlunde at give dem en Orientering i Nutidens Vilkaar for Christendommen og at vise dem Christendommens Sejrskraft uden at gjøre den moderne Cultur Uret eller nedsætte den for dem! Jeg trøster mig med, at selv om jeg kun meget ufuldkomment formaar at løse denne vanskelige Opgave, vil selv dette have sin Betydning for de Unge, ligesom jeg ogsaa haaber selv at lære noget derved.«⁹⁾ Man mærker sig i denne Udtalelse ikke blot Madsens Beskedenhed, — hans Maal selv at ville lære noget, — men man mærker sig ogsaa hans Ængstelse for »at gøre den moderne Cultur Uret«. Det blev i Anledning af hans Død udtalt af en af de unge, som i Anskuelse stod ham fjærnt, at »en saa nøjeregnende Redelighed som den, han udfoldede i Forholdet til Anderledestænkende, møder man kun sjældent.«¹⁰⁾ At Madsen just stræbte efter at vise en saadan »nøjeregnende Redelighed« i Bedømmelsen af Modstandere, har han

selv udtalt i følgende Optegnelse: »Man maa ikke være bange for at idealisere sine Modstandere, ikke gaa paa Jagt efter deres sletteste Udtryk; man kan gjerne tage deres bedste og give deres Betragtning den bedste Form: dette er Gjen-nemførelsen af at gjøre *Sympathien* til det kritiske Princip. Lad mig aldrig glemme *Sympathien* mod alle Mennesker og aandelige Bevægelser, der have noget, som de elske, og som da i Reglen ogsaa vil være en Kjærlighed værd. Først paa dette Grundlag har man den indre Berettigelse til alligevel at forkaste deres Anskuelse som en umoden eller eensidig Kjærlighed og tillige Udsigt til hos dem selv at finde Øre for sit Ord.« Den ovenfor citerede Udtalelse om Madsens »nøjeregnende Redelighed« overfor Modstandere viser, at han efter andres Dom personlig var naaet langt frem paa Vejen med det skønne Ideal, som han i denne rent private Optegnelse — ikke bestemt for andre Menneskers Øjne — tegnede af den Fremfærd, som vi Mennesker bør følge overfor dem, der nærer andre Anskuelser end vi selv. — At denne aandelige Sympati med og fine Forstaaelse for andres Standpunkter ikke hang sammen med Veghed eller Uklarhed i Madsens egne Meninger, behøver næppe at siges; i den foregaaende Skildring af hans Liv har der ofte været Lejlighed til at fremdrage Eksempler derpaa; Madsen efterlod ikke noget Menneske i Tvivl om, hvad der var hans personlige Mening i de store, kristelige Grundspørgsmaal.

Dybest set bundede denne Respekt for Modstanderes Standpunkter i hans Ydmyghed. Jeg har personlig omgaaedes Madsen meget, men jeg mindes aldrig at have hørt en Udtalelse fra hans Mund, hvorigennem man kunde mærke ligesom et Forsøg paa at stille sig selv i Forgrunden eller tillægge sig selv nogen Fortjeneste. Mere end nogen anden, jeg har truffet paa, kunde han med aandelig Sandhed og Myndighed give følgende Formaning til unge Præster, som han fremsatte ved en Præstevielse: »Det at bruge Guds Ord til at samle om sig selv, det er den sletteste Bestilling af

alle; det er et Vrængbillede af Præstegerningen. Dersom den tro Tjener mærker, at nogen standser ved at se paa *ham* i Stedet for at trænge ind til Herren selv, da maa han støde fra i Stedet for at søge at behage; thi hvis han havde Medskyld i, at et Menneskes Kristendom kun blev et Forhold til et andet Menneske og ikke til Herren selv, da var han jo med til at tage det hellige forfængeligt.«¹¹⁾

Alle disse Egenskaber, — ikke mindst Ydmygheden — bliver først fuldt forstaaelige for os, naar vi mindes, i hvilken Grad hans Kristenliv — selv om det i hans kristelige *Tænkning* spændte over vide Felter — dog i enestaaende Grad koncentrerede sig om hans dybe Syndsbevidsthed og Naadesbevidsthed. Lad mig atter fra en af de mange spredte Optegnelser fremdrage en Illustration hertil. »Selvretfærdigheden maa grundigt ud af Din Sjæl. Du maa føle, at selv om Du var udrustet med alle borgerlige Dyder, al borgerlig Retskaffenhed, saa at Dine Medmennesker viste hen til Dig som en retfærdig Mand, — saa er Du dog overfor Gud ligesaa fattig og elendig som den, ad hvem Mennesker peger Fingre og siger: Se, hvilken Synder!« Intet Under, at man med denne Syndsbevidsthed maa klynge sig til Skriftens Ord om Naaden. I en Forsamlingsstue for teologiske Studerende i Erlangen hang der endnu for nogle Aar tilbage et Billede af Madsen som ung Kandidat; under Billedet havde han skrevet 1 Joh. 1,7. (»Dersom vi vandrer i Lyset, ligesom han er i Lyset, har vi Samfund med hverandre, og Jesu Kristi, Guds Søns Blod renses os fra al Synd«).¹²⁾ — Syndsbevidstheden maatte ogsaa være ham en stærk Tilskyndelse i Helliggørelseskampen. »Vi vil saa gjerne gjøre Undtagelser i vor Helliggørelseskamp med de smaa Ting.« Han saa denne Fare skarpt i Øjnene, — just derfor naaede han langt frem i Kampen for at overvinde den.

Naar hans rige Fromhedsliv indvirkede saa stærkt ikke blot paa Akademikere, men ogsaa i de brede Befolkningslag, saa hang det sammen med endnu en Ejendommelighed ved

hans Kristenliv, som maa fremhæves — nemlig med hans Tros Enfold. I en af hans Notebøger havde han skrevet: »Derfor søg ikke langt borte, hvad Du har nær hos. Der behøves ikke stærke Vinger for at naa ham i hans Himmel, men der behøves kun Troens enfoldige og barnlige Øje, der altid ser sin Frelser ved sin Side«.

Saa skal der endnu kun betones, at han var og følte sig som en *dansk* Teolog. Det kom stærkt frem i det tidligere (S. 123 f.) omtalte lille Skrift: »Den danske Teologi og Fremtiden.« Og i et Udkast til en Tale til Studenter læser vi følgende: »De vil faa meget med det fremmede at gøre; De kommer til at læse mange fremmede Bøger; men brug det som noget, der skal *tjene* os Danske (i vor Ejendommelighed, med vore ejendommelige Forudsætninger), mens det hidtil desværre ofte har været saaledes, at vi maatte tjene og trække under og følge det fremmede.« Madsen var ikke blot Kirkens tro Søn, — men han var den *danske* Kirkes tro Søn.

Intet Sted har jeg fundet det bedste i Madsens Personlighed udtrykt paa én Gang saa kort, saa klart og saa myndigt som i det lille Digt om ham, som Vilh. Gregersen offentliggjorde i »Nationaltidende« ved hans Død.¹³⁾ Lad da dette Digt danne Slutningen paa dette Skrift, hvormed Hensigten har været at give et saa sandt og saa tro Billede af Biskop Madsen som muligt.

Vi lægge her paa Din Kiste
En Rose rød.
Den yndigste Rose Du priste
Indtil Din Død.

Hans Kærlighed gav Dit Øje
Det milde Skin,
Som kunde saa venligt bøje
Os til Dig ind.

Vi lægge ved Siden en Lillie,
Saa ren og skær,
Thi god og ren var Din Villie
I al Din Færd.

Saa lægge vi tyst den spæde,
Den bly Viol:
I Ydmyghed var Din Glæde
Og Gud Din Sol.

NOTER OG HENVISNINGER*)

I.

BARNDOMSTIDEN

¹⁾ Foredraget er trykt i Bladet »Fra Bethesda« for 21. Okt. 1894 (S. 689 ff.). — Et Eksempplar af Brorsons »Troens rare Klenodie« fra 1845, som har været i Moderens Eje, findes i Mindeværelset paa Vedbygaard.

²⁾ En Del af de citerede Udtalelser fandtes i Kladder til Breve. — M. synes som Regel at have skrevet Kladder til sine Breve, selv om det var til den nærmeste Slægt. Disse Kladder egnede sig ikke til Opbevaring og er derfor for en stor Del tilintetgjorte. Ogsaa Talerne ved Faderens, Moderens og Broderens Begravelse fandtes kun i lignende Skikkelse. — Største Delen af Brevvekslingen med Broderen Jens Madsen har jeg givet tilbage til Slægten paa Grund af dens private Natur. Nogle af Brevene bliver dog opbevaret i Universitetsbiblioteket, deriblandt det citerede Brev af 28/9 75. Broderen blev ligesom Faderen Sognefoged, senere ogsaa Amtsraadsmedlem, Formand for Holstebro Bank m. m. Ved sin Flytning til Holstebro i Januar 1903 overrakte Sognebeboerne ham en kalligraferet Adresse med Tak for hans Virken blandt dem. Han døde i Aaret 1905 (1. Januar). — Madsens Fødegaard Toustrup brændte i Aaret 1911. Den blev genopført, men er i den ny Skikkelse ganske forskellig fra den gamle Gaard; det er ikke lykkedes mig at faa fremskaffet et Billede af den gamle Gaard; der eksisterer næppe et saadant.

³⁾ Det omtalte karakteristiske Brev fra Anders Madsen er fra 19/12 1862. Et Par af hans Breve er opbevarede.

⁴⁾ Fru Schnegelsbergs Profeti om Drengen som vordende Præst findes omtalt i et Brev fra Pastor Schnegelsberg af 28. Juni 1858. Han udtaler deri sin store Glæde over, at Madsens Fader endelig har besluttet sig til at sende Sønnen til Viborg Skole. — Til Talen over Fru Schnegelsberg forelaa kun en Kladder, som jeg ikke har

*) Hvor i Henvisningerne Breve citeres, findes de, naar intet andet bemærkes, opbevarede i Universitetsbiblioteket.

ladet opbevare. — Schn. forflyttedes 1853 til Ørum, Veirum og Viskum og tog derfra sin Afsked paa Grund af Svagelighed i Aaret 1876; han døde samme Aar. Sin Hustru havde han lært at kende, da han var Huslærer paa Vedbygaard.

⁵⁾ Ogsaa i et Brev til Hjemmet 1. Febr. 1876 taler P. M. om det Værk, »hvis Begyndelse kostede dem (∴ Forældrene) saa megen Sorg«.

⁶⁾ Levnedbeskrivelser af de ved Københavns Universitets Firehundredaarsfest promoverede Doktorer og Licentiater 1879. S. 162.

⁷⁾ Disse Oplysninger stammer fra den Dagbog, som Madsen førte som Dreng fra Oktober 1857 til den 22. August 1860. Oplysningerne gives under Notitserne til 19. August 1858, den Dag, da han forlader Nis Hanssens Hjem for at drage til Viborg.

⁸⁾ Blandt Nis Hanssens Breve fandtes ogsaa nogle Breve fra 1864, der viser, hvor dybt Tabet af Sønderjylland smertede den fødte Sønderjyde. — De citerede Breve stammer fra 17/2 1860, 31/1 1861, 4/8 1862, 10/1 1862.

⁹⁾ Se Regitze Barner: Minder fra mit Liv og min Gerning, II, S. 186.

¹⁰⁾ Foruden Regnskabsbogen og Dagbogen eksisterer der ogsaa et Testimonium paupertatis (benyttet ved Ansøgning om Stipendier), som oplyser os om Formuesforholdene. Endnu i Aaret 1866 var der 100 Rigsdaler tilbage af den i Teksten omtalte, P. Madsen tillagte Sum. — Foruden Dagbogen efterlod P. M. fra Tiden i Felding Præstegaard ogsaa adskillige Referater af Nis Hanssens Prædikener. Den Sædvane at nedskrive Referater af de Prædikener, han hørte, vedblev under Skoletiden i Viborg og i den første Tid af Opholdet i København.

¹¹⁾ Brevet til Fætteren var iøvrigt betydningsløst og er derfor tilintetgjort.

¹²⁾ Af Klassekammeraterne har jeg talt med den senere Skolebestyrer G. N. Christensen. Blandt Eleverne i Klassen under ham har den senere Pastor C. Bahnson i Skive, Søn af Skolens daværende Religionslærer og Forf. af den smukke Digtsamling »Vandringsmandens Sange« 1918, meddelt mig sine Erindringer om Madsen.

¹³⁾ Biskop Laubs Brev er fra 6/12 1880. Madsen har senere i »Sædemanden« for 16. Juli 1882 skrevet et smukt Mindeord om Laub. Det er aftrykt i F. L. Mynsters »Biskop Otto Laubs Levnet« I, 1885 i Forordet S. IX ff.

¹⁴⁾ Brevet fandtes kun i en Kladder, som dog er opbevaret sammen med Bahnsons Svar, hvori der hentydes til Mangel paa Anerkendelse, i al Fald som Religionslærer, fra hans nærmeste Foresatte.

Ogsaa i Prof. Madsens Brev hentydes der til manglende Paaskønnelse.

¹⁵⁾ Den ovenfor i Note 12 nævnte Skolebestyrer Christensen.

¹⁶⁾ Brev fra Carl Bahnson 7/1 1901.

¹⁷⁾ Brevet er fra 5/2 1881.

¹⁸⁾ Han bevarede nogen Forbindelse med den i Note 12 nævnte Pastor C. Bahnson samt med Skolebestyrer i Vordingborg Martin Pedersen, fra hvem der fandtes adskillige Breve til Madsen. Begge disse var ikke Klassekammerater med ham, men gik i Klassen under ham.

¹⁹⁾ Dette Aktstykke samt nogle Breve fra den i Note 18 omtalte Martin Pedersen, som er sendte til Madsen i København i Efteraaret 1862 og vidner om den Interesse, hvormed en Del af Eleverne vedvarende mindedes Madsen, er overgivne til Viborg Skole, da de indeholder en Del Oplysninger om Skolens daværende Forhold.

²⁰⁾ Regnskabsbogen oplyser alt vedrørende Rejsen lige til de smaa Udgifter ved Ankomsten til København (en Mark paa en Restauration, tre Mark til en Vejviser o. s. v.).

Det er paafaldende, at Madsen hverken i Skolen eller senere kaldte sig med Navnet Toustrup, som altid knyttedes til Familien i Hjemegnen.

II.

STUDENTERAARENE

¹⁾ Brev fra Nis Hanssen 4/8.

²⁾ Brev fra Jens Madsen 8/10 62.

³⁾ Rektor Olsens Brev 15/12 62. Om Rektor Olsen, f. 1802, Rektor i Viborg 1844, titulær Professor 1856, afskediget 1866, død d. 24. Okt. 1874, se Viborg Skoleprogram for 1875.

⁴⁾ Foraaret 64 og Foraaret 65 (Flidsattesten).

⁵⁾ P. Madsens Kollegiehæfter er overgivne til Universitetsbiblioteket. — Blandt dem findes en Fremstilling af Troselæren af H. N. Clausen (en Del af den er skrevet med en anden Haandskrift end Madsens). Da den er senere end den sidste Udgave af Clausens »Christelig Troeslære« af 1853, vilde en Sammenligning i det enkelte her være af Interesse for Spørgsmaalet om Clausens teologiske Udvikling i de senere Aar. — Som Eksempel paa Forelæsninger ud over Eksamenskravene kan nævnes Rasmus Nielsens om Dantes guddommelige Komædie.

⁶⁾ Breve til Frk. Neergaard af 7/7 1866 og 26/8 1867.

⁷⁾ Brev til Frk. Neergaard af 6/9 1863.

⁸⁾ Brev fra Madsen til Forældrene. De samme Toner gaar gen-

nem Madsens Tale ved Hammerichs Begravelse, trykt i »Til Minde om Prof. Fr. Hammerich« 1877.

9) Talen ved Jubilæet findes i Kalkars »Theologisk Tidsskrift« 1871, S. 235 ff. — Talen ved Begravelsen findes i »Ved Prof. Dr. H. N. Clausens Jordefærd i Frue Kirke 6te April 1877«, S. 13—18.

10) Brevet fra Dr. Johs. Clausen er dateret 12/4 1877. — Krucifikset fik sin faste Plads paa Biskop Madsens Skrivebord, saa længe han levede.

11) Brev fra Nis Hanssen af 6/1 1863.

12) »Prædikener« af J. Nik. Lange, udg. af Kofoed-Hansen, 1866. Her findes tillige en kort Levnedsskildring af ham ved Kofoed-Hansen.

13) Om hans Tilhøreres Taknemmelighed vidner et Legat for en teologisk Student, som de ved en Indsamling stiftede, og som bærer Pastor Schmidts Navn.

14) Efter en Tilskrift i en Almanak var Grundtvig endog den første Prædikant, Madsen hørte i København, nemlig allerede den 24/8 62.

15) Breve til Frk. Neergaard af 5/6 1864, 2den Pinsedag 1865 og 26/8 67.

16) Teologisk Samfunds Protokoller findes i Universitetsbiblioteket. — Madsens Foredrag den 23. Marts 1866 findes i Protokollerne i et sammentrængt Referat, skrevet af ham selv — altsaa ganske autentisk.

17) En lille Notits i en Almanak viser, at Madsen i Begyndelsen af August 1867 under en Bispevisitats i Vinding har talt med Biskop Balslev om »Kenosis« — et Vidnesbyrd om, hvor tidlig dette Problem laa ham paa Sinde.

18) Det beviser den tidligere omtalte Regnskabsbog.

19) Talen samt et lille Digt om Broderdatteren (skrevet med Madsens Haand og sikkert forfattet af ham selv) findes opbevaret i Universitetsbiblioteket.

20) Brevet er skrevet 16/9 1872; M. bebrejder endvidere sig selv, at Frk. N. saa ofte kun har set ham i hans »matte og trætte Øjeblikke«, og alligevel altid har vist en uforanderlig Deltagelse o. s. v. Samme Dag skrev Madsen ogsaa et taknemmeligt Brev til Fru Neergaard, som forøvrigt døde faa Dage efter.

21) Brev til Frk. Neergaard 15/5 1865.

22) Brev fra Nis Hanssen til Madsen 6/1 1863.

23) Jfr. Regnskabsbogen og hvad der ovenfor Kap. I Note 10 er oplyst om Madsens økonomiske Forhold. — Forøvrigt tjente han ogsaa allerede som Student noget ved Manuduktion; i en Almanak fandtes der Notitser herom.

24) Dette skyldes Oplysninger fra Provst Tobiesen, der tidligere havde en Protokol fra denne Diskussionsklub; denne Protokol er desværre forsvundet.

25) Attesten er fra 25/11 1865.

26) En Tale for Stiftsprovst Jacobi, til hvilken der fandtes en Kladder (den syntes at være holdt ved Madsens Bryllup i 1881).

III.

KANDIDATAARENE OG UDENLANDSREJSEN

1) Madsens Studier sammen med Jacobi havde efter Jacobis Opgivelser (paa Grundlag af gamle Optegnelser) allerede taget deres Begyndelse i Studenteraarene (Foraaret 67) og fortsattes lige til Sommeren 1872.

2) To Kollegiehæfter med Forstudier til Religionsfilosofien samt et Hæfte Optegnelser fra en Manucent med Tilføjelser fra Madsens Haand findes i Universitetsbiblioteket. — Af de mange andre Forstudier er kun to Hæfter (etiske Problemer) opbevarede (sammesteds).

3) Brev til Frk. Neergaard 10/7 1869.

4) Se den senere omtalte Dagbog (som findes i Universitetsbiblioteket) til Dagene 8. Juli 1868 og 29. Dec. 68 (Side 3 og 6).

5) Brev fra Engberg til Madsen 1/2 1872.

6) Dagbogen strækker sig over Tiden fra 20/2 1868 til 14/4 1872, men er yderst ufuldstændig. Den findes i Universitetsbiblioteket. — Skrevet modgaaende (bag fra) indeholder den spredte Bemærkninger fra Rejsens sidste Aar.

7) Dagbogen 20/2 1868.

8) Et Ord fra 2 Kor. 4, 16 »Hvem er dygtig dertil?«

9) Se om alt dette Dagbogen til 20/2, 10/7 og 13/7 1868 samt 1/11 1870 (S. 33). — Skat Rørdam siger i et Brev til Otto Møller, at der var en Tid før Madsens Rejse, hvor han var nær ved at blive Grundtvigianer. Heri har han dog næppe Ret. Se Otto Møller og Skat Rørdams Brevveksling I, 1915, S. 265.

10) Dagbogen 5/6 1869.

11) De anførte Steder findes i Dagbogen til 9/4 1869, 5/4 og 11/6 1871.

12) Dagbogen 1/10 1870.

13) Se Dagbogen 8/7 1869, 4/2 1870 (S. 23), 11/3, 13/4 og 15/5 1871.

14) Dagbogen 8/7 1869.

15) Dagbogen 17/6 1869.

16) Dagbogen 25/4 1871, 28/9 1871.

17) Dagbogen 12/6 1871, 1/7 1871.

18) Dagbogen 23/1 1871, 6/7 1871.

19) Endnu stærkere kommer Kritiken mod de daværende Professorer paa dette Punkt frem hos den samtidige unge Fredrik Nielsen, der kalder Professorerne »Diktérmaskiner«, se Biskop Fr. Nielsen, En Levnedstegning, 1911, S. 30.

20) Se bl. a. Brev til Frk. Neergaard 10/7 1869. Der henlaa ogsaa mange Ungdomsoptegnelser vedrørende Søren Kierkegaard fra Madsens unge Aar.

21) Alle disse Citater er hentede fra en Række spredte Optegnelser fra den Tid.

22) Brev fra Jacobi til Madsen 2/10 1872.

23) Brev fra Jens Toustrup af 23/10 1870, og et udateret Brudstykke af et Brev fra Madsen til Broderen, som maa være skrevet kort før Rejsen. — I et Brev fra en Ven H. P. Holst af 7/7 1872 hentydes der ogsaa til Disputatsen.

24) Den første Prædiken i 1868 var over Mark. 8, 1-9. De to andre over Joh. 16, 16-22 og over Luk. 16, 1-13. Den sidste blev holdt den 16. Aug. 1871 i Vinding (se Dagbogen til nævnte Dato).

25) Se Dagbogen til 14/8 1871.

26) De nærmere Omstændigheder ved Søsterens Død skildres i et Brev fra Broderen 14/7 1872. — Brevet til Nis Hanssens Datter Anna, gift Kassuben, var kun en Kladder og derfor ikke dateret, men maa være skrevet i Rom i Forsommeren 1873. — Ogsaa i et Brev til Frk. Neergaard af 3/8 1872 giver Sorgen over Elses Død sig et smukt Udtryk. — Endelig finder vi i den senere omtalte Rejsedagbog under Opholdet i Venedig (S. 33), at Længslen efter den afdøde Søster vaagner med mægtig Styrke.

27) Breve fra Madsen til Hjemmet 30/5 og 11/7 1872.

28) Madsens sidste Rejser inden for Danmark lærer vi at kende dels gennem Angivelser ved Datoerne i en Almanak, dels gennem Breve til Frk. Neergaard 3/8 1872, til Fru Neergaard 16/9 1872 og til Frk. Neergaard 22/9 1872, endvidere gennem Madsens Brev til Jacobi 28/9 1872.

29) Brev til Jacobi 28/9 1872.

30) Brev til Forældrene 28/10 1872 samt Rejsedagbogen Side 1. Denne Rejsedagbog blev desværre ikke ført længere end en Maanedstid (den findes i Universitetsbiblioteket). For Resten af Rejsen bliver Breve de vigtigste Kilder, — og her er der endda et Savn; de fleste af Brevene til Hjemmet er gaaet tabt ved Gaardens Brand i 1911.

- ³¹⁾ Til en saadan Ytring af Hall sigtes der i et Brev fra Schnegelsberg til Madsen 18/9 1873.
- ³²⁾ Brev til Frk. Neergaard 7/11 1872.
- ³³⁾ Rejsedagbogen S. 18—19.
- ³⁴⁾ Rejsedagbogen S. 31—40; Udtrykket »den forfærdelig skumle By« er fra Brev til Frk. Neergaard 7/11 1872.
- ³⁵⁾ Brev til Jacobi 16/1 1873.
- ³⁶⁾ Brev til Frk. Neergaard 7/11 1872.
- ³⁷⁾ Rejsedagbogen S. 55.
- ³⁸⁾ Breve til Frk. Neergaard 21/12 1872 og til Jacobi 16/1 1873.
- ³⁹⁾ Om Neapel se bl. a. et Udkast til Brev til Schnegelsberg og Brev til Jacobi 2. Pinsedag 1873.
- ⁴⁰⁾ Brev til Engberg 21/7 1873 (i Pastor Engbergs Eje).
- ⁴¹⁾ Brev til H. N. Clausen 17/4 1873.
- ⁴²⁾ Brev til Jacobi 2. Pinsedag 1873 og til H. N. Clausen 17/4 1873.
- ⁴³⁾ Brev til Engberg 21/7 1873.
- ⁴⁴⁾ Brev til H. N. Clausen 4/2 1873. — De Citater i Teksten, som ikke er hentet fra Breve, er tagne fra Notitser og Optegnelser; mange af disse var i en saadan Tilstand, at Opbevarelse var umulig; men nogle er opbevarede.
- ⁴⁵⁾ Breve til Jacobi 16/1 og 3/2 1873, ogsaa Brev til Sthyr 18/12 1872.
- ⁴⁶⁾ Brev til Jacobi 2. Pinsedag 1873. Om sit Arbejde med Afhandlingen skriver han ogsaa til H. N. Clausen 4/2 1873.
- ⁴⁷⁾ Brev til Jacobi 2. Pinsedag 1873.
- ⁴⁸⁾ Brev til H. N. Clausen 17/4 1873.
- ⁴⁹⁾ Brev til Jacobi 16/1 1873.
- ⁵⁰⁾ Fortalt af Prof. Dr. Edv. Lehmann efter Billedhugger Hasselriis's Beretning i Højskolebladet 1921, Sp. 145.
- ⁵¹⁾ Brev til H. N. Clausen 17/4 1873.
- ⁵²⁾ Brev til Jacobi 2. Pinsedag 1873 og til H. N. Clausen 17/4 1873.
- ⁵³⁾ Brev til Frk. Neergaard 18/5 1873.
- ⁵⁴⁾ Brev til Forældrene 8/7 1873 og Brev til Frk. Neergaard 17/7 1873.
- ⁵⁵⁾ Brev til Frk. Neergaard 17/7 og 11/9 1873, til Forældrene 8/7 1873.
- ⁵⁶⁾ Om Pariseropholdet Brev til Jacobi 6/10, Udtog af et Brev til Sthyr, til Frk. Neergaard 11/9 1873. Desuden Optegnelser bag i Rejsedagbogen (om fransk Filosofi m. m.).
- ⁵⁷⁾ Brev til Sthyr, udateret og ufuldstændigt, skrevet fra Erlangen,

og et Udkast til et Brev, temmelig sikkert til Professor Clausen (ufuldendt — skrevet fra Erlangen).

⁵⁸⁾ Foruden de i foregaaende Note nævnte Breve ogsaa et Brev til Frk. Neergaard 7/12 1873.

⁵⁹⁾ Det i Note 57 omtalte Brev til Sthyr.

⁶⁰⁾ R. Seeberg: Die Kirche Deutschlands im neunzehnten Jahrhundert, Leipzig 1903, S. 267 f.

⁶¹⁾ F. Nippold: Handbuch der neuesten Kirchengeschichte, III°. 1. Erste Abteilung, 1901, S. 371.

⁶²⁾ Brev til H. N. Clausen 11/6 1874.

⁶³⁾ I Slutningen af det i Note 57 omtalte Brev til Sthyr.

⁶⁴⁾ Brev til H. N. Clausen 11/6 1874. Den samme Kritik af Formen hos Professorerne findes i Rejsedagbogen (i det Afsnit, som er skrevet modgaaende).

⁶⁵⁾ Brevet til Sthyr og Brev til H. N. Clausen 11/6 1874. Om Hofmann kan nu henvises til den udførlige Biografi af Wapler (Paul Wapler: Johannes v. Hofmann, Leipzig, 1914).

⁶⁶⁾ Brevet til Sthyr (Note 57) og Brev til H. N. Clausen 11/6 1874. Desuden Udkast til Breve.

⁶⁷⁾ I Madsens Immatrikulationsbog fra Erlangen er disse Forelæsninger bevidnede med vedkommende Professors Underskrift.

⁶⁸⁾ Det i Note 57 omtalte Brev, temmelig sikkert til H. N. Clausen.

⁶⁹⁾ Brev til H. N. Clausen 11/6 1874.

⁷⁰⁾ Rejsedagbogen (i det Afsnit, som er skrevet modgaaende).

⁷¹⁾ Stählin i Haucks Realencyklopädie, XI, S. 585.

⁷²⁾ Breve til Frk. Neergaard 6/3 1874 og til Forældrene 20/5 1874. Desuden nogle Optegnelser fra Besøget.

⁷³⁾ Brev til Frk. Neergaard 31/5 1874, til Forældrene 20/5 1874. Om Beretningerne blandt Kammeraterne om Madsens Samtaler med Thiersch skriver en af dem, Pollmer, til Madsen 12/2 1875.

⁷⁴⁾ Det i Note 57 omtalte Brev til en Professor samt Brev til Frk. Neergaard 6/3 1874.

⁷⁵⁾ Den senere Pastor Wiedemann i Uchte i Hannover i Brev 10/9 1876.

⁷⁶⁾ Wiedemanns Brev til mig 14/10 1913 og de medfølgende Optegnelser. De er opbevarede i Universitetsbiblioteket sammen med Brevene fra andre Erlanger-Venner; ogsaa tre Breve fra Professor Frank.

⁷⁷⁾ Brev til mig fra Kirkenrath, Dr. theol. Schmidt i Goldberg (Mecklenburg) 9/1 1914.

⁷⁸⁾ Brev fra Pollmer til Madsen 12/6 1875. Denne Pollmer er efter Wiedemanns Meddelelse til mig (Brev 14/10 1913) død i sin

bedste Alder som Præst i Mecklenborg, æret af alle, med hvem han kom i Forbindelse. Brevene til Madsen giver et smukt Indblik i hans Personlighed.

⁷⁹⁾ Det i Note 77 citerede Brev fra Dr. theol. Schmidt.

⁸⁰⁾ Madsens Breve til »Kränzchen« findes opbevarede sammen med Brevvekslingen med Erlanger-Vennerne. — Kredsen synes at have omfattet c. 20 Medlemmer. I hvert Fald fandtes der mellem Madsens Papirer 20 Fotografier med Paategning s. l. Madsen (seinem lieben Madsen) og derefter den paagældendes Navn.

⁸¹⁾ Breve til »Kränzchen« 28/2 og 8/12 1875.

⁸²⁾ Festschrift zum 25jährigen Stiftungsfeste des Theologischen Studenten-Vereins zu Erlangen, 1885. — Teologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke, I, 1884, S. 393—409. — Noget forskellig er Madsens omtr. samtidige Artikel om Martensen i Haucks »Realencyklopädie« (i 3die Oplag, Bind XII, S. 373—379).

⁸³⁾ Brev fra C. E. Scharling til Madsen 27.—29. Juni 1874.

⁸⁴⁾ Brev fra Nic. Nørregaard til Madsen 1/7 1874.

⁸⁵⁾ Ogsaa Svaret til Hammerich fandtes kun i Udkast. — C. E. Scharling skrev paany 22/7, Hammerich 3/8.

⁸⁶⁾ Dels spredte Optegnelser, dels Brev til Frk. Neergaard 27/8 1874.

⁸⁷⁾ Brev til Frk. Neergaard 29/8 1874 og Brev fra Pollmer til Madsen 21/11 1874.

⁸⁸⁾ Alt dette er især skildret i det tyske Brev til Erlanger-Kredsen 28/2 1875.

⁸⁹⁾ Samme Brev. Desuden Brev til Jacobi 19/10 1874.

⁹⁰⁾ Brev til Erlanger-Kredsen 28/2 1875.

⁹¹⁾ Ministeriel Skrivelse af 9/12 1874 efter kongl. Resol. af 3/12.

IV.

DEN TEOLOGISKE LÆRER OG FORFATTER

¹⁾ Rejsedagbogen (den Del, som er skrevet modgaaende).

²⁾ Brevveksling mellem Otto Møller og Skat Rørdam, I, S. 265.

³⁾ Brev til Erlanger-Kredsen 8/12 1875.

⁴⁾ Udkast til Madsens Indledningsforelæsning.

⁵⁾ Brev til Forældrene 1/8 1876.

⁶⁾ I et Brev til Jacobi 8/7 1879 taler M. med Taknemmelighed om Jacobis Andel i hans Ungdomsarbejde, — og skildrer samtidig det mundtlige Forsvar af Disputatsen. — Fra en af Anmeldelserne af den tyske Oversættelse skal jeg fremdrage den Ytring: »Die mei-

sten übersetzten Schriften popularisieren nur deutsche Gedanken: hier ist ein Bruch aus eigenem Bergwerk«. Teol. Literaturblatt 1883, Sp. 251.

7) Luthersk Ugeskrift, 1879, S. 287—294 og 305—312. P. Madsen svarer S. 439—445. Ordvekslingen fortsættes i næste Aargang, 1880, S. 12—14 og S. 95. — Anmelderen er anonym. Sandsynligvis var det den kendte Teolog Dr. Krogh-Tønning, som efter Halvorsens Forfatterleksikon just i de Aar skrev Anmeldelser til Bladet. Nogle nulevende norske Teologer har overfor mig udtalt Tilslutning til denne Formodning. Nogle Breve fra Redaktøren, den senere Biskop Heuch, til Madsen giver Indblik i Baggrunden for Angrebet.

8) Luthersk Ugeskrift, 1879, S. 445. Interessant er i Madsens Replik ogsaa hans bestemte Protest mod at regnes til H. N. Clausens Skole.

9) Se Fortalen til »Embedets og Menighedens Samvirken i det kirkelige Arbejde«, Udgaven i Boghandelen 1895 (paa Grundlag af Universitetsfestskriftet, Efteraar 1894).

10) Se Allg. evang. luth. Kirchenzeitung, 1901, Sp. 921 f.

11) De mange Forstudier til de omtalte Skrifter har jeg ikke ment at burde opbevare.

12) Brev til Erlanger-Kredsen 19/6 1878.

13) Forelæsningsen over Apologetiken findes ligesom de senere omtalte Forelæsningsen i Universitetsbiblioteket. — Der tales ofte om den i Brevvekslingen med Jacobi (Breve til Jacobi 2/9 1877; 1/10 1877; 11/2 og 27/3 1878; ogsaa i en Række Breve fra Jacobi).

14) Ogsaa denne Forelæsningsen findes opbevaret i Universitetsbiblioteket.

15) Brev til Broderen 19/12 1881.

16) Et af disse Breve er fra Pastor Baumann i Vester Egede (16/3 1892), som beretter, at han nu først har faaet Mod til at holde Bibel-læsningsen over dette Skrift. De øvrige Breve om denne Bog har jeg ikke ladet opbevare.

17) Brev til Jacobi 18/4 1888.

18) Det blev Forfatteren af dette Skrift, som efter Biskop Madsens Ønske udgav »Efeserbrevet«, 1911 (andet Oplag 1926); »Kolosenserbrevet og Brevet til Filemon«, 1912; »Peters første Brev«, 1912.

19) Brev til Jacobi 9/7 1876.

20) Biskop Madsen udtalte ikke paa Dødslejet noget Ønske om Udgivelsen af Dogmatiken (saaledes som om Udgivelsen af de eksegetiske Arbejder). Bispinden overlod Provst Erik Christensen og denne Bogs Forfatter at træffe Afgørelsen. Vi var ikke i Tvivl om,

at Udgivelse burde finde Sted, og cand. theol. (nu Docent) L. Bergmann paatog sig det egentlige Udgiverarbejde.

²¹⁾ Universitetets Festskrift i Anledning af Aarsfesten 1911, S. 70.

²²⁾ Nuværende Biskop Ammundsen i »Biskop Dr. Fr. Nielsen. En Levnedstegning« ved J. C. Kall, 1911, S. 87—88.

²³⁾ Brev fra Biskop Balslev af 10/6 1879; jfr. ovenfor Note 17 til Kap. II.

²⁴⁾ Otto Møller og Skat Rørdam. En Brevveksling, II, S. 179.

²⁵⁾ Se Fra Bethesda 1893 og Annexet til Indre Missions Tidende 1893 og 1894.

²⁶⁾ Talen blev offentliggjort i »Fra Bethesda«, 1894, S. 785—795 og senere genoptrykt i »Om den gammeltestamentlige Kritik. En Forhandling mellem P. Madsen, J. H. Monrad og V. J. Hoff«. København 1895.

²⁷⁾ Breve til Biskop Schousboe Nov. 1894.

²⁸⁾ Annexet til den Indre Missions Tidende 1894, S. 187 f. og 1895, S. 1 ff., S. 32 og 45 f.

²⁹⁾ Becks Brev er fra 30/6 1895.

³⁰⁾ Om denne Strid se L. Koch: »Fra Grundtvigianismens og den Indre Missions Tid«, 1898, S. 228 ff., og Vilh. Beck: »Erindringer fra mit Liv«, 1900, S. 167 ff.

³¹⁾ Citeret efter en Kladder, der var omhyggelig rettet helt igennem og sikkert kan antages at svare nøje til det afsendte Brev.

³²⁾ Kladder til et Brev til den senere Biskop Gabriel Koch.

³³⁾ Se den officielle Beretning om Mødet: »Det kirkelige Møde i Kjøbenhavn den 13—15nde Oktober 1896 (det 8nde kirkelige Møde), udg. ved Johs. Schrøder«, 1897, S. 130—146.

³⁴⁾ Annexet til den Indre Missions Tidende, 1896, S. 177—187; i endnu højere Grad mistænkeliggørende er Artiklen i samme Aargang S. 145—154.

³⁵⁾ Se Indre Missions Tidende for 1899, S. 383. Desuden sender Beck 23/12 1900 en hjertelig Lykønskning til Madsen til hans 25 Aars Jubilæum som et Medlem af »den ikke lille Vennekreds, som Madsen ejer blandt Guds Folk«. — »med Tak for hvert et venligt Møde, jeg har haft med Dem«. — Det vil iøvrigt være umuligt at anføre de talrige Indlæg fra Indre Missions Side i Debatten i Kampaarene. Maaske bør dog nævnes Provst Fr. Zeuthens Indlæg i »Fra Bethesda« for 7. April 1895, S. 235—236, der er værdigt i Formen, men ikke udmærker sig ved Klarhed.

³⁶⁾ Brev fra J. H. Monrad 10/1 1895. Der foreligger Kladder til et venligt Svar fra Madsen.

³⁷⁾ Brev fra Pastor Hoff til Madsen 2/7 95.

- ³⁸⁾ Se Fra Bethesda, 1896, S. 257—59, 289—290 og 321—323.
- ³⁹⁾ Brev fra Stein til Madsen 27/4 1896 (Madsen har den 24/4 takket Stein for hans Indlæg).
- ⁴⁰⁾ Brev fra Søster Sophie af 12/3 1895.
- ⁴¹⁾ Brev fra Madsens Broder 28/2 1895.
- ⁴²⁾ Brev fra Madsen til Jacobi 16/3 1895.
- ⁴³⁾ Jeg kender kun Brevet gennem Madsens Kladde. Smlgn. iøvrigt Brev til Schousboe 8/4 1895.
- ⁴⁴⁾ Ammundsen i »Fredrik Nielsen. En Levnedstegning« (1911), S. 88 og i et Brev til Madsen 14/8 1906.
- ⁴⁵⁾ Ammundsen: Menigheden og Theologien, 1906, S. 42.
- ⁴⁶⁾ Forelæsnningen over Schleiermachers Teologi opbevares i Universitetsbiblioteket.
- ⁴⁷⁾ Brev fra Madsen til Ussing 8/1 1891 (i Universitetsbiblioteket Addit. 1013, 410). — Der fandtes en Række Breve til Madsen fra Jonquières, fra Kontorchef (senere Departementschef) Holm og fra Kontorchef Burman-Becker (i Tidsrummet 1876—1894); en stor Del af disse er overgivet til Universitetsbiblioteket.
- ⁴⁸⁾ Brev fra Madsen til Broderen 29/7 1878, til Erlanger-Venerne 19/12 1878 og til Jacobi 30/7 1878.
- ⁴⁹⁾ Om denne Sag foreligger der en Brevveksling mellem Madsen og de paagældende, til hvem Henvendelse skete.
- ⁵⁰⁾ Se Fr. Nielsen, En Levnedstegning, især S. 189 ff.
- ⁵¹⁾ Se Akademisk Ugeblad 1917, S. 59.

V.

DELTAGELSE I KIRKELIGT ARBEJDE

- 1) Brev fra Provst Andersen 28/1 1883 og fra Skat Rørdam 30/12 1882.
- 2) P. Madsen: Kirkelige Taler, 1912, S. 9.
- 3) Denne Tale maa efter Haandskriften og Ortografien at dømme være fra et tidligt Tidspunkt i Madsens Professortid.
- 4) P. Madsen: Kirkelige Taler, 1912, S. 16 og 18.
- 5) P. Madsen: Kirkelige Taler, 1912, S. 86—88.
- 6) Samme Bog, S. 63.
- 7) Brev fra Biskop Swane til Madsen 3/6 1881. Mistrøstige Udtalelser af Madsen, bl. a. i Brev til Broderen 8/3 1880.
- 8) Den blev offentliggjort i »Fædrelandet« den 28. Januar 1879. Den omtales i Breve fra Dr. Clausen til Madsen 4/2 1879 og fra Biskop Swane til Madsen 7/4 1879. Om Sagen i sin Helhed se og-

saa Breve fra Swane 24/5 1879, 3/6 og 29/7 1881 og fra Clausen 17/1 og 16/2 1879.

⁹⁾ »Udkast til en Række Prædiketexter«, 1880; anden reviderede Udgave 1881.

¹⁰⁾ Madsen har dog personlig udtalt sig imod dette videre Skridt, se »Forhandlingerne i det kirkelige Udvalg« VI, Sp. 863 ff.

¹¹⁾ »Forslag til Fornyelse af Psalmebogens rituelle Del«, 1886; anden Udg. 1888.

¹²⁾ Se herom Breve fra Biskop Swane til Madsen 29/6 og 21/8 1887 og fra Dr. Clausen 13/2 og 16/7 1887.

¹³⁾ P. Madsen: »Om det foreslaaede Tillæg til vor Gudstjeneste«, 1887, S. 9 og 11.

¹⁴⁾ I et Udkast til et Brev til Provst Jens Paludan-Müller om Perikopesagen.

¹⁵⁾ Man forsøgte senere paany at faa Rørdam til at medvirke, men han afslog det (Brev fra Rørdam til Madsen 9/10 1886).

¹⁶⁾ Om alle disse Forhandlinger findes Oplysninger i Madsens Breve til Schousboe 14/10, 21/10, 10/12, 16/12 1888; 12/1, 25/1, 28/2, 7/4, 16/4 1889. Ogsaa i Breve fra Sthyr til Madsen 28/4 1888; 9/1 1889; og Brev fra Biskop Fog til Madsen 25/9 1889 med Kladder til Madsens Svar.

¹⁷⁾ Disse Optegnelser forelaa kun som løse Udkast, der ikke egnede sig til Opbevaring. — Om det kirkelige Raad se iøvrigt: Fr. Nielsen: Kirkeforfatning og Præstevalg, 1902, S. 22 ff.

¹⁸⁾ Om disse Henstillinger se L. Blauenfeldt: Den indre Missions Historie, 1912, S. 232 f. — Der findes en Del Breve vedrørende disse Forhandlinger fra Beck til Madsen 8/1 og 18/1 1886, Kladder til Madsens Svar 14/1 og 29/1 1886; endvidere Breve fra Beck til Madsen 28/7, 4/8 og 7/8 1886 med en udateret Kladder til et Svar fra Madsen. Desuden et Udkast til en Tale af Madsen under Kirkeraadets Forhandlinger. Endelig et Brev fra Jens Paludan-Müller til Madsen 23/1 1886, samt Afskrift af en Brevveksling mellem Præsterne J. R. Baumann og Vilh. Beck 6/1 og 16/1 1886. Man faar gennem dette Materiale et fyldigere og bedre Indblik i Forhandlingerne, end der kunde gives i Axel Becks Bog: Vilh. og Nina Beck, II, 1922, S. 220—224.

¹⁹⁾ Se især Fru Keypers Skildring i »Søndagsskole-Arbejdet 1875—1925«, udg. af Søndagsskoleudvalget, 1925, S. 10 f. og Hoffmeyer: »25 Aars Søndagsskolearbejde i København«, 1900, S. 8 f.

²⁰⁾ Brev til Schousboe 21/10 1888.

²¹⁾ Se J. Steen og H. Hoffmeyer: »Kirkelig Forening for Indre Mission i København 1865—1915«, 1915, S. 146.

- 22) Samme Skrift, S. 122.
- 23) Samme Skrift, S. 103 ff.; 106 ff.; 115 ff.
- 24) Se især Breve til Schousboe 7/2, 7/3, 14/3 1890 og Brev fra Schousboe 8/3 1890 (Brevet er i Bispinde S.'s Besiddelse). Fra en senere Lejlighed især Brev til Schousboe 21/1 1893.
- 25) Brev til Schousboe 28/2 1889.
- 26) Steen og Hoffmeyer, Anf. Skr., S. 122 og 145 f.
- 27) Dels fra Optegnelser, bl. a. til en Indledningstale ved Forhandlingsmødet om Ydre Mission Sept. 1907, dels fra en Prædiken ved Ydre Missions Mødet i 1910, trykt i »Kirkelige Taler«, 1912, S. 40.
- 28) Brev fra Missionær Bittmann i Indien 31/8 1911.
- 29) »Forhandlingerne i det kirkelige Udvalg«, 1904—1907, Bind II, Sp. 936 f.
- 30) Samme Skrift, I, Sp. 456 ff.; II, Sp. 947 f.; III, Sp. 163, 220, 227 f.
- 31) Samme Skrift, II, Sp. 949; III, Sp. 225.
- 32) Samme Skrift III, Sp. 226.
- 33) II, Sp. 938; V, Sp. 218.
- 34) III, Sp. 651.
- 35) V, Sp. 744, 1176; I, Sp. 452; III, Sp. 539.
- 36) II, Sp. 1254.
- 37) V, Sp. 1454.
- 38) III, Sp. 722—732; IV, Sp. 129 ff.; 161 ff.; 978 ff.
- 39) III, Sp. 729; IV, Sp. 886; VI, Sp. 113 ff.
- 40) II, Sp. 942, jfr. III, Sp. 221 f.
- 41) V, Sp. 1261.
- 42) Dokumentet findes paa Vedbygaard.
- 43) Brev fra Højskoleforstander Begtrup til Madsen 25/5 1908 Schrøder har selv udtrykt sine varme Følelser for Madsen i et Brev 22/12 1905.
- 44) H. Martensen-Larsen i »Kirken og Hjemmet«, 1911, S. 514.
- 45) Brev fra Johs. Clausen til Skat Rørdam 29/4 1884 (opbevaret mellem Madsens Papirer i Universitetsbiblioteket).
- 46) Otto Møller og Skat Rørdam. En Brevveksling, II, S. 12.
- 47) Alle de herhen hørende Breve bevares samlede i Universitetsbiblioteket.
- 48) Breve fra Pastor S. Nielsen til Madsen 29/11 1883, til Rørdam 4/5 1884 og fra Johs. Clausen til Rørdam 29/4 1884. — Der eksisterer et udførligt Referat af Mødet den 16. og 17. Maj, skrevet af den senere Prof. Schat Petersen som Mødets Sekretær, som opbevares sammen med de omtalte Breve.
- 49) »Det kirkelige Møde i København, d. 17.—19. Okt. 1899« (det tiende kirkelige Møde), udg. ved Johs. Schrøder, 1899, S. 17.

- ⁵⁰⁾ Samme Skrift, S. 18 f.; 156.
⁵¹⁾ Brev fra Broderen til Madsen 23/5 1883.
⁵²⁾ Brev fra G. Koch til Madsen 11/3 1895.
⁵³⁾ Skrivelse fra samtlige Provster i Aarhus Stift 6/7 1905 og privat Brev af samme Datum fra Provst Nørregaard; Kladder til Madsens Svar og et yderligere Brev fra Provst Nørregaard 17/7 1905.
⁵⁴⁾ Breve fra Sthyr 10/3 1900 og Udkast til Madsens sidste Svar til J. C. Christensen 2/9 1903.
⁵⁵⁾ Brev fra Madsen til Schousboe 19/7 1890.

VI.

HJEMMET OG FORHOLDET TIL STUDENTERNE

- 1) Brev til Erlanger-Venerne 19/6 1878.
 2) Prof. Dr. med. Salomonsen i »Akademisk Ugeblad«, 1917, Sp. 59.
 3) Otto Møller og Skat Rørdam: En Brevvexling, II, S. 111 og 113.
 4) Brev fra Stein til Madsen 11/8 1884. Brevet giver interessante Indblik i forskellige ledende Personligheders Holdning overfor Alliancen.
 5) Jfr. »Minder om Professor Dr. P. Madsen« i Berlingske Tidende Aftenavis fra den 8. August 1911.
 6) Steen og Hoffmeyer: »Den Indre Mission i København 1869—1915«, S. 145.
 7) Se den i Note 5 omtalte Artikel.
 8) Karl Gjellerups Vrængbillede af disse Aftener i Romanen »Germanernes Lærling« taler ikke denne Forfatter til Ære.
 9) Brev til Schousboe 19/2 1889.
 10) Se den i No. 5 nævnte Artikel. — Smlgn. den Student, som omtales i et Brev fra Fr. Nielsen i »Levnedstegningen«, S. 186.
 11) Disse Breve er ikke opbevarede, men er sammen med saa mange andre blevet tilintetgjorte.
 12) Brev til Broderen 16/9 1877.
 13) Brev til Broderen 19/12 1881.
 14) En Del af denne Karakteristik af Fru Madsen findes allerede i den Tale, som jeg holdt ved hendes Begravelse, og som blev udgivet sammen med Provst E. Christensens Tale ved samme Lejlighed. (»Ved Bispinde Charlotte Madsens Begravelse« 1917).
 15) Provst Jens Paludan-Müller er Forf. til dette Digt. Det foreligger skrevet med hans egen Haandskrift og med en særlig Hilsen til Fru Madsen (dateret 27/7 1895). Digtet er senere trykt i: »Til Minde om Jens Paludan-Müller«. Udgivet af hans Efterladte, 1900, S. 114-116.

VII.

BISPETIDEN.

1) Der foreligger tre Breve fra Enevold Sørensen til Madsen i de Dage; i det ene af disse sætter han ham ind i Situationen bag Kullisserne med Hensyn til den dengang vanskelige Skaarup-Sag.

2) Dagbladet »Riget« fra den 9/8 1911.

3) Madsens Udkast til Talen ved Festen den 1. December. — Se iøvrigt Referatet af Festen i »Kristeligt Dagblad« fra den 2. Dec.

4) Talen findes trykt i »Kirkelige Taler«, 1912, S. 7—13.

5) Madsens Indledning om dette Spørgsmaal ved Landemodet i 1910 blev senere udgivet: »Skriftemaalet og dets Plads ved Gudstjenesten« 1912.

6) Biskop Wegener i Talen ved Madsens Begravelse. (»Ved Biskop Madsens Jordefærd«, 1911, S. 17).

7) Erklæringen blev senere offentliggjort i »Love og Ekspeditioner vedkommende Kirke og Skolevæsen«, 1911, S. 94—99.

8) Plovfuren, 1911, Sp. 529—536.

9) Brev til Schousboe 10/2 1889.

10) Dagbladet »København« for d. 9/8 1911 (Dr. P. P. Jørgensen).

11) »Kirkelige Taler«, 1912, S. 17 f.

12) Biskop Wegener fremdrog dette i Talen ved Madsens Begravelse (se »Ved Biskop Madsens Jordefærd«, 1911, S. 13).«

13) Nationaltidende for den 14. August 1911.

NAVNEREGISTER

- Ammundsen, V., Biskop: 123, 124
- Bahnson, C. F. A., Overlærer: 20
- Balslev, C. F., Biskop: 144, 148
- Beck, J. T., Professor i Tübingen: 81
- Beck, Vilh., Præst: 110, 111-118, 120, 149, 166, 167, 173
- Begtrup, H. C., Højskoleforstander: 164
- Blumhardt, Joh. Chr., Præst i Bad Boll: 82
- Bornemann, J. A., Professor: 27
- Brun, Lyder, Professor i Oslo: 186
- Clausen, Joh., Biskop: 143, 148, 166
- Clausen, Johs., Præst: 165, 166
- Clausen, H. N., Professor: 24, 26-28, 85, 200
- Clausen, R. B., Gaardmissionær: 150
- Eklund, Pehr, Domprovst, Professor i Lund: 172, 186
- Engberg, Harald, Præst: 41, 61, 191
- Fog, B. J., Biskop: 29
- Frank, F. H. R., Professor i Erlangen: 71, 72
- Frederiksen, N. C., Professor: 34
- Grundtvig, N. F. S.: 29, 173
- Götzsche, C. V., Biskop: 144
- Hammerich, P. F. A., Professor: 27, 80, 131
- Hanssen, Nis, Præst: 14-19, 22, 24, 32
- Hermansen, Chr., Prof.: 26, 87
- Hjort, W., Præst: 144
- Hoff, V. J., Præst: 111
- Hofmann, G. C. K., Professor i Erlangen: 71
- Holst, H. P., Præst: 33
- Jacobi, A., Borgmester: 36
- Jacobi, Carl, Stiftsprovst: 33, 34, 48, 53, 101, 172
- Jacobsen, J. C., Prof.: 109, 117
- Jensen, Gustav, Stiftsprovst i Oslo: 186
- Jonquières, J. de, Departementschef: 130
- Kierkegaard, Søren: 48, 49, 173
- Koch, Gabriel, Biskop: 121
- Koch, Hans, Provst: 200
- Krarup, F. C., Præst: 123
- Lange, Joh. Nik., Præst: 28
- Laub, O., Biskop: 20
- Lind, P. E., Biskop: 144
- Lindholm, N., Garver: 19, 20
- Lohmann, J. J., Præst: 33, 34
- Lund, Pauline, Frue: 66, 178, 184
- Löhe, W., Præst i Neuendettelsau: 75

- Madsen, Anders, Lærer:** 12, 13, 14
Madsen, N. P., Præst: 110
Madvig, J. N., Professor: 24, 80
Monrad, D. G., Biskop: 29, 144
Monrad, J. H.: 111, 118
Møller, Otto, Præst: 85, 173, 174, 191
Neergaard, P. S., Assessor: 12, 13
Neergaard, Frk.: 28, 31, 34, 55
Neergaard, Frue: 31, 53
Nielsen, Fredrik, Biskop: 131, 132, 148, 166, 177
Nørregaard, Nic., Provst: 169
Obel, V., Stiftsprovst: 109
Olsen, F. C., Rektor: 20-22, 25
Ording, Johs., Professor i Oslo: 134
Paludan-Müller, J., Provst: 142, 186
Poulsen, A. S., Biskop: 147
Rasmussen, N. P. Arboe, Præst: 196
Richardt, Chr.: 34
Ritschl, Albr., Professor i Göttingen: 68, 123, 129, 173
Rothe, P. C., Stiftsprovst: 142, 146
Rørdam, P., Præst: 182
Rørdam, Th. Skat, Biskop: 29-30, 43, 85, 109, 117, 146, 165, 174, 191
Sadolin, O. J., Præst: 182
Salomonsen, C. J., Professor: 133
Scharling, C. E., Professor: 26, 79, 87, 131
Scharling, C. H., Professor: 87, 132, 144
Scharling, W., Professor: 34
Schmidt, L. H., Præst: 28
Schnegelsberg, N. H., Præst: 12, 18, 22, 23, 53
Schousboe, V. C., Biskop: 33, 34, 142, 150, 169, 172, 180, 204
Schröder, L. P., Højskoleforstander: 164
Sthyr, H. V., Biskop: 80, 131
Stein, H. A. E., Biskop: 120, 166, 174
Swane, H. J., Biskop: 143
Sørensen, Vilh., Præst: 155
Thiersch, H., Præst i Augsburg: 76
Thomasius, G., Professor i Erlangen: 71, 83
Thygesen, J., Præst: 33
Tobiesen, L. E. L., Provst: 33, 34, 202
Ussing, H. B., Stiftsprovst: 117
Ussing, J. L., Professor: 130, 146, 147
Vilstrup, V., Præst: 202
Volf, P. R., Stiftsprovst: 151
Wegener, C. F. J., Biskop: 193, 202
Zeuthen, H. G., Professor: 34
Zeuthen, Provst: 34
Zezechwitz, K. A. G., Professor i Erlangen: 71, 72